

T.C
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYETLER İTTİFAKI ENSTİTÜSÜ
MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MISIR SİYASETİNDE VEFD PARTİSİ

(1918 – 1952)

Asuman EMİN

110401009

Danışman: Yrd. Doç. Dr Nagihan HALİLOĞLU

Eş Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman ELİK

İstanbul 2017

T.C
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYETLER İTTİFAKI ENSTİTÜSÜ
MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

MISIR SİYASETİNDE VEFD PARTİSİ

(1918 – 1952)

Asuman EMİN

110401009

Enstitü Anabilim Dalı: Medeniyet Araştırmaları
Enstitü Bilim Dalı : Medeniyet Araştırmaları

Bu tez 14/01/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr Nagihan Haliloğlu Doç. Dr Ali Satan Yrd. Doç. Dr Önder Küçükural

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

ASUMAN EMİN

ÖZ

Vefd Partisi, sokak eylemleri, grev, boykot ve protesto gibi araçların kullanıldığı toplumsal ve milliyetçi bir hareketin siyasal partiye dönüşmesinin öncü bir modelidir. Toplumsal hareketler ve siyaset ilişkisini somut bir biçimde ortaya koyan siyasal bir parti olması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Mısır'ın İngiltere karşısında bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rolü olan Vefd Partisi'ni ortaya çıkaran etmenler siyasi, sosyal ve ekonomik sebepler ışığında incelenerek, Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasında ve kısıtlı anayasal demokratik sisteme geçişinde sağladığı katkı ve Mısır siyasetinde oynadığı rol ele alınacaktır.

Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde siyasal parti tanımları, siyasal partilerin oluşumu üzerine kuramsal yaklaşımlar ve siyasal parti tipolojisi incelenmiştir. İkinci bölümde, bağımsızlık mücadelesinde milli bir hareket olarak ortaya çıkan ve daha sonra siyasal bir partiye dönüşen Vefd Partisi'ni ortaya çıkaran tarihi arka plan incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Vefd Partisi'nin kuruluşu ve Mısır siyasetindeki etkisi ele alınarak partinin yönetimi, programı tüzük ve teşkilat yapısı gibi konulara yer verilmiştir.

ABSTRACT

The Vefed Party is a vanguard model for transforming societal and nationalist movement into a political party whilst using public demonstrations, strikes, boycotts and protests as a tool. As a political party its importance is due to its concrete relation between social movements and politics.

In this study, the components that unveiled Vefed Party, which played an important role during Egypt's independence struggle against Britain will be examined in terms of political, social and economic causes, also its contribution in Egypt's independence and succession to the restricted constitutional democratic system and its role in Egyptian politics will be handled.

The thesis is composed of three chapters, in the the first chapter of the thesis definitions of political parties, theoretical approaches on the formation of political parties and political party typology is examined. The second chapter, examines the historical background of the Vefed party which during national independence struggle emerges as a national movement and than transforms itself to a political party. And the third chapter deals with the foundation of Vefed Party and its role in Egypt's politics as well as concentrates on the assmebly of the party, program, the statute and the organizational structure.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE KURAMSAL ÇERÇEVE 1	
1.1. SİYASAL PARTİ: KAPSAM VE TANIM.....	1
1.2. SİYASİ PARTİLERİN OLUŞUMU ÜZERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR 8	
1.1.1. Kurumsal Teori	8
1.1.2. Kriz (Tarihsel Durum) Teorileri	9
1.1.3. Modernleşme Teorisi	10
1.2. SİYASAL PARTİLER TİPOLOJİSİ.....	11
1.2.1. Kadro partileri	11
1.2.2. Kitle partileri	13
2.BÖLÜM: VEFD PARTİSİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN OLAYLAR 15	
1.1. SİYASAL SEBEPLER	15
1.2.1. Urâbi İsyanı ve İngiliz Müdahalesi.....	18
1.2.2. Milliyetçi Akımın Oluşması	23
1.2.3. 1919 Öncesi Siyasi Partiler	26
1.2.4. İngiltere'nin Mısır'ı Himaye Altına Alması	29
1.2. SOSYO-EKONOMİK SEBEPLER.....	30
3. BÖLÜM: VEFD PARTİSİNİN MİSİR SİYASETİNDEKİ ROLÜ 37	
2.1. 1919- 1923 VEFD PARTİSİNİN DOĞUŞU	37
2.1.1. Milner Komisyonu	44
2.1.2. Mısır'ın Kısmî Bağımsızlığı (1922).....	48
2.1.3. 1923-1952 Siyasi Çalkantılar Dönemi	51
2.1.4. Değerlendirme.....	59
2.2. PARTİ GENEL YAPISI	64
2.2.1. Vefd Yönetimi	65
2.2.2. Tüzük ve Teşkilat Yapısı	67
2.2.3. Programı.....	69
2.2.5. Seçim Sonuçları (1924 – 1952).....	79
2.2.6. Sosyal Yapısı	80
SONUÇ.....	82
EK I: VEFD PARTİSİ BAŞKANLARI	85
KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR

- a.e. : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.k. : Adı geçen kaynak
a.g.m. : Adı geçen makale
c. : Cilt
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
trc. : Tercüme
t.y. : Tarih yok
vd. : Ve diğeri
y.y. : Yayınevi adı yok
yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Mısır siyasi hayatına dair oldukça sınırlı çalışmalar yapılan bu alana veciz bir katkı sunmak amacıyla adı geçen Vefd Partisi ve Mısır siyasetinde oynadığı rol bu çalışmanın konusu olacaktır. Tezin ana argümanı sokak hareketlerinin siyasal partiye dönüşerek ülke siyasetinde etkin rol oynayabileceği varsayımdır. Çalışmamız, siyasi partilerin incelendiği kavramsal çerçeve ile başlayacaktır. Daha sonra halk hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olan siyasi ve sosyo-ekonomik arka plana ve sonrasında halkı temsil ettiği iddiası ile mevcut düzende siyasal partiye dönüşen Vefd Partisi'ni incelenecek, son olarak Vefd Partisi'nin oluşumu ve parti genel yapısının irdelendiği üçüncü bölüm ile son bulacaktır.

Her şeyden önce Modern Orta Doğu Tarihi dersinde bu konuya dikkatimi çeken ve yapmış olduğum ödevin tez olarak genişletilmesi fikrini veren ve başından sonuna kadar desteğini esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Süleyman Elik'e, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Göleç'e ve Enstitü Sekreterimiz Vahdettin Işık hocalarıma şükran borçluyum. Diğer yandan her zaman pozitif enerjisiyle tıkanıp noktalarda bana çıkışlar sunan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Nagihan Haliloğlu'na müteşekkirim. Ulaşılmaz kaynakları ulaşılır hale getiren Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi'nden Ayhan Tuğlu ve Lütfü Kılınç beyefendilere de ayrıca teşekkür ederim. Son olarak ihtiyaç duyduğum öneri ve eleştirileri ile çalışmamın olgunlaşmasına katkı sağlayan değerli eşime ve tezimin yazım aşamasında dünyaya gelen, en zor ve sıkıntılı anlarımı tatlı bir huzura çeviren, neşe ve sevinç kaynağım oğlum Ahmet Akif'e ve aileme teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonrası işgal altında olan diğer Arap ülkeleri arasında en erken bağımsızlığını kazanan ülke olması ve bunu gerçekleştirirken diğerlerine nazaran grev, halk ayaklanması ve sokak gösterileri gibi kullandığı araçların farklılığı nedeniyle Mısır, diğer sömürge ülkelere göre farklılık arz eder. Örneğin Osmanlı tebaası iken İngiltere, Fransa ve İtalyanlar tarafından işgal edilen Arap coğrafyası; Irak, Suriye, Libya, Tunus ve Cezayir sırası ile 1932, 1946, 1951, 1956 ve 1962 yıllarında bağımsızlıklarını kazanmışlardır. İşgalci güçlerin bu ülkeleri terk etmesi çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Irak'ta, milliyetçilerin yoğun baskısı sonunda himaye yönetimi sona ermiş ve Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin Irak'ı bağımsız bir ülke olarak kabul etmesiyle gerçekleşmişti.¹ Suriye'de İngiltere'nin müdahalesi ile², Libya'da Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin bağımsızlık teklifi ile³, Tunus'ta siyasi mücadele ile⁴ ve Cezayir'de anlaşma yolu ile⁵ bağımsızlık kazanılmıştı. Bu ülkeler arasında Mısır'ın bağımsızlığına kavuşması, milli mücadele bilinci ile düzenlenen sokak gösterileri ile gerçekleşmiş ve himaye yönetimi nihayete ermiştir.

Bu durum, son yıllarda 'Arap Baharı' olarak kavramsallaştırılan ve yönetim değişikliğini hedef alan sokak gösterileri ile benzerlik arz etmektedir. Özellikle Arap Baharı'nın Mısır'daki yansımalarına bakıldığında, çalışmamızda incelediğimiz ve himaye yönetiminin değişmesine sebep olan 1919 Halk Ayaklanması'na birçok açıdan benzediğini fark edeceğiz.

Mısır, 1922 gibi erken bir tarihte yeni bir anayasaya sahip olmuş ve kısıtlı da olsa demokratik sisteme geçiş yapılmıştı. Kısıtlı demokrasi dememizin nedeni, hazırlanan anayasada krala olağanüstü yetki gücünün, İngiltere'ye de ülkenin siyasi

¹ Marion Farouk Sluglett - Peter Sluglett, "Irak, Son Dönem", **DİA**, İstanbul 1999, c.XIX, s.

² Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye, Osmanlı Dönemi", **DİA**, İstanbul 2009, c. ,XXXVII, s, 554

³ Orhan Koloğu, "Libya, Osmanlı Dönemi", **DİA**, İstanbul 2009, c.XXVII, s.179

⁴ Ahmet Kavas, "Tunus, Osmanlı Dönemi", **DİA**, İstanbul 2012, s.XXXXI, s.392

⁵ Davut Dursun, "Cezayir, Sömürge Dönemi", **DİA**, İstanbul 1993, c.VII, s.489

hayatında söz sahibi olma hakkını verilmesinden kaynaklanmaktadır. İngiltere'nin kendi menfaatleri doğrultusunda siyasi hayatı şekillendirmek isteği, – örneğin seçilmiş başkanları görevinden azlettirme, anayasayı askıya alma gibi – halkın oylarıyla işbaşına gelen hükümetlerin hareketini kısıtlıyordu. Bu nedenle 1922 yılında anayasanın ilanından 1952 yılında askeri darbe yapıp yönetim şekli yeniden değişene dek Mısır siyasi hayatını kral, İngiltere ve seçilmiş hükümetler arasında oynanan siyasi oyunlar şekillendirmişti.

Osmanlı Devleti'nden kopup İngiliz sömürmesine giren Mısır'da, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda İngilizlerin ağırlığı iyice hissedilmeye başlamıştı. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ekonomik olarak çok zor şartlar altında bulunan Mısır halkı, bir yandan yoksullukla mücadele ederken diğer yandan da İngiltere'nin askeri ve lojistik ihtiyacını karşılamak zorunda bırakılmıştır. Mısır'da yaşanan tüm bu zorluklar neticesinde İngiltere'ye karşı başlatılan ayaklanma ve sokak gösterileri, tüm sınıfların desteği ile giderek büyümüş ve bir milli mücadeleye dönüşmüştür. Düşmana karşı ayaklanma ve onları ülkeden atma cesaretini tutuşturmuş olay ise, I. Dünya Savaşı'nın galibi Amerika'nın savaş sonunda deklare ettiği "self-determination" (ülkelerin kaderini kendilerinin belirlemesi) ilkesidir. Bu çerçevede I. Dünya Savaşı sonrası yapılacak olan Paris Barış Konferansı'nda, Sa'd Zağlul başkanlığında Mısır'ı temsil etmek isteyen heyet⁶ üyelerinin konferansa katılmalarının İngilizler tarafından engellenmesi ve sürgüne gönderilmesi, ülkede isyan ateşini tutuşturmuştur. Oluşturulan heyetin konferansa katılma talebi, ülkeyi temsil yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmişti. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere Mısır'da himaye yönetimi kurmuş⁷, sıkıyönetim ilan etmiş ve Yasama Meclisi'ni dağıtmıştı. Dolayısıyla I. Dünya Savaş'ı bittiğinde ülkeyi İngiltere dışında kimse temsil edemezdi. Bundan sonra, protesto gösterileri ve sürgüne gönderilen heyet arasında birbirini besleyen bir bağ oluşacak ve Mısır'da gerçekleşecek olan

⁶ Heyet kelimesinin Arapça karşılığı "Vefd"dir. Vefd Partisi adını, burada oluşturulan heyetten almaktadır.

⁷ Abdurrahman el-Râfi'i, *Sevra 1919 Târîhu Mısri'l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921*, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1987, s.30-31.

halk devriminin örgütleyicisi, bu heyetin adıyla anılır hale gelecekti. Halkın temsilcisi sıfatıyla devrimi yönlendirmesi ve İngiltere hatta uluslar arası arenada halkın sözcüsü olması nedeniyle tüm sınıfların tam desteğini almayı başaran bu heyet, bağımsızlık sonrası kurulan yeni düzende siyasi partiye dönüşerek *Vefd Partisi* adıyla Mısır siyasetine yön verecekti.

Vefd Partisi'ni incelenmeye değer kılan özelliği, milli mücadele ruhu ile beslenen toplumsal bir hareketin mevcut düzen içinde temsil yeteneğini hâiz bir siyasi partiye dönüşmesidir. Bu, hemen hemen aynı yıllarda Türkiye'de düşmana karşı başlatılan milli mücadelenin lideri Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olma özelliğini taşıyan "Halk Fırkası" ile benzerlik arz etmektedir. Heyetin kendisi ise (Vefd) halkı düşmana karşı örgütleyen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne benzemektedir. Her ikisi de yabancı unsurlara karşı ulusal hakimiyet için mücadeleyi örgütleyen gruplar ve sonrasında toplumsal hareket / silahlı mücadele neticesinde ortaya çıkan siyasi partilerdir.

Vefd Partisi'nin kuruluşundan siyasi parti faaliyetlerinin yasaklandığı 1952 yılına kadar olan süreçte partinin siyasi faaliyetleri, teşkilatlanma yapısı ve sosyal politikalarında ne derece başarılı olup olmadığı çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı ise, Vefd Partisi'nin Mısır siyasi hayatına ne gibi katkılar sağlayıp sağlayamadığı sorusunu araştırmaktır. Çalışmada ayrıca, kurucu lideri Sa'd Zağlul döneminde toplumun tüm kesimlerinden destek gören harekete sonraki dönemlerde desteğin niçin azaldığı, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişki ve seçmenlerin beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı, parti içindeki bölünmelerin ve yozlaşmaların partinin geleceğini nasıl etkilediği ve Vefd Partisi'nin modern manada bir siyasi parti tanımına ne derece uyduğu gibi soruların cevabı aranacaktır.

Çalışmamızın ilk bölümünde siyasi partilerin doğuşu, siyasi parti kavramının kapsam ve tanımına, siyasi partilerin oluşumu üzerine geliştirilen kuramsal teorilere ve siyasi parti tipolojilerine yer verilmiştir. Vefd Partisi'nin bu kategorilerin neresinde yer aldığına bu bölümde değinilecektir.

İkinci bölümde, Vefd Partisi'nin oluşumuna zemin hazırlayan tarihi arka plan ele alınmıştır. Mısır halkını devrime götüren sebepler siyasi ve sosyo-ekonomik olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. İngiltere'nin Mısır'ı fiilen işgal etmesine zemin hazırlayan Urabi İsyanı, milliyetçilik düşüncesi, 1907 yılında kurulan ve I. Dünya Savaşı'na kadar aktif olan siyasi partiler ve savaşın başlangıcında İngiltere'nin Mısır'ı himaye altına alması, ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Özellikle savaş yıllarında daha da kötüye giden ekonomik sıkıntılar ve bunun topluma yansımaları ise ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümün birinci kısmında, Vefd'in 1952 yılına kadar Mısır siyasetinde oynadığı rol tarihi olarak anlatılmış ve ikinci kısımda Vefd Partisi'nin yönetimi, programı, tüzük ve teşkilat yapısı incelenmiştir. 1978 yılında yeniden siyasi partilerin faaliyet göstermesine izin verildikten sonra *Yeni Vefd Partisi* adıyla Vefd Partisi'nin devamı niteliğinde kurulan parti ise, ayrıca bir tez konusu olarak incelenmesi gerektiğinden konumuz dışında bırakılmıştır.

Vefd Partisi hakkında şimdiye kadar Türkçe literatürde ne yazık ki herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bizim Vefd'in ilk dönemi ile ilgili başlıca kaynak olarak kullandığımız Marius Deeb'in "Party Politics in Egypt: the Wafd & Its Rivals: 1919-1939" isimli doktora tezi ve gene ilk dönemle ilgili yapılan ve Louis J Cantori'ye ait olan "The Organizational Basis of an Elite Political Party: The Egyptian Wafd" isimli doktora tezi, Vefd Partisi hakkında İngilizce'de yapılan akademik çalışmalardır. Ayrıca Zaheer Masood Quraishi tarafından kaleme alınan "Liberal Nationalism in Egypt: Rise and Fall of the Wafd Party" isimli kitap ve Janice J. Terry'e ait olan "Cornerstone of Egyptian Political Power The Wafd 1919-1952" isimli kitap Vefd Partisi ile ilgili yapılmış olan diğer çalışmalardır. Diğer yandan Mısırlı tarihçi Abdurrahman Rafii'nin "Sevre sene 1919: Târîhu Mısri'l-kavmi min sene 1914 ila sene 1921", es-Sevratu'l-'Arabiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzi", "Fî a'kabi's-sevreti'l-Mısriyye: sevre sene 1919" isimli eserleri, Mısır'ın siyasi hayatını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Gene Mısırlı bir tarihçi olan Abdülazim

Ramazan'ın "Tatavvuru'l-Hareketi'l-Vataniyye fi Mısır min sene 1918 ilâ sene 1936" isimli kitabı da dönemi ayrıntılı olarak inceleyen kitaplar arasındadır.

Çalışmada adı geçen kişi, kurum ve siyasi partilerin adları Türkçe'ye uygun şekilde yazılmıştır. Adı geçen Arapça kaynaklar ve terimler için ise basit transkripsiyon kuralları kullanılmıştır.

1. BÖLÜM: SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın esas konusunu oluşturan Vefd Partisi'nin oluşma ve örgütlenme sürecini incelenmeye başlamadan önce literatürde sıklıkla tanımlanan siyasi parti kavramının açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde, literatürde belirtilen "Siyasal Parti" tanımlarına, siyasi partilerin oluşumu üzerine yapılan kuramsal yaklaşımlara ve siyasi partiler tipolojisine yer verilecektir. Böylelikle Vefd partisinin belirtilen kavramsallaştırmalardan hangisine ait olduğu tespit edilecektir.

Siyasal partiler demokrasinin vazgeçilmez bir unsurudur. Nitekim demokrasinin oluşum, gelişim ve yaygınlaşması da siyasi partiler sayesinde olmuştur. Siyasal partinin tanımı konusunda oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda siyaset bilimciler, siyasi parti tanımını yaparken konuyu farklı örgütsel ve işlevsel dinamikler açısından ele almışlar ve bu analiz çerçevesinde bir tanım yapmaya çalışmışlardır. Ancak gene de siyasi sistemdeki parti veya partilerin nitelikleri, yapısal ve fonksiyonel özellikleri, siyasi sisteme damgasını vurur ve onun bir bütün olarak işleyişini yakından etkiler.¹ Bu nedenle siyasi parti kavramı tanımlanırken genel olarak yapısal ve fonksiyonel özellikleri dikkate alınır.

1.1. SİYASAL PARTİ: KAPSAM VE TANIM

Siyasal partinin ne olduğu sorusu, belirli zorlukları beraberinde getirmektedir. Bir yandan modern siyasi sistemlerde önemli rol sahibi olan çıkar ve baskı gruplarından, diğer yandan iktidar mücadelesi içinde olan klik, hizip ve benzeri gruplaşmalardan ayırt etme zorluğu bunlardan biridir. Partilerin ortaya çıktığı toplumların farklı siyasi sistem ve kültür kaynaklarına sahip olması, dolayısıyla bu toplumların tarihsel ve toplumsal arka planı ortak bir olguya farklı anlamlar

¹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara, A.Ü.H.F. Yayınları, 1977, s.1

yüklenmesi zorluğunu da beraberinde getirir. Bu nedenle İngiltere’de siyasal partiye yüklenen anlam ve amaçsal davranış ile başka bir toplumsal yapıda vücut bulan bir siyasal partiye yüklenen anlamlar da değişkenlik arz etmektedir.

Siyaset bilimcilerinin önde gelen isimlerinden olan Fransız Maurice Duverger’in çalışmaları siyaset biliminin ve siyaset sosyolojisinin ana kaynakları arasında yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı siyasal parti tanımına farklı yazarlar tarafından farklı yanıtlar verilmiştir. Bu tanımlardan birkaç tanesini şöyle zikredebiliriz.

Duverger’e göre “*modern partiler programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sınıftan çok, örgütlerinin mahiyetleriyle ayırt edilebilir. Bir parti, belli bir yapıya sahip insan topluluğudur. Modern partilerin başlıca ayırıcı özelliğini, bunların anatomileri teşkil eder. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini, karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla, yirminci yüzyıl partisi almıştır.*”² Duverger’in yaptığı tanıma göre siyasal partilerin örgütlenme şekilleri ve farklılıkları önem arz etmektedir.

J. LaPalombara ve M. Weiner’in 1966 yılında kaleme aldıkları *Politik Partilerin Kökeni ve Gelişimi* adlı kitabı siyasal parti kavramlaştırmasında önemli bir yer tutmaktadır. LaPalombara ve Weiner siyasal partinin ne olduğunu tanımlarken dört koşul öne sürmüşler ve bu koşullara sahip olan siyasi organın siyasal parti olarak tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Bu dört koşul;

1. Partinin sürekli olmasıdır. Partinin var oluş süresi, parti yöneticisinin ömründen uzun olmalıdır.
2. Parti bölgesel veya yerel örgütlere sahip olmalıdır. Bölgesel örgütler yerel ve ulusal düzeyde diğer örgütlerle ilişki sürecinde olmalıdır.
3. Partinin amacının iktidarı ele geçirmek olmalıdır.

² Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s.10

4. Halkın desteğini aramayı ilke edinmelidir.³

Bu bağlamda partinin bir örgüt olması onu diğer siyasal katılma biçimlerinden, iktidara sahip olma amacı ise diğer örgüt türlerinden ayrılmasına yardımcı olmaktadır. Partilerin süreklilik gösteren örgütsel bir yapıya sahip olmaları onu geçici amaçlarla kamuoyunu etkilemek üzere oluşan/oluşturulan (klik ve kulüplerden) guruplardan ayırır. Çünkü geçici amaçlarla ortaya çıkan guruplar iktidarı elde etmek için kurulmamışlardır. Baskı gurupları olarak da adlandırılan bu gurupların amacı iktidarı etkilemek, iktidar karşısında bir baskı unsuru olarak yer almaktır. İktidarda bulunmaktan ne kadar uzak olursa olsun, bir örgütün siyasal parti olarak nitelendirilebilmesi için iktidar olmayı amaç edinmesi ve faaliyetlerini bu amaca yönelik olarak gerçekleştirilmesi gereklidir.⁴ Bu anlamda siyasi partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar olarak da tanımlanır.⁵

Vefd Partisi bağlamında LaPalombara ve Weiner'in tanımını incelediğimizde, Vefd Partisi'nin bu dört koşulu da yerine getirdiğini görmekteyiz. Kurucusu Sa'd Zağlul'dan daha uzun ömürlü olması, yerel düzeyde örgütlerle ilişki içinde olması, iktidarı ele geçirmek ve halkın desteğini kazanmak için çabalaması Vefd'in LaPalombara ve Weiner'in tanımına uyan modern anlamda siyasal bir parti olduğunu göstermektedir.

Münci Kapani ise, seçim ve serbest yarışma gibi unsurlar bağlamında yapılan tanımlamaların sosyal gerçeklerin bütüncül yapısına uymadığını belirtir. Siyasal partileri bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, örgütsel sürekliliğe sahip kuruluşlar⁶ olarak tanımlar ve böylelikle

³ La Palombara-M. Weiner'den naklen, A. Yaşar Sarıbay: **Siyasal Sosyoloji** İstanbul, Der Yayınları, 1994, s.120

⁴ İlter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul, Der Yayınları, 1986,s. 98

⁵ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s.160

⁶ Münci Kapani, a.g.e., s. 160

otoriter ve totaliter değişik parti tiplerinin fonksiyonel açıdan da parti olarak tanımlanmasının mümkün olabileceğini ifade eder. Otoriter ve totaliter parti tipleri tek partili siyasal sistemlerde görülen parti türleri olması nedeniyle bu tanım Vefd Partisi ile ilgili değildir. Ancak belli bir program etrafında toplanmış, iktidar mücadelesi veren ve örgütsel sürekliliğe sahip olma amaçlarını taşıdığından dolayı Vefd Partisi Münci'nin tanımına göre de siyasal bir partidir.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre ise bir partiyi tanımlayabilmek için “*fikir ve menfaatlerin tenevvüü (çeşitliliği), tesanüd (dayanışma) ve nihayet hürriyet*”⁷ hadiselerinin bir arada bulunması gerekmektedir. Tunaya'ya göre siyasal bir partiyi diğer klik ve hiziplerden ayıran başlıca özellik bir fikir ve program etrafında birleşmesidir. Çünkü siyasal partinin amacı, iktidarı ele geçirmek ve bu uğurda mücadele etmektir. Buradan hareketle yapmış olduğu tanımlama şu şekildedir: “*Parti, muayyen bir siyasi program üzerine birleşmiş kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek gayesiyle kurmuş oldukları bir cemiyettir.*”⁸ Diğer yandan siyasal partilerin ancak demokratik bir sistemde yaşayabileceğini vurgulayarak çok partili sistemlerin içinde partinin hakiki manada tanımının yapılabileceğini düşünmektedir.⁹ Buraya kadar yapılan tanımlamalarda Vefd Partisi'nin siyasal parti tanımına uyduğunu görmekteyiz.

Her bir araştırmacının siyasal parti kavramlaştırmasını incelediğimizde ortak noktalar kadar farklılıkların da olduğunu gözlemlemekteyiz. Ergun Özbudun'a göre siyasal parti tanımlamalarında bulunan farklılaşmanın başında, tek bir partinin siyasal bir parti sayılıp sayılamayacağı konusu gelmektedir.¹⁰ Bu anlamda bazı yazarlar tek partinin yarışmacı ve çoğulcu bir sistem olma özelliği gütmediği için parti tanımlaması dışında tutulması gerektiğini savunurken, bazıları ise örgütsel

⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s.2-3

⁸ Tunaya, a.g.e., s, 2-3.

⁹ Tunaya, a.g.e., s. 12-14.

¹⁰ Özbudun, a.g.e., s.1

olarak ve iktidar olma biçimleri gibi siyasal fonksiyonların yerine geldiğinden hareketle tek partinin de siyasal bir parti sayılabileceğini ileri sürmektedirler.

Bir partinin ancak çoğul sistemlerde parti sayılabileceği görüşünü savunan yazarlardan biri Sartori'dir. O'na göre "parti" kelimesi "bölüm" "parça" anlamına gelmektedir. Bir bütün çeşitli parçalardan meydana gelir, eğer bütün tek bir parçadan ibaretse, artık parçadan söz etmenin imkanı yoktur.¹¹ Sartori ile benzer bir görüşe sahip olan Neumann ise 'tek-parti sistemi'nin terimlerde çelişkiyi ifade ettiğini ve ancak en azından bir tane daha yarışmacı grubun varlığının, bir siyasal partiyi gerçek manada parti haline getireceğini savunmaktadır.¹² Epstein ise örgüt unsuru bakımından daha geniş bir tanım kabul etmekte ve kendisini parti olarak adlandıran her kuruluşun parti sayılması gerektiğini ileri sürmektedir. Onun tanımlamasına göre "belli bir etiket altında devlet yöneticilerini seçtirmeye çalışan her grup ne kadar gevşek biçimde örgütlenmiş olursa olsun" parti olarak değerlendirilmelidir. Bir örgütten ziyade, bir parti adına ya da etiketine sahip olmak önemlidir. Epstein, günümüz partilerinin genel olarak bir örgüte sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, örgüt esasına göre ayırım yapmanın sakıncalı olacağını savunmaktadır. Öte yandan bir siyasal grubu parti olarak kabul edebilmek için onun ne ölçüde örgütlenmiş olması gerektiğini saptamanın pratik olarak kolay olmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle gevşek örgüte sahip bir takım partilerin tanım dışı kalabileceğine vurgu yapmaktadır.¹³

Diğer yandan Özbudun'a göre siyasal parti tanımındaki görüş ayrılığının bir diğeri, örgüt ve yapı sorunundan kaynaklanmaktadır. Siyasal bilimcilerin pek çoğu bir siyasal gruplaşmanın parti sayılabilmesi için, az çok sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Buradaki temel problem bir siyasal grubun hangi seviyede sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olup olmamasıyla ilgilidir.¹⁴

¹¹ Sarıbay, a.g.e., s.122

¹² Özbudun, a.g.e., s.2

¹³ Leon D. Epstein, **Political Parties in Western Democracies**, London, Pall Mall,1967, s.10'den naklen, Filiz Demirci Güler, **Adalet Partisi** Ankara, TODAİ, 2003.

¹⁴ Özbudun, a,g,e, s. 2.

Duverger'e göre "modern siyasal partilerin temel ayırıcı özelliği bunların kuvvetli ve orijinal bir organizasyona sahip olmuş olmalarıdır".¹⁵ Bu nedenle Duverger, siyasal partileri ağırlıklı olarak örgütlenme açısından ele almaktadır.

Özbudun, üçüncü bir farklılaşmayı partilerin fonksiyonlarıyla ilişkilendirir. Siyasal partiler belirli insan gruplarının ya da sınıflarının çıkarlarını temsil etmektedirler. Aynı zamanda bu çıkarları demokratik bir düzende meşrulaştırıp etkin kılmak amacını güderler. Bütün siyasi partilerin amacı belirli bir ekonomik ve sosyal çıkarı gerçekleştirmektir. Bunu gerçekleştirmenin yolu da siyasal iktidara dâhil olmaktan geçmektedir.¹⁶ Siyasal iktidarı (yönetimi) hedeflemiş olmaları, siyasal partileri çıkar ve baskı gruplarından ayıran en önemli özelliktir. Çıkar ve baskı grupları siyasal iktidarı çeşitli yollardan etkilemeye çalışırlar, hatta çoğu zaman seçim sürecine de karışarak, kendi görüşlerine yakın buldukları aday veya partileri oylarıyla, propaganda araçlarıyla veya mali yardımlarla desteklerler. Ancak siyasal partilerden farklı olarak kendi adlarına aday göstermezler.¹⁷ Bu ayrışma, menfaat gruplarının ya da illegal partilerin de siyasal parti sayılıp sayılmayacağı noktasında ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Buraya kadar yapılan tartışmaları Mısır örneğinde incelediğimizde 1923 yılında anayasanın ilanından sonra Vefd'in kurulan yeni düzende tek başına bir parti olmadığını ve ilk yapılan seçimlere de Liberal Anayasacılar Partisi ve Ulusal Parti ile birlikte girdiğini görmekteyiz. Vefd Partisi'nin fonksiyonel özelliğini göz önüne aldığımızda, yukarıda bahsedildiği gibi bütün siyasal partilerin amacı belirli bir ekonomik ve sosyal çıkarı gerçekleştirmek olurken, Vefd söz konusu olduğunda buna bir de siyasal çıkarı eklemek gerekmektedir. Vefd Partisi'nin kurulduğu günden beri gerçekleştirmek istediği ilk ve en önemli amaç tam bağımsızlıktır. 1922 yılında her ne kadar İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiş olsa da 1952 yılında ordu

¹⁵ Ali Öztekin, **Siyaset Bilime Giriş**, Ankara, 2003, s.7. Arif Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, Ankara, A.Ü.S.B.F., 1952., s.12

¹⁶ Doğu Perinçek, **Türkiye'de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, Ankara, A.Ü.H.F., 1968, s.39

¹⁷ Epstein, a.g.e. s.12-3; Özbudun a.g.e., s.4

¹⁸ Özbudun, a.g.e., s. 3-4.

yönetime el koyana kadar İngiltere'nin Mısır'ın iç işlerinde etkin rol oynadığını görürüz. Dolayısıyla Vefd Partisini, çok partili anayasal sistemde, iktidarı ele geçirmek için çalışan, belli bir grubun değil aksine tüm halkın çıkarlarını savunduğunu iddia eden ve ekonomik ve sosyal çıkarların yanı sıra tam bağımsızlık gibi siyasi çıkarı da gerçekleştirmek için çalışan bir parti olarak tanımlayabiliriz.

Görüldüğü üzere tek partinin siyasal bir parti sayılıp sayılmayacağı, partilerin örgüt ve yapısal farklılığı ve partilerin fonksiyonları üzerinde siyaset bilimcileri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla siyasal partilerin tek ve ortak bir tanımını yapamamakla birlikte belirli noktalarda bir çerçeve sunulabilmektedir. Bu anlamda siyasal partiler, tarihsel ortaya çıkış gerekçeleri itibarıyla ilk olarak iktidarı elde etme noktasında bir araç olma özelliğine sahiptir. Bu amaç doğrultusunda sürekli ve kuralları bir program ve tüzükle belirlenmiş, örgüt yapısına sahip ve çeşitli ilkelere birleşmiş toplumsal tabana yaslanan siyasal bir eylemlilik aracıdır.

1.2. SİYASİ PARTİLERİN OLUŞUMU ÜZERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Duverger'e göre gerçek partiler ortaya çıkmalı yüz yıl bile olmamıştır. 1850'de dünyanın (Amerika dışında) hiçbir ülkesi, kelimenin bugünkü anlamında siyasal partileri tanımıyordu. 1950'de ise, partiler, uygar ulusların çoğunda faaliyet göstermekte, diğer uluslar da bunları taklide çalışmaktadır.¹⁹ Siyasal partilerin doğuşunu hızlandıran şey ise Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sosyo-politik gelişmelerdir. 1850'den sonra demokratik sistemlerde faaliyet göstermeye başlayan siyasal partiler devlet yönetimi mekanizmasının esasını oluşturmuşlardır. Yüzyıl gibi kısa bir sürede partisiz sistemden, bir parti ya da partiler sistemine geçilmiş olması siyaset bilimciler tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Siyasal partilerin ortaya çıkışında rol oynayan etkenler üç kuramsal çerçevede tartışılmıştır. Bunlardan birincisi, parlamento ve siyasal partilerin doğuşu arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşan kuramsal teori; ikincisi, tarihsel krizler üzerinden bir açıklama getiren kriz teorisi, üçüncüsü ise sosyo-ekonomik gelişme ile siyasal partilerin doğuşu arasında paralellik üzerine vurgu yapan modernleşmeci teoridir.

1.1.1. Kurumsal Teori

Duverger'in temsilcisi olduğu bu teoriye göre siyasal partilerin ortaya çıkışı ile temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin gelişmesi ve oy hakkının genişletilmiş olması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Dolayısıyla partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır.²⁰

Bu anlamda Duverger partileri parlamento içinde doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler olmak üzere iki kategoride değerlendirir. Hükümetin temsili nitelik taşımadığı ve parlamentoya karşı sorumlu olmadığı mutlak monarşi çağında siyasal partilerin meydana çıkması beklenemezdi. Siyasal meclislerin hükümdar

¹⁹ Duverger, a.g.e., s. 15

²⁰ Duverger, a.g.e., s.16.

karşısındaki bağımsızlıkları ve yetkileri genişledikçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde uyum sağlayabilmek için ortak niteliklerine göre gruplaşma eğilimi göstermişlerdir. Böylece modern partilerin ilk örnekleri sayılabilecek hizipleri oluşturmuşlardır. Parlamento hiziplerini modern siyasal partilere dönüştüren temel etken ise oy hakkının genişletilmesi olmuştur. Parlamento dışından doğan partiler, doğrudan doğruya sendikalar tarafından yaratılmış, hatta bir süre sendikaların seçim ve parlamento işlerindeki siyasal kolu olma niteliğini devam ettirmişlerdir. İngiliz İşçi Partisi bunun en tipik örneğidir.

1.1.2. Kriz (Tarihsel Durum) Teorileri

Tarihsel durum teorileriyle siyasal sistemlerin geleneksel biçimlerinden gelişmiş biçimlere geçerken genellikle karşılaştıkları ve sistemin işleyiş yeteneklerini ciddi olarak zorlayan bir takım tarihsel durumlar kastedilir. Siyasi elitlerin bu krizler karşısında alacağı kararlar ise sistemin gelecek dönemlerdeki gelişimini yakından etkileyecektir. Bu bağlamda LaPalombara ve Weiner, partilerin doğuşunu hazırlayan etkenler bakımından ulusların karşı karşıya olduğu üç çeşit kriz durumundan bahsederler. Bunlar meşruluk, bütünleşme ve katılma krizi olarak belirtilmiştir.²¹

Meşruluk krizi, toplumun kimler tarafından yönetileceği konusundaki anlaşmazlıktan doğmaktadır. Örneğin, Fransa'da monarşik egemenlik yerine halk egemenliği için mücadele eden ihtilalci guruplar birçok siyasi partinin kurulmasında etkili olmuşlardır. Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nın çıkması da böyle bir nedene dayanmaktadır.²² Sömürge durumundaki ülkelerde faaliyet gösteren milliyetçi hareketlerin sömürge yönetimine karşı gösterdiği direniş de meşruluk krizine bir örnektir. Bunlar genellikle sömürge yönetimine karşı ulusal kurtuluş savaşını vermek üzere kurulmuş partilerdir. Hindistan'da Kongre Partisi, Tunus'ta

²¹ Joseph La Palombara, and Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, USA, Princeton University, 1966'den naklen, Özbudun, a.g.e., s. 14

²² Sarıbay, a.g.e., s.124; Murat Yanık, **Parti İçi Demokrasi**, İstanbul, Beta Yay., 2002, s.31

Yeni Düstur, Cezayir’de Ulusal Kurtuluş Cephesi, Fas’ta İstiklal Partisi, Mısır’da Vefd Partisi bu partilere örnek gösterilmektedir.²³

Bütünleşme krizi ise çeşitli din, dil ve kültüre sahip çok uluslu toplumlardan bir ulusal devlet yaratma çabasının karşılaştığı sorunları ifade eder. Çoğu zaman azınlık grupları, egemen gücün ulusal birliği sağlama ve merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına karşı koyarlar. Dolayısıyla azınlık gruplarının baskın güce karşı kendi özelliklerini korumak amacıyla kurdukları partiler bütünleşme krizi neticesinde kurulan partiler içerisinde değerlendirilmektedir.²⁴ Meşruluk ve Bütünleşme krizleri, modern dönemde kurulan partilerin ortaya çıkış nedenini açıklamaya yetmemektedir. Bunların yanında en yaygın olanı katılma krizidir. Katılma krizi; siyasal seçkinlerin, siyasal sisteme katılma isteğindeki kişi ya da grupların bu istek ya da çabalarını onaylamadığı durumlarda kendini göstermektedir.²⁵ Batı ülkelerinde Liberal ve Radikal partiler mevcut siyasal iktidarlar karşısında orta sınıfların siyasal isteklerini duyurma arzusundan doğmuşlardır. Benzer bir şekilde Türkiye’de de Demokrat Parti muhalefeti, mevcut bulunan siyasal iktidara karşı devlet yönetiminde fazla bir ağırlığı olmayan taşra burjuvazisinin, tüccar ve esnaf sınıfının, görece olarak ileri bir gelişme düzeyine ulaşmış toprak sahibi köylü sınıfının siyasal isteklerinin bir ürünü olarak doğmuştur.²⁶

1.1.3. Modernleşme Teorisi

Bu teoriye göre siyasal partilerin doğuşu ile modernleşme süreci arasında bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, siyasal partiler modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Bilgi akışının artması, pazar ekonomisi, teknolojinin gelişmesi, ulaşım ve ulaştırma ağının yaygınlık kazanması ve dolayısıyla sosyal hareketliliğin yaşanması, bireylerin otoriteye karşı algısını gözden geçirmelerine sebebiyet

²³ Özbudun, a.g.e.. s.25

²⁴ Özbudun, a.g.e., s.25

²⁵ Sarıbay, a.g.e., s.124

²⁶ Özbudun, a.g.e.. s.25

vermiştir.²⁷ Sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması, okuryazarlığın artması gibi değişimleri kapsayan modernleşme, sosyal grupların siyasal alanda örgütlenerek iktidara ağırlıklarını koyma çabalarına yönelmesine yol açar. Başka bir deyişle modernleşme siyasal katılmayı, siyasal katılma da örgütlenmeyi geliştirir.²⁸

Bu teoriyi savunanlara göre az gelişmiş ülkelerde partisiz sistemler çoğunlukta iken, gelişmiş toplumlarda en azından bir tane siyasal parti bulunmaktadır.²⁹ Modernleşmeci yaklaşım, gelişmiş/gelişmemiş (az gelişmiş) olan ülkeler ayrımını siyaset bilimine taşımıştır.³⁰ Gerek modernleşme teorisi gerek kriz ve kurumsal teori, siyasal partilerin ortaya çıkış nedenlerini açıklamaya çalışsa da her toplumsal yapının kendine özgü şartlar ürettiği göz ardı edilmemelidir.

1.2. SİYASAL PARTİLER TİPOLOJİSİ

Siyasal partiler kuramında, siyasal partilerle ilgili çalışma alanlarından birisi de siyasal parti tipleri üzerinde olmuştur. İşlevleri dikkate alındığında siyasal partiler benzer işlevleri yerine getirmekle beraber aralarında farklılıklar mevcuttur. Bu farklar, parti kurucularının, milletvekilleri ve seçmenlerin farklılıkları olduğu kadar örgütlenme ve ideoloji biçiminden kaynaklanmaktadır.³¹ Maurice Duverger, siyasal partileri kadro ve kitle partileri olmak üzere iki kısımda incelemektedir. Bu ayrım arasındaki temel fark üye sayısına göre değil, partiler arasındaki yapı farkıdır.³²

1.2.1. Kadro partileri

Kadro partileri “sınırlı oy” prensibinin geçerli olduğu belirli düzeyde vergi verenlerin, oy hakkına sahip oldukları bir dönemde doğmuşlardır.³³ Kadro partileri

²⁷ LaPalombara, a.g.e., s. 20.

²⁸ Kapani, a.g.e., s. 163.

²⁹ Sarıbay, a.g.e., s.124; Yanık, a.g.e., s.31

³⁰ Güler, a.g.e., s.11

³¹ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1990, s. 400

³² Duverger, a.g.e., s. 106

³³ Kışlalı, a.g.e., s. 219-220

siyasal partilerin erken dönemlerinde görülen pratiklere sahiptir. Tarihsel olarak kadro partileri siyasetin çok dar bir zümreye dayandığı endüstri devrimi öncesi toplumların ürettiği partilerdir.³⁴ Bu partiler için önemli olan nicelik değil niteliktir.³⁵ Kadro partileri, toplum içinde örgütlenip üye sayısını artırmaktan çok, seçkin ve nüfuz sahibi kişilerden meydana gelmiş bir kadro yapısına sahip partilerdir. Bu tür partilerde siyasal etkinlik daha çok seçim zamanlarında görülür. Seçimler arası dönemde ise bir çalışma yapılmaz. Seçim bölgelerinde adayların kampanyalarını yürütecek komiteler bulunmaktadır.³⁶ Komiteler kadro partilerinin en küçük birimini oluşturur. Seçim bölgelerindeki isim yapmış kişilerin partiye kazandırılması hedeflenir.³⁷

Kadro partilerinde üye sayısını artırmak gibi bir amaç yoktur. Bunun yerine seçim zamanı oy toplama potansiyeli yüksek kişileri kazanmaya çalışır. Üyelğe kabul resmi formalitelerden uzaktır. Henüz genel oy hakkının sağlanmadığı dönemlerde ekonomik bakımdan güçlü olan zümrenin temsilcileri tarafından yönetilirler. Bu nedenle az sayıda ama ekonomik bakımdan güçlü veya toplumsal açıdan saygın olarak kabul edilen üyelere sahiptirler.³⁸ Partinin geliri, üyelere elde edile aidatlar değil, zengin kimselerin yaptığı bağışlar yoluyla elde edilir. Dolayısıyla kadro partilerinde kesin bir üyelik kriteri bulunmamaktadır.³⁹ Kadro partileri zayıf örgütlü, disiplini az, ilişkileri gevşek, liderleri ve kurucuları milletvekillerinden oluşan ve bu milletvekilleri tanınmış tüccar, doktor, eşraftan oluştuğu bir siyasal parti görünümündedir.⁴⁰

³⁴ Ahmet N. Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları, 1987, s. 91.

³⁵ Kışlalı, a.g.e., s. 169

³⁶ Tunaya, a.g.e., s. 162-3

³⁷ Öztekin, a.g.e., s. 85.

³⁸ Kışlalı, a.g.e., s. 262.

³⁹ Duverger, a.g.e., s.115

⁴⁰ Çam, a.g.e., s. 402

1.2.2. Kitle partileri

Kitle partileri, yirminci yüzyılın başlarında kitlelerin oy hakkı elde etmesiyle ortaya çıkmış olan partilerdir. Kadro partilerinin aksine kitle partileri için üye devşirmek siyasal ve mali yönden büyük önem taşır. Kitle partileri, parti üye ilişkilerinin çok daha sıkı olduğu, disiplinli ve düzenli üyelik aidatı sisteminin olduğu partilerdir. Kitle partileri, kadro partilerinin komiteler şeklindeki örgütlenmesine karşılık, ocak tipi merkezîyetçi organizasyonlar biçiminde örgütlenmişlerdir.⁴¹

Çok fazla sayıda üyeden sürekli aidat toplama biçimi ekonomik, politik ve sosyal çıkarları eş doğrultuda olan kitlelerin parti çatısı altında disiplinli bir biçimde toplanmasına olanak tanımıştır. Böylece parti bürokrasisi gelişmiş, örgüt disiplini olmuş ve parti içinde tabandan yükselen kişilerin iktidarı elde etmesine olanak vermiştir.⁴²

Kadro partileri sadece seçim zamanında çalışma yaparken kitle partileri, seçim zamanında daha aktif olmakla birlikte, seçim dönemi dışında da etkinliklerini devam ettirirler. Partiye düzenli üye kaydedilmesi, üyelere aidatların düzenli toplanması ve üye sayısının çokluğu kitle partileri için önemlidir. Zira kadro partilerinde olduğu gibi varlığını zengin ve seçkin kişilerden gelen malî destekle değil, üyelere topladıkları aidatlarla devam ettirirler. Bu anlamda kitle partileri ve kadro partileri arasındaki temel farklardan biri üyelik biçimlerinin şekliyle alakalıdır. Üye sayısını artırma ihtiyacı sürekli yeni kişilere ulaşma çabası kitle partilerinin devamlı ve yoğun bir örgütlenmeye gidilmesini beraberinde getirmiştir.⁴³

Kitle partilerini kadro partilerinden ayıran bir diğer özellik de partinin bir ideolojiye sahip olmasıdır. Bu ideoloji aynı zamanda partinin politikasını belirlemektedir. Kitle partileri, kadro partilerinden farklı olarak, kalabalık bir üye ve taraftar külesine dayalı olarak siyaset yaparlar. Bu da üye ve taraftarların parti ile

⁴¹ A.g.e., s. 110-4

⁴² Yücekök, a.g.e., s. 91.

⁴³ Çam, a.g.e., s. 206.

olan ilişkilerini canlı tutulmasını gerektirir. Gece dersleri parti broşür ve gazeteleri, toplantılar, üyelerle partinin bağının organikliğinin kuruluşu, aidatların partiye devamlı olarak gelişi açısından gerekli görülmüştür.⁴⁴ Kadro partilerinin en temel birimini komiteler oluştururken kitle partilerinin en küçük birimini ocaklar oluşturur. Kitle partilerinin temel örgütlenme birimi olan ocaklar aynı zamanda siyasal eğitimin yapıldığı yer olarak, birer siyasal sosyalleşme işlevi de görürler. Mahalle ve köylere kadar uzanan bu tür örgütlenme, çok sayıda üyeye sahip olma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.⁴⁵

Vefd Partisi'nin bir yönüyle Kadro Parti tanımlamasına bir diğer yönüyle de Kitle Parti tanımlamasına uyduğunu görmekteyiz. Bu konu ile ilgili analizi Vefd Partisi'nin örgütlenme biçimini inceledikten sonra sonuç kısmında ele alacağız.

⁴⁴ A.g.e., s. 403

⁴⁵ Kışlalı, a.g.e., s. 263.

2. BÖLÜM: VEFD PARTİSİNİN OLUŞUMUNA ETKİ EDEN OLAYLAR

1.1. SİYASAL SEBEPLER

Mısır tarihinde en önemli kırılma noktalarından birisi hiç şüphesiz, Mısır'ın Fransız kumandan Napolyon Bonapart tarafından 1798 yılında işgal edilmesidir. Bu olaydan sonra Avrupalı güçler Mısır'ın ekonomik ve stratejik açıdan önemini fark etmişlerdir. Diğer yandan 1880'li yıllardan itibaren Avrupa Devletleri, güçlerini yeni koloniler oluşturmak suretiyle yarıştırmaya başlamışlardı. Gittikçe zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika toprakları da yeni sömürgeler için iyi bir fırsat sunmuştur. Aynı zamanda Sanayi Devrimi ile teknolojik alanda gösterilen gelişmeler, askerî alanda da etkisini göstermiş ve bu alanda rekabet edilmeye başlanmıştı.⁴⁶ Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgal etmesi ile İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesi arasında Kuzey Afrika üzerinde süregelen sömürge yarışı daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, 1830'larda büyük bir ekonomik kriz geçiren İngiltere'nin sanayini kurtarmak amacıyla kendine ihracat yapacak yeni pazar arayışları içinde olması ve aynı zamanda Akdeniz'le Kızıldeniz'i birleştirdiği için jeo-stratejik önemi haiz Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması, İngiltere'nin dikkatinin bu bölgeye yönelmesini sağlamıştır.

Uluslararası arenada sömürge yarışı sürerken, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine zemin hazırlayan bir dizi olay da ülke içinde yaşanmaktaydı. Bunların en başında geleni, Hidiv Said Paşa'dan sonra Mısır valisi olan ve ihtiraslı ve savurgan idaresiyle ülkeyi adeta borç batağına götüren İsmail Paşa'nın şahsi harcamalarıydı.

⁴⁶ Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.20.

İsmail Paşa'nın tarım alanında yaptığı yenilikler mukabilinde toprak vergilerini Said Paşa dönemine göre dört kat artması, bununla da yetinmeyerek arka arkaya gelen vergilerle halkın yükünü ağırlaştırması, lüks ve savurganlığa varan harcamalar yaparak ve tutarlı bir planlama politikası olmaksızın ihtiyaç fazlası yatırımlar yapması, Avrupa'dan getirdiği makinelerle etüt çalışması yapmaksızın fabrikalar kurması⁴⁷ ve aynı zamanda gösterişli ve lüks yaşam tutkusunun neden olduğu davranışları, ülkenin mali durumunu zora sokan icraatları arasındadır. İsmail Paşa 1872 yılında Bâbîâli'den serbest borçlanma hakkı elde etmiş ve ülkenin finans açığını kapatabilmek için önce İskenderiye'deki Rum asıllı bankerlerden, sonra da İngiliz ve Fransız bankerlerden borç alarak Mısır'ın geleceğini tehlikeye sokacak adımlar atmıştır.⁴⁸ Diğer yandan Süveyş Kanalı'nı finanse etmek için alınan borçlar da Mısır'ı dış güçlere bağımlı hale getirmiştir.⁴⁹ Durumu daha da kötüleştiren ise, Hidiv'in borçları borç almak suretiyle ödemeye çalışmış olmasıdır.⁵⁰ 1875 yılına gelindiğinde içinde bulunduğu mali krize bir çare arayan İsmail Paşa, Süveyş Kanalı'ndaki hisselerini İngiltere'ye satmış⁵¹, ancak vadesi dolan borçlarını ödeyememiştir. Öyle ki, İngiltere hükümetinin Mısır'ın mali problemlerini çözmek üzere İsmail Paşa'nın isteği ile Mısır'a gönderdiği uzman Stephen Cave, hazırladığı raporda hidiviyetin borçlarını ödeyemez bir noktaya geldiğini açıkça belirtmiştir.⁵² Bu noktadan sonra Avrupalı devletler alacaklarını teminat altına alabilmek için Mısır'da 'Borçlar Sandığı İdaresi'ni kurdular. Böylece ülke, yabancıların mali kontrolü altına girmiştir.⁵³

⁴⁷ A.g.e., s.22.

⁴⁸ Enver Ziya Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu: 1797-1802**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, c.VII, s.45.

⁴⁹ Jacques Berque, **Egypt: Imperialism & Revolution**, translated by Jean Stewart, London, Faber & Faber, 1972, pp. 48.

⁵⁰ The Earl of Cromer, **Modern Egypt**, c.I, Londra, MacMilan and Co. Ltd., 1908, pp. 58.

⁵¹ Satın alınan bu hisseler sayesinde kanalın denetiminin İngiltere'ye geçtiğini ifade edilmeye başlanmıştır. Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 71.

⁵² John Marlowe, **A History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations 1800-1953**, New York, Preager Publishers, 1954, s.93.

⁵³ Kızıltoprak **Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, s.32.

İngiltere, Mısır maliyesinin düzene sokulması için iki Avrupalı (biri Fransız, biri İngiliz) genel kontrolörü görevlendirme gerekliliğini gündeme getirmiştir. Alacaklı bankerlerin de bu iki ülkenin devreye girmesini istemeleri üzerine “Goschen Kararnamesi” ile 1876 yılında Fransız-İngiliz İkili Kontrolörlüğü ilan edilmişti.⁵⁴ Böylece İngiliz ve Fransızlar, alacaklarını tahsil etmek için resmen Mısır’ın iç işlerinde söz sahibi olmuş oldular. Hatta bu kadarla da yetinmeyerek Hidiv’den Avrupalı temsilcilerden oluşan nazırlar heyeti ile Mısırlıların seçtiği yerli temsilcilerden oluşan Temsilciler Meclisi olmak üzere yeni bir nezaret sistemi kurmasını talep ettiler. Temsilciler Meclisi ile Avrupalıların idaresindeki kabinenin, hükümetin tüm sorumluluğunu alarak mali krizi çözmesi bekleniyordu.⁵⁵ İsmail Paşa, tüm bunları çaresizce kabul etmek zorunda kalırken bir yandan da patlama noktasına gelen halk arasında, yabancılara karşı ilk protesto hareketi yapıldı (8 Nisan 1879). Bu protesto hareketleri ileride göreceğimiz gibi, Mısır’da milliyetçi bir damarın beslenmesine imkan vermiş ve ilk olarak Urâbi Paşa liderliğinde, ülkedeki yabancı güçlerin varlığına karşı örgütlü ve büyük bir isyan gerçekleşmiştir.

İsmail Paşa’nın ülkenin bağımsızlığını korumak için halkı yabancı sömürmesine karşı bilinçlendirmeye başlamasının neticesinde İngiltere ve Fransa, Babıâli’ye baskı yapıp Hidiv’i görevden aldırılmayı başarmış ve yerine oğlu Tefvik Paşa’yı getirmiştir (1879). Tefvik Paşa’nın göreve gelmesinden bir yıl sonra da 1880 tarihinde “Borçların Tasfiyesi Kanunu” çıkarılmış ve Mısır’ın tüm gelir kaynaklarını kontrol etme ve düzenleme yetkisini İngiltere ve Fransa adına görev yapan kontrolörler ele almışlardı. Buna göre Mısır’ın geliri 9 milyon sterlin olarak hesaplanarak eşit olmayan iki parçaya bölünmüş, büyük kısımda toplanan gelir, alacaklıların borcunu ödemek üzere Borçlar Sandığı’na, diğer kısım da ülke giderlerine harcanmak üzere ayrılmıştı. Buradan aynı zamanda hükümetin hem Bâbiâli’ye olan yıllık vergisini ödemesi hem de diğer ihtiyaçları karşılaması bekleniyordu.⁵⁶ Ancak ayrılan bu küçük kısım, ne ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya

⁵⁴ A.g.e., s.33.

⁵⁵ A.g.e., s.36.

⁵⁶ Marsot, a.g.e., s.70-71.

ne de memurların maaşlarını ödemeye yetmiştir. Aynı şekilde ülkenin kalkınması için planlanan reform çalışmaları da akîm kalmıştır.⁵⁷ Böylece alacakları tahsil etmek için ülke ekonomisine el koymak suretiyle işgalin zemini hazırlanmış olmaktadır. Bu durum, ekonomik olarak Mısır halkının zor günler geçirmesine sebep olduğu gibi siyasi ve toplumsal diğer sebeplerin birleşmesiyle de Mısır tarihinde ilk isyanın oluşmasına imkan vermiştir.

1.2.1. Urâbi İsyanı ve İngiliz Müdahalesi

Urâbi Paşa⁵⁸ liderliğinde gerçekleşen isyanın en önemli sonucu, isyanı bastıran İngilizlerin ülkeyi fiilen işgal etmiş olmasıdır.

İsyana davet eden ve isyanı gerçekleştirenlerin asker kökenli olması nedeniyle bunu ‘askerî bir isyan’ olarak nitelendirebilirsek de halkın her kesiminden insanın bu isyana iştirak etmesi nedeniyle aynı zamanda ulusal nitelikli bir başkaldırı olarak görebiliriz. Doğrudan doğruya orduyu ilgilendiren bir takım yeni kararların alınmasının yanı sıra, halkın da bu isyana destek vermesini sağlayan siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenleri bulunmaktadır.

Askeri rahatsız eden nedenlerin başında, 1876’da İngiltere ve Fransa’nın ortaklığı ile kurulan İkili Kontrol’ün, Mısır’ın dış borçlarını ödeyebilmek için aldığı bir dizi önlemler arasında Mısır ordusunun asker sayısını 45 binden 18 bine

⁵⁷Abdurrahman el-Râfi’î, **es-Sevratu’l-‘Arabiyye ve’l-ihtilâlu’l-İncilîzi**, Kahire, Dâru’l-Meârif, 1983, s.62.

⁵⁸ Ahmet el-Urâbi el-Mısri. 31 Mart 1841 yılında Şarkıyye’de, Rezene köyünde dünyaya gelmiştir. Babası köy muhtarı olan Urâbi’nin ailesi aslen bedevi olmakla beraber dedesi zamanında bu köye göç etmişlerdir. Köy okulunda okuma-yazmayı öğrendikten sonra babası onu 1849 yılında Ezher Üniversitesi’ne göndermiştir. Ezher’de 4 yıl kaldıktan sonra eğitimini tamamlamadan köyüne dönmüş 1854 yılında askeriye nefer olarak girmiştir. Okuma, yazma ve hesap yapmayı bildiği için katip olarak tayin edilmiştir. Said Paşa’nın Mısırlı subayları terfi ettirmesine binaen subay rütbesine yükselmiş, 1857 yılında yüzbaşı, 1859’da binbaşı, 1860’ta da kaymakam rütbesine getirilmiştir. 1875’te yarım maaş ile açığa çıkarılıp Ali el-Rubi’nin kurduğu gizli Zabitan Cemiyeti’ne girmiş olan Urâbi’nin ismi, İsmail Paşa’nın koymuş olduğu ağır vergilerden sonra halk arasında oluşan hoşnutsuzluk sonrası doğan olaylara karışmıştır. El-Râfi’î, a.g.e., s.82; Dilek Güldeş, **Urâbi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır’ı İşgali (1881-1882)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, s.50.

indirmesi gelir.⁵⁹ Ayrıca orduda yalnızca 4 albayın Mısırlı, geri kalanların ise Türk-Çerkez olması ve orduda hizmet süresinin 7 yıla sınırlandırılarak hiçbir Mısırlının neferlikten albay rütbesine yükselememesi ve böylece subay kadrosunun tamamen Türk-Çerkezlerle sınırlı kalması, ordu mensuplarını rahatsız eden diğer bir gelişmedir.⁶⁰ Halkın bu isyana destek vermesine neden olan siyasi sebepler arasında, genel olarak yönetimden memnun olmamaları ve toplum içinde eşitlik ve adaleti sağlayacak bir yargı sisteminin olmamasını söyleyebiliriz. Ekonomik açıdan, İsmail Paşa'nın bütçenin yarısını borçların faizini ödemek için kullanması ve halkın, üzerine yüklenen yüksek vergilerin altında ezilmesi, Mısır halkını patlama noktasına getiren diğer etkenler arasındadır. Toplumsal nedenlere gelecek olursak, Mehmet Ali Paşa'nın kurmuş olduğu okullar sayesinde eğitimin yaygınlaştığını ve Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin toplumda eğitilmiş, elit bir kesimi oluşturduğunu görürüz. Bu elit kesim hürriyet, eşitlik, insan hakları gibi konularda toplumu bilinçlendirmek için çabalamış ve böylece zorba ve dayatmacı bir yönetime karşı isyan konusunda halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁶¹ Bu gerçekleştirilirken, ulusal bilincin yükselmesine en büyük katkı sağlayan elementlerden biri olarak gazete ve dergilerin önemli bir iletişim aracı olarak işlev gördüğünü belirtmek gerekir.

Toplumu rahatsız eden bu etmenler, Mısır'da meşrutiyet tartışmalarının yaşandığı bir ortamda sivil halkın, üniversitelerin ve Mısır basınının desteklediği Vatanîler Hareketi adında milliyetçi bir akımın, 13 Nisan 1879'da Vatan Partisi olarak siyasi bir kimlik kazanmasına olanak tanımıştır.⁶² Vatan Partisi içerisinde eski ve yeni subaylar, ulemeden temsilciler, Kıptî ve Yahudi cemaatinin dini liderleri, tüccarlar ve toprak ağaları dengeli bir şekilde yer almışlardı. Kuruluş gerekçeleri arasında Vatan Partisi'nin dini bir parti olmadığı, içlerinde Mısır'da yaşayan her ırk, din ve sosyal kesimden temsilciler bulunduğu ve Osmanlı Devleti'ne bağlı

⁵⁹ El-Râfi'î, es-Sevratu'l-Urâbiyye adlı kitabında Fransız konsolos Mösyö Monge'nin yaptığı sayımda asker sayısının gerçekte 11 bine indirildiğini ifade eder. Bkz. s.80. Ayrıca bkz. J.C. B. Richmond, **Egypt 1798-1952 Her Advance Towards a Modern Identity**, London, Methuen Co. Ltd, 1977, pp.123.

⁶⁰ Marsot, a.g.e., s.73.

⁶¹ El-Râfi'î, a.g.e., s.72-81.

⁶² El-Râfi'î, a.g.e., s.76.

kalacakları yer almaktaydı. Partinin hedefleri arasında dış borçların neden olduğu ekonomik ve sosyal sorunlara karşı mücadele edileceği bulunmaktaydı. Partinin kuruluş kadrosunda yer alan Urâbi Paşa, ‘Mısır Mısırlıdır’ sloganı ile İkili Kontrol ve Borçların Tasfiyesi Kanunu’na kesin bir şekilde karşı çıkarak, gerçekleşecek olan halk protestolarının önderi olarak Vatanîler Hareketi içinde sivrilmeye başlayacaktı.⁶³

İsmail Paşa döneminde ordudan ayrılan Urâbi Paşa’nın ilk hedefi, ordudaki Mısırlı subayların birleşerek haklarını talep etmesini sağlamaktı. Diğer yandan toplumun tüm kesimlerinden yönetime karşı olan ve Vatanîler Hareketi etrafında birleşen sivil toplum ve temsilcilerinden de destek gören bu hareket, kısa bir süre zarfında kitlesel bir halk hareketi görünümü aldı. Kahire’de Hidiv’le, sarayının önünde bir nevi hesaplaşmaya giren Urâbi Paşa’nın çevresinde taraftarları toplandı. “Halk adına” konuşan ve çevreleri askerlerle çevrilmiş olan albayların talepleri, yeni bir anayasa oluşturulması, kabine değişikliği ve ordunun asker sayısının 1840 Londra Anlaşması’nda olduğu gibi 45 bine çıkarılmasını içeriyordu.⁶⁴ Ordunun önderliğinde gelişen ve ülkenin her tarafından destek gören bu hareket kısa bir süre sonra İngiliz kabinesi tarafından, Urâbîcilerin hükümeti ele geçirme niyetinde olan ve askeri yolla yok edilmesi gereken tehlikeli bir devrimin mimarı oldukları şeklinde yorumlanmaya başlandı.

Ülke içinde oluşan kargaşadan rahatsız olan İngiliz ve Fransız hükümetleri, gövde gösterisi yapması amacıyla İskenderiye’nin batısına bir donanma gönderdiler. Bunun üzerine halk huzursuzlanmaya başladı. Ülkede bulunan yabancılar da bir iç savaş çıkmasından ve Mısırlıların saldırısına uğramaktan korktukları için silahlanmaya başladılar. Olayların fitilini çeken ise, sarhoş bir Rum’un, ücretini isteyen eşekli bir Arap çocuğunu bıçaklaması oldu. Halk, saldırının başladığını düşündü ve pencerelerinden gelen geçene ateş etti. O sırada Kahire’de bulunan Urâbi Paşa’nın ise olaylardan haberi olmadı. Sayısız Mısırlının öldürüldüğü, kentin

⁶³ Kızıltoprak, a.g.e., s.40

⁶⁴ Marsot, a.g.e., s.73

yağmalandığı ve kısmen ateşe verildiği olaylar sonunda İngiltere, kenti bombalamaya başladı.⁶⁵ Bir yandan İskenderiye’de bu olaylar olurken, diğer yandan ikinci bir grup da Süveyş Kanalı’ndan aşağı inerek İsmâiliye’de Mısır ordusu ile karşı karşıya geldi ve Tel el-Kebîr’de yapılan muharebede Mısır ordusu İngiltere’ye yenildi.⁶⁶ 13 Eylül 1882’de alınan bu yenilginin sonucunda İngiltere Mısır’ı fiilen işgal etmiştir. Bâbiâli’nin ve Fransa başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin bu işgale karşı çıkması üzerine İngiltere, asayiş sağlanınca Mısır’ı boşaltacağını ve Osmanlı Devleti’nin hükümlerlik haklarının baki olduğunu belirtmişse de XX. yüzyılın ortalarına kadar Mısır’dan çekilmemiştir.⁶⁷

Mısır’ı diğer yabancı güçlerin egemenliğinden korumak, Hindistan ve Uzak Doğu’daki sömürgelerine kestirme yol olan Süveyş Kanalı’nın güvenliğini garantiye almak ve Mısır’da ticaretten kâr sağlayan İngiliz vatandaşlarının menfaatlerini korumak, İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmesinin başlıca nedenleridir. 1875’te Süveyş Kanalı’nın hisselerini alması ise birincil amacının bu kanala sahip olmak istemesi olduğunu doğrulamaktadır.⁶⁸

Urâbi Paşa önderliğinde gerçekleşen bu hareketi kısaca değerlendirmek gerekirse Tel el-Kebîr’de alınan yenilginin en büyük sonucu, İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmiş olmasıdır. Mısır halkının kaderi açısından böyle bir hezimetle sonuçlandığı için hareketin lideri olarak Urâbi Paşa bizzat işgale sebebiyet vermekle suçlanmıştır. Thomas Mayer, Urâbi İsyanına ve liderine karşı Mısır tarihinde bakış açısının değiştiğini, İngiliz işgali boyunca Urâbi’ye karşı ülkede negatif bir imajın oluştuğunu ve bu imajın 1922-1952 monarşi yıllarında çok fazla değişmediğini ifade

⁶⁵ Marsot, a.g.e., s.73-4

⁶⁶ Urâbi Paşa İngilizlere teslim olmuş, yargılandıktan sonra sömürge yönetimine dahil olan Seylan Adası’na sürgün edilmiştir. 19 yıl aralıksız sürgün hayatı yaşayan Urâbi, 1901 yılında Hidiv Abbas Hilmi’nin izin vermesi üzerine Mısır’a dönmüş ve eski polülaritesinden uzak bir şekilde yalnız ve yoksul bir hayat sürerek ölmüştür. Arthur Goldschmidt, "Ahmad Urabi [1841–1911]." **Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa**, ed. Philip Mattar. 2nd ed. Vol. 4. New York, Macmillan Reference USA, 2004, pp.2297-2298.

⁶⁷ Arthur Goldschmidt, *Modern Egypt The formation of a Nation-State*, Boulder, Westview Press, 1988, p.43.

⁶⁸ Terry, a.g.e. p.7; Goldschmidt, a.g.e., p.42.

eder. Askeri devrimle başa gelen Cemal Abdülnasır döneminde ise Urâbi'nin, pozitif bir imgeye dönüştürülerek, milli bir kahraman haline getirildiğinden bahseder.⁶⁹ Urâbi isyanı ile Nasır Devrimi'ni nitelik olarak aynı kefeye koyan Donald Malcolm Reid ise, aralarındaki farkı, sadece öncekinin yenilgiyle sonuçlanmış, diğerinin ise başarıya ulaşmış olması olarak okur.⁷⁰ Alexander Schölch de aynı şekilde yetmiş yıl sonra iktidara gelen Hür Subaylar'ın Urâbicilerin manevi mirasçıları olduğunu fakat öncekinden farklı olarak Hür Subayların askerî olduğu kadar sosyal bir devrim de gerçekleştirdiğini söyler.⁷¹ Abrurrahman el-Râfi'î gibi Arap tarihçileri, Urâbi isyanını İngiliz işgaline karşı milliyetçi bir isyan olarak yorumlar. Süleyman Kızıltoprak'ın arşiv belgelerine dayanarak yaptığı çalışmasında vardığı sonuç ise Osmanlı tarihçilerinin Urâbi hareketini bir isyan hareketi olarak değerlendirdiği yönündedir.⁷² Konunun girişinde belirttiğimiz gibi ekonomik, sosyal ve siyasal sebepleri olan bu isyanı, yabancı işgaline ve İngiltere'nin kuklası haline dönüşen Mısır Hidivi'ne karşı bir başkaldırı olarak değerlendirmek mümkündür. Urâbi Paşa'nın birçok kez Osmanlı Sultanı'na bağlılığını ilan etmesine rağmen,⁷³ isyanın milliyetçi bir veçhe bürünmesinin ardında da “Mısır Mısırlılarıdır” sloganıyla ifade edilen, Mısır'ı yabancıların değil bizzat Mısırlıların yönetmesi gerektiğine dair talebin yattığını düşünülebilir.

İsyanın bastırılmasından ve liderlerinin yargılanıp sürgüne gönderilmesinden sonra, İngiliz hükümeti “kurtar ve çekil” olarak gördükleri bir hareketle işgal ettikleri bir ülkede neler yapılması gerektiğine dair bir rapor hazırlaması üzerine Lord Dufferin'i Mısır'a göndermiştir. Dufferin, hazırladığı raporda ülkenin refahını sağlamak ve tahvil sahiplerinin paralarının ödenmesi için kabul edilen reformlara

⁶⁹ Bkz. Thomas Mayer, **The Changing Past Egyptian Historiography of the Urabi Revolt 1882-1983**, Gainesville, University of Florida Press, 1988.

⁷⁰ Danold Malcolm Reid, “The Urabi Revolution and the British Conquest 1879-1882”, **The Cambridge History of Egypt : Modern Egypt from 1517 to the End of the Twentieth Century** Ed. By. M.W. Daly, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, vol.2, p.217.

⁷¹ Alexander Schölch, **Egypt for the Egyptians! The Socio-political Crisis in Egypt 1878-82**, London, St. Anthony's College, 1981, p.315.

⁷² Kızıltoprak, a.g.e., s.128.

⁷³ Israel Gershoni- James P. Jankowski, **Egypt, Islam and the Arabs**, Oxford-New York, Oxford University Press, 1967, p.5.

eşlik etmek üzere Mısır'da İngiliz varlığının gerekliliğini vurgulamıştır. İngiltere kraliçesinin başkonsolos ve temsilcisi olarak Mısır'a gelen Sir Evelyn Baring, Dufferin raporunu onaylamış ve ayrıca Mısır yönetiminin reformları uygulamadaki zayıflığı nedeniyle uzun bir işgal döneminin gerekli olduğunu düşünmüştür. Granwille Doktrini olarak bilinen ilkeye göre, ülkede bulunan herhangi bir İngiliz personelinin yönergelerine uymayı reddeden Mısırlı bakanların istifa etmesi öngörülmüştür. İngiliz danışmanlar kilit bakanlıklara⁷⁴ yerleştirilerek, İngiliz personelinin İngiliz hükümeti dışında başka hiç kimseye karşı sorumlu olmayacağı anlamına gelen Örtülü Himaye Sistemi kurulmuştur.⁷⁵

İsyandan sonra ülkenin geri kalanı, Mısır ordusunu dağıtan İngiliz işgali altında sindirildi. Meşrutiyeti destekleyen paşalar Hidiv'e ve işgal güçlerine karşı bağlılıklarını bildirdiler. İngiliz başkonsolosu Baring, ülkenin taçsız kralı oldu. Hidiv Tevfik 1892'de öldü ve yerini on altı yaşındaki oğlu Abbas Hilmi (1892-1914) aldı.⁷⁶ İşgalin travmasından kurtulan ve kısa bir süre içinde Mısır'ın tahliye edileceğine dair söz veren İngiltere'nin ülkede kalıcı olacağına dair niyetlerini okuyan Mısırlılar milliyetçi bir hareket etrafında muhalefet oluşturmuşlardı. İngiliz varlığından rahatsız olan Hidiv Abbas Hilmi de bu muhalefeti desteklemiş ve bizzat finanse etmiştir.

1.2.2. Milliyetçi Akımın Oluşması

Batı kaynaklı bir fikir akımı olan Milliyetçilik Mısır'da, eğitimlerini yurtdışında tamamlayan ya da Avrupalılara ait yerel okullarda veya öğretmenlerinin Avrupalı olduğu okullarda okuyan elit kesim tarafından 1890'lı yıllarda başlatıldı. Avukatlar, gazeteciler ve öğretmenler bu grubun başını çekiyordu. Mısır'ın parlamenter demokrasiye sahip, meşruti monarşi ile yönetilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Önceleri Hidiv Abbas desteğinde gizli bir cemaat olarak faaliyet

⁷⁴ 1914 yılına kadar Eğitim, Ekonomi, İç İşleri Adalet ve Bayındırlık bakanlıklarında İngiliz danışmanlar görev yapıyordu. Bunlar içinde en önemli görev ise projelerin uygulanması için onayının alınması gereken Ekonomi Bakanlığı idi. Janice J. Terry, **Cornerstone of Egyptian Political Power The Wafd 1919-1952**, London, Third World Centre for Research & Publishing, 1982, p.7

⁷⁵ Marsot, a.g.e., s.75.

⁷⁶ Marsot, a.g.e., s.77. Ayrıca bkz. Arthur Goldschmidt, a.g.e., p.43

gösteren milliyetçi hareket daha sonra on sekiz yaşında bir genç olan Mustafa Kamil Paşa⁷⁷ tarafından el-Hizbu'l-Vatanî adı altında (daha sonra siyasi bir partiye dönüşecektir) başlatılmıştır.⁷⁸ Mustafa Kamil Paşa'nın yanı sıra 1889 yılında kurulan **el-Müeyyed**'in⁷⁹ editörü Şeyh Ali Yusuf da milliyetçi hareket içinde öne çıkan figürlerdendir. Abbas Hilmi, Hidiv olduğu zaman **el-Müeyyed** dergisi, sarayın bir organı ve Müslüman Mısır fikrinin sözcüsü olmuştur. Elit kesim milliyetçilik akımından etkilenirken, eğitimsiz halkın kendi içinde kenetlenmesini ve yabancılara karşı birlik olunması gerektiği bilincini oluşturan bazı olaylar vuku bulmuştur. Bunlardan en önemlisi de Danşüvây hadisesidir.

1906 yılında meydana gelen olay, Danşüvây/Dinshaway deltasında yer alan ve halkın güvercin yetiştirerek geçimini sağladığı bir köyde gerçekleşmiştir. Bazı İngiliz subayların bu köyü güvercin avı atış alanı olarak kullanmasına karşı köylülerin tepki göstermesine rağmen ertesi yıl yeniden aynı şekilde güvercinlere subaylar tarafından atış yapılmış, bunun üzerine köylüler de subaylara saldırarak onları dövmüş ve silahlarını ellerinden almışlardır. Kaçmayı başaran başka bir subay durumu haber vermek üzere askerî kampına giderken, güneş çarpması sonucu ölmüş ve bunun üzerine köylüler tutuklanarak işgal ordusunun subayları ve erlerine karşı şiddet kullanma suçundan yargılanmışlardı. Dört kişi idama iki kişi de müebbet

⁷⁷ Mustafa Kamil Paşa (1874-1908): Mısırlı bir ordu subayının oğludur. Hükümet okullarında orta öğrenimini tamamladıktan sonra Kahire'de Fransız Hukuk Fakültesi'nden ve Fransa Toulouse Üniversitesinden mezun olmuştur. İngiliz işgaline şiddetli bir şekilde karşı çıkıyordu. Kısa sürede Hidiv Abbas Hilmi II ve Sultan Abdülhamid tarafından maddi ve manevi olarak Avrupalı hükümetleri ve kamuoyunu, İngilizlerin söz verdiği gibi Mısır'ı terk etmelere gerektiğine ikna etmesi için desteklendi. Muhammad Ferid ve diğer Mısırlılarla Hidiv'in himayesinde gizli bir cemiyet kurmak için çalıştı. Bu cemiyet 1907 yılında al-Hizbu'l-Vatani adı altında siyasi partiye dönüşerek bütün Mısır halkına açık hale geldi. Mustafa Kamil, aynı zamanda el-Livâ adında günlük bir gazete çıkardı (1900). Bu gazete daha sonra parti organı haline geldi. Fransız basını, Şeyh Ali Yusuf'un gazetesi Müeyyed ve el-Livâ için birçok makale ve Doğu Meselesi (el-Mes'etü's-Şarkıyye) adında bir de kitap yazdı. Tüberkülozdan öldüyse de birçok kişi onun zehirlendiği görüşünde. Ateşli bir yurtsever ve zaman zaman pan-islami destekçisi olarak hatırlandı. İngilizlerin Mısır'dan tahliyesi ve anayasal bir hükümet kurulması için uğraştı ancak ekonomik ve sosyal meselelere ilgisi sınırlı kaldı. Arthur Goldschmidt, "Mustafa Kamil (1874-1908)", **Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa.**, p.1267.

⁷⁸ Goldschmidt, **Modern Egypt**, p.44.

⁷⁹ Urâbi yenilgisinden sonra her ne kadar siyasi basının büyümesi engellendiyse de 1875 yılında yayın hayatına başlayan el-Ahram ve 1889'da çıkmaya başlayan el-Mukattam gibi gazeteler yayınlanmaya devam ediyordu.

hapse mahkum edilirken, altı kişi yedi yıl hapis cezasına, diğerleri de çeşitli sayıda kırbaç cezasına çarptırılmıştı. Ancak bu kadarıyla da yetinmeyip kadın, erkek, çocuk her kim varsa köyde yaşayan herkes idam ve kırbaç cezasına çarptırılanların infazını seyretmeye mecbur edilmiştir. İngiltere’de Avam Kamarası’nda dahi protestolara yol açan bu mahkumiyet Mısır halkında, işgal güçlerine karşı derin bir nefret ve onlardan kurtulmak maksadıyla milliyetçi safa geçmek için de kuvvetli bir iknaya sebep oldu. Bu olay sonunda Müslüman ve Hıristiyan birçok Mısırlı, Mustafa Kamil Paşa’nın safına geçti. 1907 yılında Cromer istifa etti ve gizli bir cemiyet olan el-Hizbu’l-Vatani, İngilizlerin ülkeden kovulmasını arzulayan tüm Mısırlılara açık siyasal bir partiye dönüştü.⁸⁰

İngiltere’nin fiilen Mısır işgal ettiği 1882 yılından I. Dünya Savaşı’na kadar olan sürede Mısır siyasi hayatında gerçekleşen olayları özetlemek gerekirse, Hidiv İsmail Paşa döneminden başlamak üzere ülke borç batağına girmiştir. Avrupalı ülkelerin alacaklarını temin etmek için ülkenin ekonomisine el koyması neticesinde, hem ekonomik hem de sosyal ve siyasi açıdan sıkıntıya düşen Mısır halkının Urâbi Paşa etrafında birleşerek bir isyan gerçekleştirmesi ve İngiltere’nin isyancıları bastırması sonucu İngiltere Mısır’a tam olarak yerleşmiştir. Daha sonra ise ülke, bakanlıklara yerleştirilen İngiliz memurlar tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Hidiv Tevfik’in ölümünden sonra yerine geçen II. Abbas Hilmi ise ülkedeki İngiliz varlığına karşı çıkanların başında gelmekteydi. Yönetime geçtiği 1892 yılından itibaren işgal güçlerine karşı halkta milliyetçi bilincin yayılması için gereken her türlü desteği veren Hidiv, Mustafa Kamil Paşa önderliğinde Avrupa kamuoyunda İngiltere’nin bir an önce Mısır’ı terk etmesi için gerekli desteği arayan bağımsızlık savaşçılarına ön ayak olmuştur. Danşüvây olayında olduğu gibi zaman zaman İngilizlerin haksız yargılamalarına, herhangi bir gerekçeye dayanmaksızın sürekli kırbaç cezasına çarptırılmalarına⁸¹ vb. birçok sıkıntıya katlanan halk, işgal karşısında milliyetçi akımlar etrafında yekvücut olmaya başlamış ve gazete ve dergiler aracılığıyla bağımsızlık bilinci yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştı. 1907 yılı, siyasi

⁸⁰ Goldschmidt, a.g.e., p.49-50; Marsot, a.g.e., s.79-80.

⁸¹ El-Râfi‘î, a.g.e. s.20

partilerin kurulduğu ve işgale karşı muhalif seslerin iyice yükselmeye başladığı bir dönemin başlangıcı olmuştur.

1.2.3. 1919 Öncesi Siyasi Partiler

Mısır'da ilk meclis 1866 yılında Hidiv İsmail tarafından kurulan Şura Meclisi'dir. Danışma amacını taşıdıysa da Mısır siyasi hayatında önemli bir başlangıcı ifade eder. Siyasi partiler ise ilk olarak gizli topluluklar olarak kurulmuş daha sonra siyasi partilere dönüşmüşlerdir.⁸²

1907 yılı, Mısır'da siyasi partilerin ilk kez teşekkül ettiği yıl olarak kabul edilir. İlk olarak Ahmed Lütfi es-Seyyid başkanlığında Ümmet Partisi kurulmuş, onu, Mustafa Kamil Paşa başkanlığında kurulan Vatan Partisi izlemiştir. Bu iki parti, halk desteğini alması nedeniyle dönemin en popüler iki büyük partisi olmuştur. Diğer yandan 1907 yılı, birçok küçük ve tesiri sınırlı partinin kurulmasına da tanıklık etmiştir. Bu partiler, yapısı, oluşumu, teşkilatı ve halk tabanı bakımından çok farklı özelliklere sahipti. Milliyetçi partiler olduğu gibi, Hidiv tarafından yönlendirilen hatta işgal güçleri tarafından oluşturulan partiler de bulunmaktaydı.⁸³

Ümmet Partisi

Tarihçiler, 20 Eylül 1907'de kurulan Ümmet Partisi'nin, ilk siyasi parti olduğu görüşündedirler. Partinin asıl oluşum aşaması, Mustafa Kamil Paşa'nın Osmanlı yanlısı ve pan-islamizm taraftarı görüşlerine tepki olarak büyük toprak sahipleri ve entelektüeller tarafından Ahmed Lütfü es-Seyyid'in editörlüğünde 9 Mart 1907'de yayın hayatına başlayan *Ceride Gazetesi* ile başlar.⁸⁴ Daha sonraları ulusal harekette etkin rol oynayan şahsiyetleri bünyesine katmıştır.

⁸² "Political Parties", çevrimiçi, http://www.sis.gov.eg/En/Templates/Articles/tmpArticles.aspx?CatID=259#.VBQVb5R_sVc Erişim, 13.09.2014

⁸³ A.g.k.

⁸⁴ Goldschmidt, a.g.e., p.50.

Partinin düşüncesi, yönetime ortak olmak suretiyle tadrîci bir şekilde işgalin kaldırılması ve kamu görevlerini ele geçirmek için mücadeleye gayret göstermenin gerekliliği üzerine yoğunlaşır. Partiye göre işgal, milletin zayıflığının sebebi değil ancak zayıflığının bir yansıması olarak görülür. İşgale karşı koymak ancak milletin kalkınması, eğitimin yaygınlaştırılması, bağımsızlığı kazanmanın şartı olarak ulus bilinç seviyesinin yükseltilmesi doğrultusunda gerçekleşebilir. İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinin sebebi Süveyş Kanalı'ndaki menfaatlerini korumaktı. Mısır tek başına kendi kendini idare edecek güce ulaştığında İngiltere'nin ülkeyi terk edeceği fikri, Mustafa Lütfü es-Seyyid'in inandığı bir görüştü. Bu sebeple ülkeyi güçlendirmek için alınacak kararlarda İngiltere ile işbirliği yapılması, Hidiv gücünün kuvvetlendirilmesi, seçim kuruluşlarını yeniden düzenlemek gibi anayasal kararlarda hareket edilmesi, seçim sisteminde var olan bozuklukların giderilmesi ve İngilizlerin riyasetinde demokrasi hedefini gerçekleştirmek için şura meclisinin oluşturulması gibi hedefler Lütfü es-Seyyid'in parti içerisinde savunduğu görüşlerdir.⁸⁵

Vatan Partisi

Mustafa Kamil Paşa tarafından 22 Ekim 1907'de kurulmuştur. Bağımsızlık ve İngilizlerin ülkeden tahliyesi, partinin esas amacını oluşturmaktadır. Ayrıca Anayasayı ve toplumsal sorunları da parti programına yerleştirmiş; eğitimin yaygınlaşması, zenginlerin üniversiteler kurmaya teşvik edilmesi, Avrupa'ya heyetlerin gönderilmesi, ziraat, sanayi ve ticaretin ülkenin iktisadi olarak tam bağımsızlığına kavuşması için hayatın her alanında geliştirilmesinin zorunluluğuna dair ilkeleri, parti programına alınmıştır. Ayrıca 1919 devriminin oluşmasında da temel bir rol oynamıştır.

⁸⁵ Cemal Bedevî, "Mukaddimâtu Sevra" 1919, **Târîhu'l-Vefd**, yay.haz., Numan Cum'a, ed., Cemal Bedevî, Lum'a el-Mutî'î, y.y., Dâru'ş-Şurûk, 2003, s.17.

Anayasal Refom Partisi

El-Müeyyed Dergisi'nin sahibi Şeyh Ali Yusuf tarafından 9 Aralık 1907 tarihinde kurulmuştur. Parti programında Vatan ve Ümmet partilerinin karşısında Hidiv'i savunma görevini üstlenmiştir. Ne var ki parti, halk tarafından destek görmemiş ve kurucusununun 1911 yılında vefatı ile son bulmuştur.

Diğer Partiler

1923 Anayasası ilan edilinceye dek parlamentoda temsil hakkı olmayan partilerin halk ile iletişim ve etkileşimde olduğu platform, çıkarmış oldukları gazeteler aracılığıyla olmuştur. Mustafa Kamil Paşa'nın kurmuş olduğu *Vatan Partisi*'nin siyasi duruşunu sergilediği Liva' Gazetesi, İngiliz düşmanlığına ve İngiliz işgalinden kurtulmak için gerekli olan her türlü çabanın sarf edilmesi gerektiğine dair görüşlerini serd ettiği bir alandır. Bu çaba, Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olan Hidiv ile ittifak kurulmasını da içerebilirdi. Diğer yandan Liva' Gazetesi etrafında kümelenen görüş sahiplerinin aksine, *Hür Vatan Partisi* olarak kendilerini isimlendiren küçük bir grup, **Mukattam Dergisi**'nde İngilizlerle işbirliği yapılmasını savunuyordu. Üçüncü olarak ilk grubu Osmanlı Devleti ile işbirliği yapılması gerektiğini savunduğu için aşırılıkla, ikinci grubu da İngilizlere teslim olmakla suçlayan ve kendilerini orta yol olarak tanımlayıp **Cerîde Gazetesi**'nde görüşlerini yayan grup, Ümmet Partisi'nin temelini oluşturmuştur. Ümmet Partisi, Osmanlı Devleti ile işbirliğini savunan Vatan Partisi'nin aksine, Mısır ulusalcılığı kavramını ilk kez ortaya atan parti olması nedeniyle Mısır siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir.⁸⁶ Çıkardıkları gazete ve dergilerle görüşlerini yayan bu siyasi partilerin yanı sıra farklı gayelerle kurulan fakat fazla taraftar bulmayan başka partiler de bulunmaktadır.

⁸⁶ "El-Ahzâbu's-siyâsiyye fi Mısır", **Egypt Elections**, 20 Mart 2013, (Çevrimiçi) <http://www.egypt-elections.com/?p=1163>

1.2.4. İngiltere'nin Mısır'ı Himaye altına Alması

I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere, 2 Kasım 1914'te Mısır'da sıkıyönetim ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesinin ardından İngiltere, 18 Aralık 1914'te de Mısır'ı himaye altına aldığını ilan etmiş, 19 Aralık'ta da Hidiv Abbas Hilmi'nin İstanbul'da olduğu bir sırada, amcası Hüseyin Kamil'i Osmanlı Devleti ile bağların koptuğunu vurgularcasına 'Sultan' namıyla başa geçirmiştir.⁸⁷

Mısır'ın İngiltere ile olan ilişkisini dönemlere ayırmak gerekirse bunu, Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu halde İngiliz işgalinde olduğu, resmi ve fiili olarak işgal ettiği ve son olarak da kral ve parlamentonun yanı sıra Mısır'ın iç siyasetinde etkin olduğu dönemler şeklinde sınıflandırılabilir. Diğer bir deyişle İngiltere'nin Mısır'ı fiilen işgal ettiği 1882 yılından, himaye altına aldığını ilan ettiği 1914 yılına kadar olan süreyi Osmanlı Devleti'nden kopuş süreci olarak görebiliriz. 1914 yılından, İngiltere'nin tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1922 yılına kadar olan süreyi bilfiil İngiliz işgali, 1922'den Cemal Abdülnasır önderliğinde Hür Subaylar'ın gerçekleştirdiği askeri devrim sonrasında krallığa ve İngiltere'nin Mısır'da her türlü varlığına son verdiği 1952 Devrimi'ne kadar olan süreci de İngiltere'nin etkin bir aktör olarak Mısır'ın iç ve dış politikasına yön verdiği bir dönem olarak görebiliriz.

Himayenin ilan edilmeden ve savaş başlamadan önce eğitimli kesimin gazete yazıları ve siyasi partiler yoluyla halkta uyandırmaya çalıştığı siyasi bilinç sayesinde devrimin altyapısı az da olsa oluşmaya başlamıştı. Ancak bu bilinç, devrimi gerçekleştirecek olgunlukta değildi. Savaştan önce bireyler tarafından doğrudan doğruya etkisi anlaşılmayan ihtilal, savaş yıllarında her hanede etkisini göstererek toplumsal bir tepkiye yol açmıştır. Bu etkinin en önemli nedeni ise halkın yaşadığı ekonomik buhrandır.

⁸⁷ Goldschmidt, a.g.e., p.53; Abdurrahman el-Râfi'î, **Sevra 1919 Târîhu Mısri'l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921**, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1987, s.30-31.

1.2. SOSYO-EKONOMİK SEBEPLER

Bir ülkenin siyaseti, sosyal ve ekonomik durumunu, birbiriyle iç içe geçen, birbirinden kesin çizgilerle ayrılması mümkün olmayan ve birbirini besleyen üç faktör olarak görülür. Bu nedenle 1919 devrimine giden siyasal olayları inceledikten sonra, ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartların nasıl olduğunu bilmenin, gelişen olayları anlamak için bütüncül bir resim sunması açısından önemlidir. Buraya kadar incelenen olaylar silsilesinde bir Osmanlı eyaleti olan ve Hidivlik sistemi ile yönetilen Mısır'da, İsmail Paşa döneminden başlamak üzere önce yöneticilerin siyaseten bir çıkmaza girdiğini ve daha sonra yaşanan sıkıntının toplumun bireyleri tarafından hissedildiğini görüyoruz. İzlenen siyasetin toplumun sosyal ve ekonomik durumunu etkilediği, yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntıların da ülkenin siyasi gidişatında belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bu bölümde Mısır halkının içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumu ele alınacaktır.

Mısır'da toplumsal yapının en tepesinde büyük toprak sahipleri bulunuyordu. Şehirli orta sınıf ise avukat, doktor, gazeteci, öğretmen ve memurlardan oluşmaktaydı. Bu grup aynı zamanda toplumun en fazla Avrupalılaştırmış kesimiydi. Bunlar, kendilerini hem ekonomik hem de siyasi olarak İngilizler tarafından baskı altında hissetmiş ve milliyetçi hareketin başını çeken grup olmuştur. Urâbi'yi destekleyen çiftçiler, köylü ve şehirli işçiler ise siyasi bilince sahip değillerdi.⁸⁸ Toplumun en üst tabakasını oluşturmalarına rağmen büyük toprak sahipleri, kredi ve emlak bankerleri ve ürünleri finanse eden ya da borç veren pamuk ihracatçılarının altında bulunuyorlardı.⁸⁹

1882'de Mısır yönetiminde söz sahibi olan İngiltere, 1900'lü yıllara gelindiğinde Mısır'ı, borçlarını ödeyebilen bir ülke haline getirmiştir. Ancak bunu

⁸⁸ Charles Issawi, **Egypt: An Economic and Social Analysis**, London, Oxford University Press, 1947, p.34.

⁸⁹ Marius Deeb, **Party Politics in Egypt: Wafd & its Rivals: 1919-1939**, London, The Middle East Centre St Antony's College Oxford, 1979, p.7

yaparken yerli sanayii yok etmiştir.⁹⁰ Ümmet partisinin düşünürü Lütfü el-Seyyid, İngilizlerin ülkeyi ekonomik olarak kalkındırdıklarını kabul eder. Ancak ona göre, mali reformlar ve ekonomik şartların iyileşmesi, yöneten ve yönetilen arasında manevi ilişkinin yokluğundan kaynaklanan gerçek siyasi sorunu çözmekteydi.⁹¹ İngiltere, Mısır'da tarımı, Lancashire fabrikalarına ham madde sağlayan tek çeşit ürüne indirgemişti. Tütün ekimi yasaklanmış ve bütçeyi dengelemek için ithal ürünlere vergi konulmuştu. İthal ürün için alınan verginin bir benzeri de yerli sanayi için konulmuş ve bu durum yerli sanayinin gelişmesine engel olmuştur. Diğer yandan İngiltere'nin ham madde ihtiyacını karşılamak için pamuğun ihraç edilmesi, dokumacılığın gelişmesine engel olmuştur. Pamuk üretimine verilen önem, tarım ve sulama projelerinin ön planda yer almasını sağlamıştır. Bunun için 1902 yılında Asvan'da bir baraj inşa edilmişti. Ne var ki baraj, yer altı sularını yükseltmiş ve drenaj sisteminin olmaması nedeniyle köklerin ıslanması ve tuzlanma sorununu ortaya çıkarmıştır. Hemen hemen tüm ürünlerin ihracat için yetiştirilmesi ve tüketim için yetiştirilenlerin az miktarda olması, diğer yandan köylülerin borca girerek topraklarını satmak zorunda kalması, kırsal kesimlerde eşkıyalığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹²

Savaş yılları ise, ister zengin ister fakir olsun toplumun her kesiminden Mısır'ın sıkıntı çektiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısırlı askerlerin Süveyş Kanalı'nı korumak üzere bölgeye gönderilmesi, diğer yandan Filistin ve diğer cephelerde İngiltere için kazılan hendeklerde köylülerin çalıştırılması ve toplanılan mahsullerin ve yük hayvanlarının savaş boyunca İngiliz askerinin hizmetine verilmesi toplumda büyük bir infiale neden olmuştur. Ayrıca gıda maddelerinde enflasyonun hızla yükselişi ve orduyu besleyecek yiyeceğin ender hale

⁹⁰ Marsot, a.g.e., p.79.

⁹¹ Albert Hourani, **Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939**, London, Oxford University Press, 1967, p.179.

⁹² Marsot, a.g.e., s.79.

gelerek bazı bölgelerde kıtlık tehlikesi yaratması sonucunda köylüler, kadınların ziynet eşyalarını satarak geçimlerini sürdürmeye çalışmışlardır.⁹³

Savaş yıllarında İngiltere, Mısır'ı adeta bir kraliyet toprağı gibi kullanmıştır. Yüzlerce İngiliz, kamu hizmeti için Mısır'a getirilmiş, imparatorluğun binlerce askeri ise Kahire, İskenderiye ve Süveyş Kanalı bölgelerini işgal etmişti. Yukarıda belirtildiğı gibi ülkeyi Türklere karşı hareket noktası olarak kullanan müttefik kuvvetlere destek için kullanılan Mısırlıların haricinde⁹⁴ diğerleri de para, hayvan, tarım teçhizatı ile savaşa destek vermek zorunda bırakılmışlardı.⁹⁵ Köylüler bu türden sıkıntılara maruz kalırken, büyük toprak sahipleri de savaş yıllarında zorluk çekmişlerdir.

Savaşın başladığı yıllarda pamuk fiyatları, yabancı ülkelere pamuk ihracatı yapan pazarın kapanması ve malların ellerinde kalması korkusu nedeniyle düşmeye başladı. Bir önceki yıl 19 riyal olan pamuğun kantarı, 12 riyale düşmüş ve toprak sahiplerini büyük zarara uğratmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve 1915-16 yıllarında yabancı pazarın Mısır pamuğuna talebi artmıştı. Önceki yılların zararını da tazmin edebileceklerini düşünen toprak sahipleri, İngiltere'nin temel gıda maddelerinin yetersiz gelmesi korkusuyla 1917 yılında Mısır'ın yukarı bölgelerinde pamuk ekiminin yasaklaması, tarıma elverişli diğer topraklarınsa sadece üçte biri pamuk ekimi için kullanılmasına izin vermesi karşısında şaşkına döndüler. Ayrıca 1918 yılında İngilizlerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için doğal kaynakları koruma amacıyla pamuğu tekeline alarak önceki yıldan artakalanları da toplaması, dış pazarda 64 riyal olan pamuğun fiyatını 42 riyale satılmasını sınırlaması, savaş ortamından istifade ederek büyük kâr elde etmesi mümkün olan fakat İngilizlerin

⁹³ Bedevî, a.g.e, s.18.

⁹⁴ İngiltere, savaş boyunca Mısır halkından gönüllü asker toplamıştır. Ancak gönüllülerin sayısı ihtiyacı karşılamadığından her köyün idarecisini, belli sayıda kendisine gönüllü vermesini mecbur etti. İlkel bir şekilde Mısırlı çiftçiler yollardan ve tarlalardan askere gönderilmek üzere toplandı. Hükümet görevlileri bir köye giriyor, akşam olmasını bekledikten sonra koyun sayar gibi evlerine girerek savaşıma uygun 14 yaşından 70 yaşına kadar erkekleri topluyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Abdülazim Muhammed Ramazan, **Tatavvuru'l-Hareketi'l-Vataniyye fi Mısır min sene 1918 ilâ sene 1936**, Kahire, Mektebetu Medbuli, 1982, s.68.

⁹⁵ Goldshmidt, a.g.e., p.53.

pamuk fiyatlarına müdahale etmesi ve tekeline alması nedeniyle bilakis zarara uğrayan büyük toprak sahiplerini işgal güçlerine karşı öfkelenmiştir.⁹⁶ 1919 Temmuz’unda, sonradan Tarım Sendikası Genel Sekreteri olan Yusuf Nahhas İngiliz otoritesinin 1917’de pamuk ürününü Mısır hükümeti ile birlikte piyasanın altında bir fiyata aldığı, hatta pamuk ihracatı yapan şirketlerin Mısır ve İngiliz hükümetlerinin kazandığından 10 kat daha fazla kâr ettiğini iddia etti. Ülkeye büyük zarar veren İngiltere’nin uyguladığı pamuk siyasetini eleştirerek Mısır halkı karşısında bu işlerden sorumlu olacak bir Mısır hükümetinin kurulmasını istedi. Böylece şehirlerde ikamet eden büyük toprak sahipleri menfaatleri için hükümetin ve bağımsızlığın nedenli önemini olduğunu anladılar.⁹⁷

Diğer yandan küçük ölçekli sanayici ve tüccarlar, savaştan önce ticari ve sanayi faaliyetleri eline geçiren yabancı unsurlar karşısında görünmez hale gelmişlerdi. Mısır ticari faaliyeti yabancı ithalat ve ithalatçılar tarafından ele geçirilmişti. Örneğin, bakkallar Yunanlıların; yün ve pamuk dokumacılığı, döşeme ve kömür İngilizlerin, sigara Ermenilerin; alkollü içeceklerin satışı Yunanlılar ve İtalyanların tekelindeyken tahıl ticareti ise farklı kesimlerden Mısırlıların elindeydi. Kazancı fazla olmayan yüzlerce küçük ticari dükkan da Mısırlıların elindeydi. Savaşın başlamasıyla birlikte ürünleri ithal etmek zorlaşmış ve yabancıların birçoğu ülkelerine dönmüştü. Bu durum zanaatkârlara, ticaret meydanına girmeleri için bir fırsat yaratmıştı. Dabaklama, deriden eşyalar, mobilya gibi sanayinin canlanmasına, tahıl değirmenleri, atölye ve demir dökümhanelerin çoğalmasına ve köy ve şehirlerde malların çoğalmasına sebep oldu. Ticaret canlandı ve toplumun küçük burjuvazisi diyebileceğimiz kesim, bu durumdan son derece istifade etti. Ne var ki savaş bittikten sonra işler tersine döndü. İngiltere’nin Mısır’ı himaye altına alması sebebiyle yabancı mallar yeniden iç pazara sürülerek küçük yerel ürünlerin adeta yok olmasına yol açtı. Özellikle İngiltere’nin temel politikasının ziraata dönük olması ve yabancı unsurları teşvik etmesi, küçük ölçekli sanayici ve tüccarların yerel pazardan kovulmasına neden oldu. Böylece savaş sonrasında yabancılar yeniden Mısır

⁹⁶ Ramazan, a.g.e., s.69-70.

⁹⁷ Deeb, a.g.e., p.41.

ticaretine hakim olmuşlardı.⁹⁸ Küçük burjuvazinin ayakta kalıp kalmaması yabancıların ülkeden tamamen çıkarılmasına bağlı kalmıştı ve bunun için bu kesim de 1919 devrimine destek vermişlerdir.

Çiftçi ve küçük burjuvazinin yaşadığı mali sıkıntıdan meslek sahibi (ehl-i hıref) ve memurlar da nasibini aldı. Mısırlı memurlar basit görevlerde, yabancılar ise yüksek memuriyetlerde çalışıyordu. Diğer yandan savaşın ganimetlerinden istifade eden kesimin aksine maaşlarında herhangi bir artış olmaksızın gıda, giyim ve yakacak fiyatlarının yükselmesi karşısında hayat pahalılığundan en çok etkilenen sınıf, bu kesim olmuştur. Mezun olduktan sonra uygun bir iş bulma hatta bulsa bile işinde yükselmeme gerçeğini kavrayan üniversite öğrencileri de işgalden etkilenen diğer bir gruptur. Savaşın başlamasıyla birlikte himayenin ilan edilmesi, yasama meclisinin ertelenmesi ve basının susturulması, üniversiteleri siyasi tartışmaların yapıldığı bir yer haline getirdi. Hatta öğrencilerin uğrak yeri olan kahvehane ve spor kulüpleri, öğrencileri dinleyen sıradan insanlar üzerinde büyük tesir bırakan mekanlar haline geldi.⁹⁹ İleride göreceğimiz gibi İngiltere ile Mısır meselesini çözmek isteyen Sa'd Zağlul'un tutuklanması üzerine devrim ateşini ilk tutuşturacak olanlar da öğrenciler olacaktır.

1919 devriminin oluşum aşamasına geçmeden önce son olarak Mısır'da işçi tabakasının da devrim öncesi neler yaşadığına göz atmak yerinde olacaktır. 1900'lü yılların başı yeni projelerin Mısır'da yayılmaya başladığı bir dönemdir. Bunlardan en önemlileri büyük ticaret merkezlerinin ve hükümetin demiryolu için tahsis ettiği bazı önemli projelerin yanı sıra sigara, şeker, çırçır pamuğu, tramvay ve gaz şirketlerinin kurulmasıdır. Bu projelerde çalışan işçiler günden güne çoğaldı ancak çalışma şartları oldukça zordu. Çok az bir ücrete uzun saatlerce çalışıyorlardı.¹⁰⁰ Ayrıca olası bir iş kazasında, hastalık veya yaşlılık durumunda da onları teminat altına alan herhangi bir güvenceleri yoktu. I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıla kadar ülkede

⁹⁸ Ramazan, a.g.e., s.74; Issawi, a.g.e., p.34.

⁹⁹ Ramazan, a.g.e., s.78-80.

¹⁰⁰ Zachary Lockman, "Notes on Egyptian Workers' History", **International Labor and Working-Class History**, No. 18 (Fall, 1980), s.4.

işçilerin ücretleri, çalışma şartları ve saatleri bakımından herhangi bir kanun bulunmuyordu. Vatan partisi lideri Muhammed Ferid'in işçi kesimini bilinçlendirmek için 1909 yılında kurduğu Zanaatkârlar Sendikası savaştan önce kurulan en önemli sendikaydı. Gene savaşın başlamasından önce işçiler arasında sendikalaşma bilinci, zulme uğrayıp istismar edildiğini düşünen işçiler arasında yayılmaktaydı. Hedeflerini gerçekleştirmek için ise grev yoluyla seslerini duyurmak istiyorlardı.¹⁰¹ Zor şartlar altında çalışmalarının yanı sıra, savaş boyunca hayat pahalılığundan en çok etkilenen kesim olduğu için 1919 devrimine neden destek verdiklerini anlayabiliriz.

1919 yılına gelene kadar toplumun her kesiminden insanın önce ekonomi ve ticareti ellerinde tutan İngilizlerin yönetimine geçen ülke idaresinden, sonra da savaşın getirdiği zorluklarla beraber gene işgal güçlerince uygulanan politikalar yüzünden neler yaşadığı belirtilmiş oldu. Siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan patlama noktasına gelen halk, harekete geçmek için adeta bir kıvılcım bekliyordu.

Mısır siyaseti, eş zamanlı gelişen ve birbirleriyle yakından ilgili iki faktör karşısında şekilleniyordu. Birincisi, milliyetçi harekette etkin olan kişilerin yeni bir ivme kazanarak milli mücadeleyi yeniden canlandırmalarıdır. İngiliz yönetimi altında geçen yıllar, milliyetçilerin bir an önce değişim istemelerini etkileyen bir faktördü. İkinci faktör ise, savaşın maddi açıdan Mısır halkını etkilemesiydi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi çok sayıda Mısırlının savaş ihtiyaçlarını karşılamak üzere askere alınması ve diğer yandan halkın yüksek gıda fiyatlarına ve yiyecek kıtlığına katlanması¹⁰² gibi faktörler devrime giden süreci özetleyen husustur.

Çalışmamızın asıl unsuru olan Vefd Partisi'nin ortaya çıkmasına etki eden amilleri, bu bölümde ele aldığımız siyasi ve ekonomik nedenler oluşturmaktadır. İngiltere'nin Mısır'a girmesinden itibaren tüm Mısır'da İngiltere'ye karşı büyük bir öfkenin olduğu aşikardır. Yaşanılan tüm olumsuzlukları yabancı işgali altında

¹⁰¹ Ramazan, a.g.e., s.80-83.

¹⁰² Selma Botman, **Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952**, New York, Syracuse University Press, 1991, p.26.

olmaya bağlayan Mısırlılar, I. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmak için büyük bir isyan hareketi başlatmıştır. 1919 Devrimi olarak Mısır tarihine geçen bu isyanı ve bağımsızlık hareketini örgütleyen Vefd liderleri, Vefd Partisi'nin programı, teşkilat yapısı, ideolojisi ve sosyo-ekonomik programı üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3. BÖLÜM: VEFD PARTİSİNİN MISIR SİYASETİNDEKİ ROLÜ

2.1. 1919- 1923 VEFD PARTİSİNİN DOĞUŞU

I. Dünya Savaşı'nın nihayete ermesiyle beraber Mısır'da, aydın kesim arasında yeni bir *millet bilinci* doğmuştur. İngiliz adli danışmanı Sir William Brunyate anayasal reform tasarısında, parlamento üst meclisinin çoğunluğunun geniş yetkilere sahip yabancılar tarafından oluşturulmasını, buna mukabil alt meclisin de fazla yetkisi olmayan Mısırlılar tarafından oluşturulmasını önermişti.¹ İç siyasette ülke yönetiminde Mısırlıların söz hakkını adeta yok eden böylesine bir karar alınırken, dünya siyasetinde aksi yönde rüzgarlar esiyordu. Amerikan başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918'de, kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin koyduğu prensipleri açıklaması ve bu ilkeler arasında ulusların kendi kaderini tayin etme hakkının yer alması, Mısırlılar nezdinde bağımsızlık ve hürriyet ruhunun alevlenmesine, yeni ulus bilincinin güçlenmesine neden olan önemli etkenlerden biridir.

1918 yılının Eylül ayında bağımsızlık için ilk adım atılmış ve Barış Konferansı'nda Mısır'ın taleplerini bildirmek için bir heyet kurulmuştu. Heyet fikri, ilk olarak Ümmet Partisi'nin önde gelen isimlerinden – Ahmed Lütfü el-Seyyid, Sa'd Zağlul, Muhammed Mahmud, Ali Sha'ravi ve Abdülaziz Fehmi – ortaya çıktı. Mısırlı tarihçi Abdurrahman el-Rafi'i'ye göre delegasyon fikrini ilk kez ortaya atan ve bunu Sa'd Zağlul Paşa'ya açan kişi Prens Ömer Tosun Paşa'dır. Zağlul, o dönemde parlamentoya benzer resmi bir kurum olan yasama meclisinin seçilmiş bir vekiliydi. Onun bu mecliste muhalefetin liderliğini yapması, kuvvetli şahsiyeti,

¹ Deeb, a.g.e., s.38.

yeteneği, konumu ve hitabete olan yatkınlığı, arkadaşları tarafından, kurulacak olan bu heyetin liderliğini yapmaya en yetkin kişi olarak görölmesinin sebebidir.²

Resim 1 Sa'd Zağlul³

Sa'd Zağlul, yasama meclisinden arkadaşları olan Abdülaziz Fehmi Bey ve Ali Şa'ravi Paşa ile birlikte, 13 Kasım 1918'de,⁴ ülkedeki en yüksek rütbeli memur olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate ile, yalnızca Süveyş Kanalı ve kamu borçlarının İngiliz gözetiminde olması koşuluyla Mısır'ın tam bağımsızlığı konusunda görüştüler. Ayrıca Mısır'ın İngiltere'nin bir iç meselesi değil, uluslar arası bir sorun olduğunu ve bu nedenle Paris Barış Konferansı'na katılmaları

² Râfi'î, *Sevra 1919 Târîhu Misri'l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921*, s.110.

³Çevrimiçi,

http://www.marefa.org/index.php/%D8%B3%D8%B9%D8%AF_%D8%B2%D8%BA%D9%84%D9%88%D9%84, Erişim, 14.03.2014

⁴ Bu tarih, Cihad Bayramı adı altında her yıl kutlanan ulusal bir bayrama dönüşmüştür. Bkz. Deeb, a.g.e., p.39

konusunda kendilerine izin verilmesini istediler (20 Kasım 1918). Mısır halkı adına konuşma hakkı olmadığı için talepleri reddedilen Paşalar, aynı gün “el-Vefdü’l-Mısri” adında resmi bir heyet oluşturdular. Kelime anlamı heyet/delegasyon olan Vefd, kendisini Barış Konferansı’nda Mısır’ı temsilen bulunan ve Mısır’ın bağımsızlığı için çabalayan “heyet” olarak tanımlamıştır.⁵

Wingate ile görüşen liderlerin, Mısır halkının temsilcisi olmadıkları gerekçesiyle taleplerinin reddedilmesi, yasama meclisi, belediye ve köy meclisleri, ayanlar, meslek sahipleri ve toplumun her kesiminden insanın desteği ile Zağlul ve heyetinin, Mısır halkının temsilcisi olduklarını belirten ‘vekaletname kampanyasına yol açmıştı.⁶

Diğer yandan 2 Mart 1919’da başbakan Rüsdü Paşa istifa etmiş ve kamuoyunda, yeni oluşturulacak kabinenin, İngiliz himayesinin devam etmesi esasına göre kurulacağı, dolayısıyla Barış Konferansı’nda Mısır’ın temsil edilmeyeceğine dair bir inanç yerleşmişti. Tehlikenin farkında olan Vefd, Mısır’da bulunan yabancı ülke temsilcilerine, Barış Konferansı’na katılmalarını engellemek isteyen İngiliz siyasetinden haberdar etmek için protesto gönderdi. Bu davranışları İngiltere tarafından kışkırtıcı olarak nitelendirildi ve 8 Mart 1919 günü Sa’d Zağlul ve üç arkadaşı Muhammed Mahmud, İsmail Sıdkı, ve Hammad el-Basil Paşalar tutuklanarak Malta adasına sürgün edildiler.⁷

1919 Mart Devrimi’nin ilk olayları, aslında Mısır halkının kelimenin tam manasıyla “devrim” yapma niyetinde olmadıklarını, aksine Vefd liderlerinin tutuklanmasını protesto etmek ve *tam bağımsızlık* fikrine destek verdiklerini ifade etmek için barışçıl yollarla protesto gösterileri düzenlediklerini gösterir.⁸ İlk olarak 9 Mart günü Hukuk Fakültesi öğrencileri, bir yürüyüş düzenlediler. Diğer fakültelerden öğrencilerin de destek vermesiyle yürüyüş yapan grup gittikçe kalabalıklaşıyordu. Bu

⁵ Râfi’î, Sevra 1919 Târîhu Mısri’l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921, s.119.

⁶ Deeb, a.g.e., p.40.

⁷ Rafi’î, a.g.e., s.186-190.

⁸ Ramazan, a.g.e., s.130.

gösterilere İngiliz polislerinin silahla karşılık vermesi sonucu, barışçıl yürüyüşler, bir anda devrimsel harekete dönüştü. Yürüyüşlerin ilk gününde 310 gösterici tutuklanmıştı.⁹ İlerleyen günlerde öğrencilerin yürüyüşlerine tramvay ve taksi sürücülere de katıldı. Başkent her yerinde iletişim aksadı, dükkan sahipleri dükkanlarını kapadı ve gösteriler, şehrin her yerine yayıldı. Gösterilerin büyümesi ve tüm ülkeye yayılmasından endişe eden İngiliz askeri otoritesi, gösteri yapılmasını yasaklayan bir kanun çıkardı ve gazetelere bu kanuna muhalefet edenlerin askeri mahkemelerde yargılanacaklarını bildiren bir ilan verdi. Ardından İngiliz devriyeleri bu kanunu uygulamak için silahları ve zırhlı araçlarıyla birlikte caddeleri ve meydanları dolaşmaya başladı. Fakat gene de gösterilerin yapılması engellenemedi.

Resim 2 1919 Halk Ayaklanması I¹⁰

Gösterilerin başlamasından üç gün sonra avukatlar greve başladılar. Ardından demiryolu işçileri grev kararı aldı. 16 Mart'ta ise Mısırlı kadınların gösterilere katıldığı görülür. İlk olarak Kahire'de meydana gelen bu olaylar, kısa sürede ülkenin diğer şehir ve beldelerine de yayıldı. 12 Mart'ta demiryolları, telgraf ve telefon telleri kesildi. Kahire ve diğer şehirler arasındaki bağlantı koptu. Posta teşkilatı da işlemez

⁹ Rafi'i, a.g.e., s. 170-2

¹⁰ Çevrimiçi,

http://mawdoo3.com/%D8%A3%D8%B3%D8%A8%D8%A7%D8%A8_%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9_1919, Erişim 14.03.2014

hale geldi. İnsanlar bir yerden diğerine ancak Nil Nehri üzerindeki gemilerle gidebiliyorlardı. Böylece bütün ülke genel bir devrim havasına girmiş oldu. Rafi‘i, bu hareketin hiçbir plan, idare ve düzenleme olmadan, hiçbir kurum, kuruluş ya da cemaatin talimatı ya da yönergesi olmadan bütün ülkeye aniden yayıldığını, planlanan bir hareket olsaydı, toplumun her kesiminden böylesine bir katılımın sağlanamayacağını söyler.¹¹ Müslümanların ve Kıptîlerin ortaklaşa tepki verdiği bu gösterilerde Kıptî rahipler camilerin minberlerini, Müslüman hatipler de kilisedeki vaiz kürsülerini kullanarak milli beraberliğin bir örneğini sergilemişlerdi.¹² Ezher Üniversitesi, gece konuşmalarının yapıldığı ve gösterilerin düzenleneceği yer olarak kullanılıyordu. Çünkü İngilizler, dini faaliyetlere karışmama taraftarıydı.¹³

Resim 3 1919 Halk Ayaklanması II ¹⁴

Bu devrimin özelliklerinden biri de kadınların, ilk defa sokak gösterilerine katılmalarıdır. 16 Mart'ta Mısır'ın önde gelen şahsiyetlerinin eşleri, gösterilerde ateş açılmasını, barışçıl gösterilerin yasaklanmasını ve Zağlul ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesini protesto eden mektubu, ülkede bulunan yabancı temsilciliklerine

¹¹ Rafi‘i, a.g.e., s.216-7.

¹² Issawi, a.g.e., p.57.

¹³ Louis J. Cantori “**The Organizational Basis of an Elite Political Party: Egyptian Wafd**”, University of Chicago, Unpublished phd thesis, 1966, p. 193.

¹⁴ Çevrimiçi, <http://vb.eldwly.com/t176722.html>, Erişim, 14.03.2014

göndermişlerdi. Gösteriye katılan kadınların, Vefd ve Vatani parti liderlerinin, seçkin Kıptîlerin ve büyük toprak sahiplerinin eşleri oldukları göz önünde alındığında, Mısır milliyetçiliğinin bütünleşmiş karakterinin bu olayda ortaya çıktığı görülür. Ayrıca ilk kez kadınların siyasi eylemler için sokağa çıkması, o dönemde Mısır kamuoyunda büyük bir heyecana neden olmuştur.

Resim 4 1919 Halk Ayaklanmasında Öğrenciler¹⁵

Vefd üyelerinin Barış Konferansı'na katılmalarının engellenmesi ve tutuklanması üzerine ülkenin her tarafında başlayan protesto hareketlerini durdurmak için İngiliz hükümeti 6 Nisan 1919'da bu talepleri karşılayan bir genelge yayımlayarak Malta'ya gönderilen Vefd üyelerinin ülkeye geri dönmelerine ve Barış Konferansı'na katılmalarına izin vermiştir.¹⁶ Bu haberin gazetelerde yer alması

¹⁵ Çevrimiçi, <http://nwrcegypt.org/%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-1919-%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%AA%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D9%86-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%8B%D8%A7-%D8%B5%D8%B9%D9%88%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A3%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%AF-2/>, Erişim, 14.03,2014

¹⁶ Rafi'î, a.g.e., s. 305.

üzerine o zamana kadar yapılan gösterilerin en büyüğü gerçekleştirildi. Halk, taleplerin karşılanmasını, milli mücadeleyi, meydanlarda kazanılan siyasi bir zafer olarak yorumlamıştı. Ne var ki, ilerleyen günlerde protesto hareketleri, Mısırlı ve İngilizlerin gösterilerde çatışması, öğrenci ve avukatların görev bırakması, tutuklamaların artması, askeri yargılamalar ve en sonunda da devlet memurlarının greve gitmesi ve Rüştü Paşa'nın istifa etmesi gibi farklı suretlerde devam etti.¹⁷

Resim 5 1919 Halk Ayaklanması¹⁸

11 Nisan 1919'da Sad Zağlul önderliğinde oluşturulan heyet, Barış Konferansı'na katılmak üzere Paris'e gitti.¹⁹ Ancak bütün ümitlerini 'ülkelerin kendi kaderini kendilerinin belirlemesi' (self-determination) ilkesine bağlayan Mısır halkı, Amerikan Başkanı Wilson'ın, İngiltere'nin Mısır'ı himaye altına almasını tanıması

¹⁷ Rafi'i, a.g.e., s.312.

¹⁸ Çevrimiçi,

<http://www.portsaidhistory.com/ar/topic/%D8%A3%D8%B6%D9%88%D8%A7%D8%A1-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-1919-%D8%A8%D9%82%D9%8A%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D8%B3%D8%B9%D8%AF-%D8%B2%D8%BA%D9%84%D9%88%D9%84-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%AF%D8%B1%D8%A9>, Erişim, 14,03,2014

¹⁹ A.g.e., s.315.

karşısında şaşkına döndü.²⁰ Ardından Almanya'nın ve sair ülkelerin de himayeyi tanınması karşısında Vefd heyeti, sıkıyönetim kurallarının hakim olduğu Mısır'a dönerse özgürce çalışamayacağını düşünmüş ve devrimi yönetmek ve uluslar arası kamuoyunda Mısır'ın bağımsızlığına destek bulmak için Avrupa'da kalmaya karar vermiştir. Bunun için Paris'i merkez edindiler.²¹ Fransız ve İtalyan meclislerinden, himayeyi tanımamalarını ve Mısır'ın bağımsızlığını desteklemelerini istediler. Yaygın olan görüş, her ne kadar Amerika'nın ve Barış Konferansı'na katılan diğer ülkelerin himayeyi tanıyarak İngiltere'nin uluslararası sahada Mısır meselesinde desteklendiği anlamına gelse de, yasal olarak himayenin geçerli olacağı anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda himaye edilen devletin halkının da bu durumu onaylaması gerekiyordu.²²

2.1.1. Milner Komisyonu

Mısır'da protesto hareketleri devam ederken, İngiltere, olayların nedenini araştırmak için 1919 Nisan'ında Lord Milner başkanlığında bir komisyon gönderme kararı aldı. Aralık ayında Mısır'a ulaşan komisyon, himaye çerçevesinde önerilen değişiklikleri ve Mısır meselesini inceleyecekti. Komisyonun geleceğini haber alan Mısır halkı geniş katılımlı bir boykot kararı aldı. Heyet daha Mısır'a varmadan, "a) Milner Komisyonunu boykot et, b) Sorulan sorulara cevap verme ya da bu soruların yalnızca Mısır Heyeti'ne sorulabileceğine dair cevap ver" yazılı afiş ve ilanlar her yere dağıtılmış²³ ve gazeteler aracılığıyla boykot kararı duyurulmuştu. Daha komisyon Mısır'a ulaşmadan, toplumun bütün kesimleri tarafından benimsenen bu karar karşısında büyük bir grev dalgası başladı. Yasama ve idari meclisler kapatıldı ve üyeleri, gayri resmi toplantılar yaparak çalışmalarını sürdürdüler. Ardından, bakanlar kurulu ve yabancı devletleri ve onların Kahire'de bulunan temsilcilerine protesto telgrafları gönderildi. Telgraf protestosuna ayan, ulema, avukatlar, Ezher öğrencileri, diğer üniversitelerin öğrencileri, liseliler ve hatta yaşları 5 ila 12 arasında

²⁰ Râfi'i, a.g.e. s.326

²¹ Ramazan, a.g.e., s.203.

²² Ramazan, a.g.e., s.215.

²³ Deeb, a.g.e., p.46-7.

değişen kız öğrenciler de katıldı. 24 Ekim'den itibaren sokaklarda şiddet içerikli gösteriler meydana geldi. Çok sayıda insanın öldüğü olaylarda, göstericiler caddelere barikatlar kurmak zorunda kaldı, taşları söktü ve polisin gösteri meydanına ulaşmasını engellemek için hendekler kazıldı. Ticari dükkanlar ve okullar kapatıldı ve yeniden Ezher uleması, ayan ve öğrenciler sokaklara döküldü. Hükümet görevlilerinin ve demiryolu çalışanlarının da grevlere katılması yeniden hükümeti tehdit etmeye başladı.²⁴

Halkın öfkesine ve yapılan protesto gösterilerine rağmen Komisyon 7 Aralık 1919'da Mısır'a ulaştı. Komisyon gelmeden önce gerekli görülen beyanları ve istatistikleri toplamak amacıyla bir hazırlık komisyonu oluşturulmuştu. Bazı ayan ve ileri gelenlere yazılı olarak iletilen soruların bazıları şunlardır: a) Son olaylarda olduğu gibi Mısırlı çiftçiyi kargaşa ortamına iten sebepler nelerdir? b) Yabancıların kanun yapmaya iştirak etmesindeki görüşünüz nedir? c) Şu anda geçerli olan parlamenter sistem nedir ve idari reform ve kamu kuruluşlarının haklarının genişletilmesi için yapılması istenen düzenlemeler nelerdir?²⁵ Diğer yandan Rüştü, Adli ve Servet Paşalarla Milner komisyonunun görüşmeleri devam ederken, Sa'd Zağlul komisyonla görüşmeye razı oldu. Bunun arkasında yatan sebep, İngiltere'nin uluslar arasında himayenin tanınmasını sağladıktan sonra Avrupa'da çalışmalarını süren Zağlul'un, Mısır meselesinin yavaş yavaş söndüğünü fark etmesi ve bu nedenle, bu sorunu çözmek için Mısır'ın bağımsızlığı esasında olmak şartıyla İngilizlerle doğrudan görüşme yapmayı gerekli görmesidir. 1920 Haziranında Milner ve Vefd arasında Londra'da başlayan görüşmeler Kasım ayında son buldu. Her iki taraf da tekliflerini birbirine sundu. Vefd'in sunduğu tasarının ilk maddeleri, tam bağımsızlık, himayenin ve askeri ihtilalin sona ermesiydi. Milner'ın teklifi ise İngiliz askeri güçlerinin varlığı ile Mısır topraklarının güvenliği ve özerkliğinin garanti edilmesiydi. Her iki taraf da sunulan teklifleri reddetti. Daha sonra Milner, ikinci bir teklif daha sundu. Bu teklif, Mısır'ın bağımsızlığını, Mısır'ın İngiltere ile olan ilişkisine ve yabancılara verilecek olan imtiyazlara bağlı kılıyordu. Bu tasarı, ilkinde

²⁴ Ramazan, a.g.e., s.224-6.

²⁵ Ramazan, a.g.e., s.235

olmayan, Mısır'ın meclisi olan meşruti bir krallık olarak bağımsız olması ve Mısır'da İngiltere'nin askeri kuvvet bulundurmasının askeri ihtilal olarak algılanmaması gerektiği gibi özellikleri içeriyordu.²⁶ Bu ikinci tasarı, Vefd üyeleri arasında görüş ayrılığına sebep olmuş ve bir grup bazı düzenlemelerle tasarıyı kabul etmeye yanaşırken, Sa'd Zağlul'un da aralarında bulunduğu diğer grup toptan reddetme görüşünde olmuşlardır. Neticede, ikinci tasarıya cevap vermeden önce Mısır halkı ile istişare kararı alındı. Eylül 1920'de İskenderiye'ye ulaşan Vefd üyeleri, Vefd komiteleri, yasama meclisi üyeleri, ulema, din adamları, hukukçular, idari meclis, belediye ve köy meclisi üyeleriyle toplantılar yaptılar. Çoğunluğun kabul ettiği görüş, teklifin anlaşma yapmak için gerekli şartları taşımadığı için reddedilmesi yönündeydi. Vefd üyeleri arasında tasarıyı kabul edip etmeme yönündeki anlaşmazlığa rağmen, Milner komisyonuna şartları bildirme ve bu şartlara cevap vermeden önce görüşmelere başlamama konusunda karar verdiler ancak bu talepleri reddedildi.²⁷

Şubat 1921'de yayınlanan Milner raporuna göre İngiltere'nin Mısır'ı himaye altında tutması artık tatmin edici değildi. Sunulan rapor üzerine, İngiltere'nin Mısır'ı himaye konusu hakkındaki görüşmelerin, her iki ülkenin de resmi temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirilmesine karar verildi. 17 Mart 1921'de Adli Paşa hükümeti kurdu ve o esnada Paris'te bulunan Zağlul Paşa'ya hükümeti kurduğunu ve Vefd'in de görüşmelerde yer almasını isteğini bildiren bir telgraf gönderdi. Görüşmelerde yer almak için bazı şartlar öne süren Zağlul'un taleplerinin Adli Paşa tarafından reddedilmesi diğer yandan Adli Paşa'nın Milner Komisyonu'nun öne sürmüş olduğu şartları kabule taraftarı olması, Zağlul'un, Adli Paşa'ya ve bakanlığa güvenilmemesi konusunda bir karar çıkarmasına sebep oldu. Adli Paşa Vefd'den istifa etti. Ardından Zağlul'a muhalif olan merkez komiteden beş kişi – Muhammed Mahmud Paşa, Hamid el-Basil, Lütfi el-Seyyid ve Muhammed Ali Allube – Zağlul'un parti içinde çoğunluğun görüşünü almaksızın kendi başına hareket etmesine itiraz eden ve Adli Paşa'nın bakanlığa olan güvenlerini onaylayan bir mektup yazıp gazetelerde

²⁶ Remzi Mikhail, "Sevra 1919", *Târîhu'l-Vefd*, s.43.

²⁷ Mikhail, a.g.m., s. 43-44.

yayınlattılar. Bunun üzerine Zağlul, Adli Paşa'ya destek verenlerin Vefd'den ayrıldıklarını ilan etti.²⁸ Böylece Zağlul dışında, Vefd'in kurucu üyelerinin tamamı partiden ayrılmış oluyordu. Bu andan sonra partiden ayrılanlar "ayrılıkçı" olarak isimlendirildiler. Bu kelime daha sonra Zağlul'un görüşlerine karşı çıkan herkes için kullanılacaktı.²⁹

Vefd'in içindeki bu bölünme Mısır siyaset sahnesinin yeniden şekillenmesine neden oldu. Kuruluş esnasında, siyasi ve dini unsurları içinde bulunduran Vefd, bu bölünmeden sonra siyasi birliğini kaybetmiş ancak dinler arası birliğini muhafaza etmiştir. Başkan Sa'd Zağlul ve ileride ardılı olarak başkan olacak Mustafa Nahhas'ın, yani iki Müslümanın ve Siynut Hana, Vasif Gali ve Visa Vasif'in, yani üç Kıpti'nin temsiliyetindeki küçük bir kadro ile Vefd faaliyetlerine devam etti. Eski Ümmet Partisi'nin ileri gelenleri olan Vefd'in muhalifleri ise ileride kendilerine Liberal Anayasacılar ismini vereceklerdi. Diğer muhalif grup Vatan Partisi'ni oluşturacak fakat milliyetçi akıma hiçbir faydalı katkısı olmayacaktı. Son olarak Vefd'in başlatmış olduğu milli mücadeleye yabancı olan Sultan Fuad, kral unvanını kazandıktan sonra halkın hak ve yetkilerini tehdit eden bir unsur olarak siyaset sahnesinde yerini alacaktı.³⁰ 1919-1921 yılları arasında pasif bir rolü olan kral, anayasa ilanından sonra güçlü bir aktöre dönüşmüş ve Mısır siyaseti artık kral, Vefd ve İngiltere arasında güç savaşlarına sahne olmuştur. Kral sahip olduğu yetkilerle, seçilmiş hükümeti görevden alabiliyordu. Ancak daha sonra göreceğimiz gibi, İngiltere, istediği hükümeti başa geçirmede kralı tahttan indirmekle de tehdit edebiliyordu.

Adli Paşa başkanlığında Londra'da süren görüşmeler Mısır açısından başarısızlıkla sonuçlandı ve Adli Paşa görevinden istifa etti. Başbakan yardımcısı Servet Paşa, hükümeti kurma görevini üstlenmeden önce, himayenin sona ererek Mısır'ın bağımsız bir devlet olarak tanınması, yakın bir gelecekte anayasa

²⁸ Ramazan, a.g.e., s.320-5.

²⁹ Rafii, Fi akabi sevra, s.12

³⁰ Ramazan, a.g.e., s.325-6.

reformunun yapılması için ülkedeki olağanüstü halin kaldırılarak normal şartlara geri dönülmesi ve I. Dünya Savaşı başladığında geçici olarak kapatılan dış işleri bakanlığının yeniden oluşturulmasına dair taleplerde bulundu. Abdülazim Ramazan'ın İngiliz arşivlerine dayanarak verdiği bilgiye göre, Servet Paşa'nın bu talepleri, hükümeti kurmak için öne sürülen bir şart değil göreve gelmesinden önce veya sonra, gerçekleştirilmesini istediği vaatlerdi. Gene bu arşivlerde yer alan bilgiye göre İngiltere zaten “şu anda olmasa bile yakın bir gelecekte himayenin sona erdirilmesini”³¹ istiyordu. Lord Allenby'ye göre Adli Paşa'nın, Servet Paşa'nın öne sürdüğü şartlar altında kuracağı hükümete onay vermek istememesinin ardında Zağlul Paşa'nın kalabalıkları kontrol altına alma meziyeti karşısında korkması yatıyordu.³² Nitekim Vefd'de yaşanan bölünmelerin hemen ardından Adli Paşa'yı protesto etmek için, polislin ateşle karşılık vermesi sonucu 40 kişinin yaralanmasıyla neticelenen şiddetli gösteriler yapılmıştı.³³ Bu nedenle Allenby, Adli Paşa'nın önünde engel teşkil eden Zağlul'un faaliyetlerine son vermek için 23 Aralık 1921'de tutuklama kararı çıkardı ve beraberinde Mekrem Ubeyd, Siynut Hana ve Mustafa Nahhas'ı, Seyşel Adaları'na sürgüne gönderdi.³⁴ Sokak gösterileri, grev ve boykottan başka silahı olmayan halk, Zağlul'un sürgün kararını protesto etmek için 1919'dakine benzer büyük bir ayaklanma başlattı.

2.1.2. Mısır'ın Kısmî Bağımsızlığı (1922)

Ülkede yeniden başlayan öfke dolu gösteriler karşısında bağımsızlığı kabul etmenin kaçınılmaz olduğunu düşünen General Allenby, İngiliz hükümetini ikna etmek için Londra'ya gitti. Allenby'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile yaptığı müzakereler sonucunda Servet Paşa'nın şartları kabul edildi ve 28 Şubat 1922 Deklarasyonu olarak bilinen bir genelge yayınlandı. Rafii'ye göre bu deklarasyonun yayınlanmasının ardında yatan en büyük etken, Zağlul'un sürgün kararını

³¹ **El-Kitab el-abyad el-İncilizi**, Arapçaya tercüme eden İbrahim Abdülkadir el-Mazini, 1922'den alıntılan, Abdülazim Muhammed Ramazan, a.g.e., s.353.

³² Ramazan, a.g.e., s.354.

³³ Rafii, fi akabi sevra s.12-3.

³⁴ Ramazan, a.g.e., s.354.

müteakiben ülkede başlayan İngiliz ticaretini boykot faaliyeti idi. Çünkü boykot tehdidi, İngiltere'deki siyaset, ticaret ve sanayi alanında faaliyet gösteren kişileri endişelendirmiş ve boykot hareketinin genişleyerek İngiliz ticaret ve sanayini vuracağı konusunda korkmalarına neden olmuştu.³⁵ Böyle bir ortamda yayınlanan deklarasyon, Mısır'da İngiliz himayesine son veriyor, Mısır'ı bağımsız bir devlet olarak kabul ediyor, Mısır hükümetinin tazminat kanunu yayınlamasının hemen sonrasında sıkıyönetimi kaldırıyordu. Aynı zamanda İngiltere, gelecekte Mısır ve İngiltere arasında imzalanacak ikinci bir anlaşmaya kadar dört meseleye kayıt koyuyordu. Bunlar; Mısır'da İngiliz İmparatorluğu'nun iletişimin güvenliği (yani Süveyş Kanalı), her türlü yabancı düşmanlığına veya müdahalesine karşı Mısır'ı koruma hakkı, yabancıların çıkarları ve azınlıkların himayesi ve son olarak Sudan ve statüsüne dair oluşturulan çekincelerdi.³⁶

1 Mart 1922'de Servet Paşa, hükümetini kurdu ve 15 Mart'ta Sultan Fuad, Mısır'ın kralı ilan edildi.³⁷ Hükümetin kurulmasından sonra yapılacak ilk iş anayasa hazırlamak için bir komisyon oluşturmaktı. Servet Paşa, Hüseyin Rüşdü Paşa başkanlığında birkaç büyük toprak sahibi, Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve bazı önde gelen hukukçu ve gazetecilerden oluşan 30 kişilik Anayasa Komisyonu'nu oluşturdu.³⁸ Ancak bu komisyonun içinde Vefd üyeleri yer almadı. Başından beri Vefd, İngiltere'nin tek taraflı ilan etmiş olduğu bu genelgeyi kabul etmiyordu. Sa'd Zağlul sürgünden döndükten sonra bu hadiseyi, "hileden, aldatmadan ve İngiltere'nin Mısır'daki konumunu düzeltmesi istenen bir araçtan ibaret" bir genelge ve "ülkedeki en büyük felaket"³⁹ olarak gördüğünü söylüyordu. Zağlul, anayasanın, hükümetin oluşturduğu bir kurulun değil, halkı temsil eden kurucu bir cemiyet tarafından hazırlanması gerektiğini düşünüyordu. Anayasa komisyonu, çalışmalarını sürdürürken kral tarafından çıkarılan engel ve zorluklar, Servet Paşa'yı, taraftarlarını

³⁵ Rafii, fi akabi sevra, s.42.

³⁶ Rafii, a.g.e., s.42.

³⁷ Marlowe, a.g.e., p.260.

³⁸ Richmond, a.g.e., p.188.

³⁹ Mahmud Fuad, **Mecmûat hutab: Sa'd Başa Zağlul el-Hadîse**, Kahire, Matbaatu Muktatat, 1924, s.20-1, 20 Eylül 1923 tarihli konuşması.

toplayıp tek bir saf olmak için Liberal Anayasacılar (el-Ahrâr el-Dustûriyyin) Partisi'ni kurmaya itti. Komisyonda görev alan bütün üyeler, nüfuz sahibi ve eski Ümmet Partisi'nin temsil ettiği ayan ve eğitilmiş sınıftan kişiler parti bünyesine katıldı. Toplumun üst tabakasının desteğini alan bu parti, bu sebepten dolayı halka hitap edememişti.⁴⁰

19 Nisan 1923'te Anayasa ilan edildi. Anayasaya göre yasama gücü krala ve halk meclisi ve senatodan oluşan iki kamaralı bir meclise veriliyordu. Kral başbakanı tayin edebiliyor ve aynı zamanda kabineyi azledebiliyor, meclisi askıya alabiliyor ve tatil edebiliyordu. Senato başkanının ve üyelerinin beşte ikisinin ataması, kral tarafından gerçekleştiriliyordu.⁴¹ Kralın elde ettiği bu yetkiler sayesinde, halk tarafından seçilen partiler belirlenen süreyle görevde kalamadığı gibi, hükümet, hiçbir siyasal partiyi temsil etmeyen bireyler tarafından yönetilebiliyordu.

Anayasada kişisel hak ve özgürlükler garanti altına alınmıştı. İnanç ve düşünce özgürlüğü, toplantı yapma özgürlüğü, mülk dokunulmazlığı gibi konularda serbestlik getiriyordu. Diğer yandan ilköğretim kız ve erkek çocuklar için zorunlu ve ücretsiz hale getirildi. Kral yönetim yetkisini elinde bulundurmakla birlikte yasama gücünü Senato ve Halk Meclisi üyeleri ile paylaşıyordu. Bununla birlikte kralın dokunulmazlığı vardı ve yasaları veto etme, meclisi feshetme gücünü elinde bulunduruyordu.⁴²

Kral, İngiltere ve Vefd'in siyasi arenada sahip olduğu güç birbirinden farklıydı. İngiltere'nin gücü, yönetim, polis ve orduda görev yapan danışmanların aktif gücüne ve etkisine, dahası İngiliz ordusunun ülkeyi işgal etmesine dayanıyordu. Vefd ise gücünü, kurmuş olduğu siyasi örgütlerle toplumun farklı kesimlerini harekete geçirebilmesinden alıyordu. Kral ise gücünü, 1923 Anayasasından alıyordu ama gene de İngilizlerin desteğine ihtiyacı vardı. İngilizler de Vefd'in halktan aldığı

⁴⁰ Ramazan, a.g.e., s.378-9.

⁴¹ Marsot, Mısır Tarihi, s.83

⁴² Anayasanın tam metni için bkz. <http://lawyers.egyptcareers.info/blog/?p=35> , Erişim 15.02.2013

gücüne karşı izlenecek siyaset için krala güvenmek zorundaydı.⁴³ İngiltere ezici bir güce sahipti. Eğer menfaatleri tehlikeye girerse gücü, diğer ikisini de yok edebilirdi. Kral, Vefd'den daha güçlü bir konumdaydı. Vefd'in gücünü istediği zaman yenebilirdi. 1919-1936 yılları arasında 20 hükümetin görev yaptığını ve İngilizlerle 8 kez anlaşma görüşmesi⁴⁴ yapıldığını düşünürsek, kral, hükümet ve İngiliz otoritesi arasında değişen güç hiyerarşisini daha iyi anlamış oluruz.

2.1.3. 1923-1952 Siyasi Çalkantılar Dönemi

Anayasanın ilan edilmesinden sonra sıkıyönetimin kaldırılması için İngiltere tarafından şart koşulan Tazminat Kanunu çıkarıldı ve sıkıyönetim kaldırıldı. Sıkıyönetimin kaldırılmasıyla birlikte, sürgünde olan Sa'd Zağlul ve arkadaşlarının Mısır'a dönmelerine izin verildi. 30 Nisan 1923'te seçim kanunu ilan edildi ve iki aşamalı seçimlerin ilk turunun Eylül ayında yapılması kararlaştırıldı.⁴⁵ Vefd, Ocak 1924'te yapılan seçimlerden büyük bir zaferle çıktı. Meclisteki 158 sandalyenin 151'ini alarak Sa'd Zağlul, Mısır'ın ilk seçilmiş başbakanı oldu.⁴⁶ 15 Mart 1924'te meclis açıldı. Bu olay, Urabi devrimi esnasında 1881'de ilk kez açılan ancak 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali sonrası 1883'te kapatılan meclisi hatırlatmıştı. İngiliz işgalinden sonra aralıksız kırk yıl anayasasız kalan Mısır halkı için o gün tarihi bir gün olarak zihinlere kazıldı.⁴⁷

Vefd'in iktidarda olduğu dönem çok uzun sürmedi. 19 Kasım 1924'te bir İngiliz olan Mısır ordusunun başkumandanı Lea Stack'e düzenlenen suikasttan Zağlul hükümeti sorumlu tutuldu. İngiliz yüksek komiseri Lord Allenby, Mısır hükümetine, İngiltere'ye yarım milyon sterlin tazminat talep eden ve ayrıca Sudan'da konuşlanmış olan tüm askerlerini çekmesini bildiren bir ultiatom verdi. Zağlul, tahkir edici olarak nitelediği diğer şartları reddetti fakat tazminat çekini imzalayarak

⁴³ Deeb, a.g.e., p.125.

⁴⁴ Derek Hopwood, **Egypt Politics and Society 1945-1990**, London, Routledge and Kegan Paul, 1993, s.16.

⁴⁵ Ramazan, a.g.e., s.397-8.

⁴⁶ Marsot, Mısır Tarihi, s.84.

⁴⁷ Rafii, Fi akabi, s.150

görevinden istifa etti.⁴⁸ Allenby, İngiliz hükümetinin kararını beklemeden kendi başına verdiği bu ultimatoma nedeniyle görevden alındı ve yerine güç diplomasisini kullanan George Lloyd getirildi.

1925 yılında yeniden seçimler yapıldı ve Vefd, mecliste 85'e karşı kazandığı 123 sandalyeyle gene birinci oldu.⁴⁹ Ne var ki bu meclis, kral tarafından kapatıldı, anayasa askıya alındı.⁵⁰ Bundan sonra Mısır'da siyasi hayat, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere kimi zaman kral-İngiliz işbirliğiyle Vefd'in engellenmesi, kimi zaman İngiliz-kral karşıtlığı karşısında, elinde sadece halk desteği bulunan Vefd'in, tam bağımsızlık ve İngilizlerin ülkeden çıkarılmasından oluşan kuruluş gerekçelerini gerçekleştirmek için yaptığı mücadelelerle geçecektir. 1927 yılında Sa'd Zağlul'un ölümünden sonra Vefd içinde yaşanan değişim ve dönüşümü, önemli tarihlerde yaşanan olaylar üzerinden kısaca anlatacağız.

Zağlul'dan sonra yerine Mustafa Nahhas geldi. Aralık 1930'da yapılan seçimlerde Vefd, 235 sandalyenin 212'sini kazanmıştı. Zaten yapılan serbest seçimlerin her seferinde Vefd büyük bir çoğunlukla başa geliyordu. 1930'da Mustafa Nahhas'ın İngiltere ile anlaşma yapma denemeleri Sudan meselesi nedeniyle sonuçsuz kaldı. Bu durum, Liberal Anayasacıların da kışkırtmasıyla kralın, meclisi askıya almasıyla sonuçlandı ve sarayın adamı olarak bilinen ve baskıcı bir hükümet kuran İsmail Sıdkı Paşa'yı iktidara getirdi. 1930'larda dünyada büyük bir ekonomik kriz yaşanıyor. Ülkeyi dilediği gibi yönetmek için Sıdkı, 1923 Anayasasını ve meclisi askıya aldı. 1923 Anayasası'nı bütün gücü elinde toplamasına imkan tanıyan başka bir anayasa ile değiştirdi. Vefd'in tekrar iktidara gelmesini önleyecek şekilde oy hakkını kısıtlayan kanun değişikliği yaptı. Bundan sonra Vefd ve Liberal Anayasacıların seçimleri boykot etmesiyle Mısır, beş yıl boyunca sarayın diktatörlüğünde, kararnamelerle yönetildi.⁵¹ Sıdkı hükümetine karşı bütün ülkede

⁴⁸ Marsot, a.g.e., s.84; Rafii, s.182-4.

⁴⁹ Ramazan, a.g.e., s.580.

⁵⁰ Rafii, a.g.e., s.217.

⁵¹ Panayiotis J. Vatikiotis, **The History of Egypt from Muhammad Ali to Mubarak**, London, Widenfeld and Nicolson, 1985, third edit., p. 286-7; Goldschmidt, a.g.e. p.62-3.

şiddetli gösteriler başladı. Basın sansür edildi. Sıdkı'ya karşı suikast girişimleri, trenlere sabotaj ve İngiliz tesislerine ve personellerine bombalı saldırılar, olağan eylemler haline geldi. Aynı zamanda hükümet muazzam bir ekonomik krizle karşı karşıya geldi.

1934'te Sir Miles Lamson'ın baş komiser olarak Mısır'a atanmasıyla 1923 Anayasası yeniden yürürlüğe girdi ve serbest seçimler yapıldı. 1936 yılında İtalya'nın Etiyopya'yı işgal etmesi ve Libya'yı kontrolü altına alması üzerine bölgede bir tehdit oluşturması, Mısır ve İngiltere arasında bir anlaşma yapmayı gerekli kıldı.⁵² İngiltere ise Avrupa ve Orta Doğu'da bozulan konumu düzeltmek için, Mısır'da ordusunu bulundurmak için daha sağlam temellere ihtiyacı vardı. Aynı zamanda kamuoyundaki desteğinden dolayı Vefd partisi başkanı Mustafa Nahhas'ın toplumu ikna edebileceğini düşünüyordu. 1936'da yapılan meclis seçimlerinde Vefd bir kez daha ezici bir çoğunlukla işbaşına geldi. Bu arada kral Fuad öldü ve yerine 17 yaşındaki oğlu Faruk geçti. Her iki taraf Ağustos ayında görüşmelere başladı ve sonunda 20 yıl geçerli olacak bir ittifak anlaşması yapıldı. Buna göre, İngiltere, Mısır'ın bağımsızlığını kabul etti. Askeri birliklerinin sayısını 10.000'e indirecek⁵³ ve onları yalnızca Süveyş Kanalı bölgesinde konuşlandıracaktı. Ayrıca Mısır'ın Cemiyet-i Akvam'a üyeliğine destekleyecek ve kapitülasyonları feshetmek için çalışacaktı. Mısır, İngiltere'nin 20 yıl boyunca Süveyş Kanalı bölgesini işgal etmesini kabul etti ve kışla, yol ve köprülerin inşa edilmesine kadar İngiliz askerlerinin Kahire'de kalmasına izin verdi. Her iki taraf da Sudan meselesini ertelediler.⁵⁴ 1922 deklarasyonunda şart koşulan dört maddeyi çözüme kavuşturmak için yapılan bu anlaşmada, esasen, sadece bir maddenin çözümü sağlanmış oluyordu. O da, yabancıların ve azınlıkların haklarının korunmasıydı.

⁵² Vatikotis, a.g.e., p.289.

⁵³ İngiliz askerine getirilen bu kısıtlama normal zaman içindir. II. Dünya Savaşı'nda bu kısıtlama geçerli olmamıştır. Öyle ki 1945 yılına gelindiğinde ülkedeki İngiliz asker sayısı 200.000'e varmıştı. Goldschmidt, a.g.e., s.73.

⁵⁴ Goldschmidt, Modern Egypt, p.62-64

1936 Anlaşmasıyla birlikte Vefd, artık İngiliz ihtilal kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'nda ve diğer bölgelerde bulunmasını resmi olarak kabul etmiş oluyordu. Bu anlaşma, halk nezdinde gerçek bir değişiklikten ziyade bir sembol oluşturmaya yaramıştı. Sıradan bir Mısırlının gözünde İngiltere, hala ülkede bulunmaya ve siyasi ve ekonomik işlerde etkisini sürdürmeye devam ediyordu. Bu durum II. Dünya Savaşı sırasında halkın sıkıntı çektiği maddi yetersizlik ve müttefik alayların Mısır topraklarında konuşlanması esnasında daha da belirgin hale gelmişti.⁵⁵ Diğer yandan büyük toprak sahipleri, Vefd'in yönetim komutasına sızmaya başlamıştı. Özellikle Mısır'ın büyük toprak sahibi zengin ailelerinden birinden gelen Fuad Seraceddin'in genel sekreterliğe getirilmesi ve Seraceddin'in, 40'lar ve 50'ler boyunca parti yönetiminde artan nüfuzu nedeniyle Vefd partisi, artık geçmişte bağımsızlık için verdiği mücadeleye bakmaksızın zengin ve nüfuz sahibi kişileri parti bünyesine katmaya başlamıştı. Böylelikle milli çıkarları gerçekleştirme hedefi olan Vefd yönetiminin tek derdi, ülke yönetimini ele geçirmek olmuştu. Halk tabanına olan güveni zayıflamaya, İngilizlerle olan ilişkisi artmaya başlamıştı. Diğer yandan içine sahtecilik karışan hesap olayları, belli bir zümreyi zenginleştirme ve nüfuz kullanma, milliyetçi unsurların partiden kopmasına neden olmuştur. Fakat tüm bunlara rağmen, yönetime geldiği halde krala ve ülkedeki İngiliz mevcudiyetine karşı koyan tek parti olmuştur.⁵⁶

İngiltere-Mısır anlaşmasını yapan Mustafa Nahhas tarafından yönetilen yeni kabine ancak 18 ay görevde kalabildi. Kral Faruk, Vefd'e karşı, muhalefette olan parti liderlerinden oluşan koalisyon hükümeti kurdurdu. İronik bir şekilde, 1923 Anayasası oluşturulurken lider rol oynayan Liberal Anayasacılar, anayasaya aykırı bir şekilde oluşturulan koalisyon hükümetinde yer almışlardı. Bu esnada, Vefd'in en

⁵⁵ Butman, a.g.e., p.56-61.

⁵⁶ Tarık el-Bişrî, **el-Hareke es-Siyasiyye fi Mısır 1945-1953**, Kahire, Dâru'ş-şurûk, 2002, s.99-100

güçlü iki üyesi Ahmed Mahir ve Mahmud Fehmi el-Nukraşi, partiden ayrılarak Sa'dist Parti'yi⁵⁷ kurarak, koalisyon hükümetine katıldılar.⁵⁸

Bu esnada II. Dünya Savaşı başlamış ve Mısırlı siyasetçilerin İngilizlere bakış açısı değişmişti. Savaşın ilk yılında, Hitler'in İngilizleri yenmesini umut etmişler hatta onunla işbirliği dahi yapmışlardı. Başbakan Ali Mahir de katı bir milliyetçiydi. İngiltere, kral Faruk'a kabineyi dağıtması için baskı yapmaya başladı. Alman birliklerin Libya'da kontrolü ele geçirmesi ve Mısır sınırına doğru yaklaşmasından sonra birçok Mısırlı Almanya lehine gösteriler düzenledi. Bazı Mısırlı siyasetçiler Naziler ile gizli görüşmelere başladılar. Bazı subaylar da en yüksek rütbeli asker ve aynı zamanda kralın danışmanı olan Aziz el-Mısri ve astsubay Enver Sedat liderliğinde savaş hattını yarmak için komplo kurarak Alman komutan General Erwin Rommel ile iletişim kurdular. İngiltere, Kahire'de elçilik dokümanlarını yakarak Filistin'e gitmeyi planladı. 4 Şubat 1942'de İngilizlerin savaşta güç duruma düştüğü bir zamanda, İngiliz temsilcisi, Mısır'ın desteğinden emin olabilmek için sert bir adım attı. Ali Mahir'in yerine, İngiliz taraftarı olan bir kabineyi atması için Kral Faruk'un sarayı, Sir Miles Lampson emriyle İngiliz tankları tarafından sarıldı ve Kral Faruk'a 1936 İngiliz-Mısır anlaşmasını destekleyecek bir kabine atmasını isteyen bir ultimatoma verildi. Bu kabineden kasıt Mustafa Nahhas başkanlığında kurulacak bir Vefd hükümetiydi. Kral tahttan indirilme tehdidi ile bu talebi kabul etmek zorunda kaldı. İskenderiye'nin sadece 50 km kadar yakınına gelen Alman birliklerinin Mısır'a girme korkusu İngilizlerin böylesine sert bir adım atmasına sebep olmuş olabilir. Diğer yandan bu olay, Mısır siyaset sahnesinin başlıca aktörlerine travmatik bir etki yapmıştı. 1952'de tahttan indirileceği zamana dek kral,

⁵⁷ Saadist party Ahmed Mahir ve Mahmud el Nukraşi'nin 1937 yılında partiden çıkarılmasıyla kurulmuştur. Kısa bir zamanda Saadistler, genellikle Vefd partisine mensup şehirli, finansal ve endüstriyel alanın önde gelen isimleri arasında şöhret kazandı. Sanayi Birliği ve Mısır Bankası ile ekonomik ve ideolojik olarak ilişkisi olan üyeleri arasında güçlüydü. Bu üyeler ekonomik bağımsızlığı savunuyor ve doğal olarak Mısır sanayini savunuyorlardı. Liberal milliyetçi fikirleri Vefd'den miras alan parti anayasayı, demokrasiyi, sivil özgürlükleri ve sosyal adaleti savunuyordu. Marius Deeb, Saadistlerin temel olarak parlamantoda kadrolaşan bir parti olduğunu ve ayanları üyeliğe alan yerel komitelere ve aktif üyelere sahip olan fakat halk tabanından desteği olmayan bir parti olduğu sonucuna ulaşır."Selma Botman, a.g.e., s.68-9.

⁵⁸ Gold. M.e. s.69

manevi bir çöküş yaşadı. Vefd artık milliyetçi mücadelenin öncüsü olmaktan çıktı ve Mısırlıların gözünde, İngilizlerle işbirliğini destekleyen bir parti haline geldi.⁵⁹ Bu olayla Vefd, İngiliz tahakkümüne boyun eğmiş oluyordu. Orta ve alt sınıfın desteğini kaybeden Vefd, partiyi daha muhafazakar bir yöne doğru evrilmesine neden olacak büyük toprak sahiplerine bağlı duruma gelecekti.⁶⁰ Diğer yandan, Nahhas'ın en yakın çalışma arkadaşı olan Mekram Ubeyd, hükümeti, kayırmacılık, yolsuzluk ve iktidarı suistimal etmekle suçlayan belgeler yayınladı. Ancak Vefd, iktidarda kalmaya devam etti ve partiye karşı suçlama yapılmadı.⁶¹

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Vefd, İngiliz karşıtı duruşunu esnetmiş, daha ılımlı bir konuma getirmiş, kalabalıkları yönetme ve harekete geçirme kabiliyetini kaybetmişti.⁶² Savaş sonrası ülkedeki genel durum hem siyasi hem ekonomik açıdan tam bir hayal kırıklığı idi. Tam bağımsızlık için İngilizlere karşı mücadele eden ve çok değil sadece yirmi yıl önce hemen hemen her kesimin desteğini alan Vefd Partisi, artık İngiliz işbirlikçisi olarak görülüyordu. Aynı zamanda partinin en saygın üyelerinden biri olan ve genel sekreterliğini yürüten Mekrem Ubeyd'in, ortaya çıkardığı yolsuzluklar, gençlerin parlamenter demokrasiye olan inanç ve güvenlerini yitirmesine sebep olmuş ve siyaset dışında kalan militan gruplara doğru bir eğilime sebep olmuştur.⁶³ Yükselen bir güç olarak Müslüman Kardeşler ve komünist organizasyonlar bunun bir göstergesidir.⁶⁴ Siyasi açmazın yanı sıra halk ekonomik olarak da çökmüş durumdaydı. 1952'ye gelindiğinde Mısır toprak sahiplerinin binde 4'ü, ülkenin tarım arazisinin yüzde 35'ini elinde bulunduruyordu. Diğer yandan toprak sahiplerinin yüzde 94'ünün elinde ekilebilir toprakların yalnızca yüzde 35'i bulunuyordu. Birinci grubun ortalama arazisi 170 feddan iken ikinci grubun arazisi

⁵⁹ Goldschmidt, a.g.e, p.72-4.

⁶⁰ Raymond A. Hinnebusch, "The Reemergence of the Wafd Party: Glimpses of the Liberal Opposition in Egypt", **International Journal of Middle East Studies**, vol.16, no.1, Mart 1984, p.102.

⁶¹ Marsot, a.g.e., s.101.

⁶² Butman, a.g.e., p.56-61.

⁶³ Gold. M.e. s.75

⁶⁴ Butman, a.g.e., p.56-61.

yüzde 0.8 feddandı.⁶⁵ Toprak dağılımında müthiş bir adaletsizlik bulunuyordu. Büyük toprak sahipleri servetlerini artırırken, küçük toprak sahipleri, borçlarını ödemek için topraklarını satmak zorunda kalıyorlardı. Toprağı olmayan ve aynı zamanda toprak kiralayamayan topraksız köylülere sadece kendi emekleriyle geçinmeye çalışıyorlardı. Özellikle ekonomik olarak zor durumda olan halk var olan siyasilerden umduklarını bulamayınca, yeni oluşan organizasyonlara yönelmeye başlamıştır.

Hasan el-Benna tarafından dini ve siyasi bir hareket olarak 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler Cemiyeti, II. Dünya Savaşı sonrasında militan güç olarak ortaya çıkmıştı. Sosyal ve siyasi arenada geleneksel İslami görüşü savunan cemiyet, siyasi faaliyet için modern teşkilatlanma tekniklerini kullanmaktan çekinmedi. Kendilerini sözde seküler politikacılara ve dolayısıyla Avrupa'dan ithal edilen toplum ve hükümet modeline alternatif olarak takdim ettiler. Aynı zamanda bu modelin değerlerine ve kurumlarına da karşı çıkıyorlardı.⁶⁶ Siyasi partilerin birbiriyle çekişmelerine alternatif getiriyorlardı. İnsanlara, birbirlerine yardım etmelerini, kurtuluş ve refahı siyasi partilerde değil dini değerlerde bulacaklarını vaz' ediyorlardı.⁶⁷ Müslüman Kardeşler Cemiyeti, kuruluşu, teşkilatı, ideoloji ve programı, başlı başına bir araştırma konusu olacağı için ve bizim sınırlarımızı aşacağından bu kadarıyla yetinmek zorunda kalıyoruz.

Parlamenter sistemde aradığını bulamayan ama kendilerini ifade etmek isteyen toplumda, Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin yanı sıra, Mısır el-Fetât (Genç Mısır) adında, şiddet siyasetini kutsallaştıran aşırı milliyetçi bir grup ortaya çıktı. 1933'te derneğe, 1938-9'da dini fanatizmle yabancı düşmanlığını birleştiren aşırı milliyetçi bir siyasi partiye dönüştü. Bundan da öte oldukça etkin yarı militan gençlik teşkilatı olan "el-qumsân el-khadra" (yeşil gömlekler)'yı yönettiler.⁶⁸ Diğer yandan,

⁶⁵ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev.Mehmet Harmanlı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s.336

⁶⁶ Vatikotis, a.g.e., p.317.

⁶⁷ Marsot, Mısır tarihi, s.90

⁶⁸ Vatikotis, a.g.e., p.318.

Mısır Komünist Partisi de savaş sonrası, şehirli sanayi işçileri özellikle de sendikalar arasında etkisini artırmaya başladı.⁶⁹

1948 yılına gelindiğinde İngiltere, Filistin üzerinde kurduğu himaye yönetimine son verdi. Bütün Arap ülkeleri İsrail'e savaş açtı. Mısır ordusu, savaş için gerekli teçhizatı olmamasına rağmen gene de kralın isteğiyle Mısır da savaşa girmiş oldu. Arap hükümetleri ile İsrail arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Filistin'deki savaş, Mısır iç siyasetini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermişti. Ülke, Kralın özel yaşamıyla ilgili dedikodularla çalkalanıyordu. Krallık halkın güvenini tamamen yitirmişti. Yanı sıra hayat pahalılığının artmasıyla grevler ve sokak gösterileri yeniden başlamıştı. 1950 seçimlerinde Vefd yeniden iktidar oldu.1951 yılında Mustafa Nahhas, 1936 İngiltere-Mısır Anlaşması'nı ve 1899 Sudan Konvensiyonu'nu tek taraflı olarak ilga etti. Meclis, kralı, Sudan ve Mısır hükümdarı ilan ettiyse de bunlar İngiliz denetimine hiçbir zarar veremedi.⁷⁰

Bundan sonra, Kanal bölgesinde bulunan İngiliz üslerine karşı gerilla hareketi başladı. 25 Ocak 1952'de polisin gerillalara yardım ve yataklık ettiği gerekçesiyle İngiliz ordu birlikleri, İsmailiye'deki bir polis karakolunu kuşatarak içeridekilerin teslim olmasını istediler. Bu talep reddedilince tanklarla kuşatılan binaya top ateşi açıldı. 40 polisin öldüğü 70'inin yaralandığı bu olay, tarihe "Kara Cumartesi" olarak geçecek büyük Kahire Yangını'nı tutuşturacak olan bir kıvılcımdı. İsmailiye'de yaşanan bu olaylar Kahire'ye ulaştığında, İngilizlere ait kuruluşlar, kulüpler ve işyerleri ayrıca yabancılara ait diğer binalar kalabalık bir grup tarafından ateşe verilmişti. Ordu tarafından asayiş sağlandıktan sonra Kahire, yıkılmış mağazaları, yanan binaları, tuz buz olmuş vitrin camları ile yakılıp yıkılmış bir savaş alanını andırıyordu. Kahire'nin yakılması, Mısır tarihinde bir dönüm noktası oldu. Liberal deneyim çağının sonunu simgeleyen bu olay, gerek kralın, gerekse siyasi partiler karşısında meclisin etkisiz kaldığını gösteriyordu. Ülke altı ay boyunca, özel ve kamusal alanda saygınlığını yitiren kralın atadığı hükümetler tarafından ağır aksak

⁶⁹ Gold. M.e. s.75

⁷⁰ Marsot, a.g.e., s.104

yönetilmeye devam etti. 1922’de başlayan meşrutî monarşi, 23 Temmuz 1952’de Hür Subaylar’ın yaptığı askeri darbe ile kapanmış oldu.⁷¹

2.1.4. Değerlendirme

1936 yılından sonra Mısır siyaseti, birçok kriz geçirdi. Önce Kral Fuad’ın ölümü ve yerini çocuk denecek yaştaki oğlu Faruk’a bırakması, entrikalarla dolu siyasi hayatı daha da çetrefilli hale getirdi. 1942 yılında İngiliz tanklarının sarayı çevreleyip Vefd kabinesini başa getirmediği takdirde kralı tahttan indirmekle tehdit etmesi, aslında perde arkasında güçlü bir aktör olan İngiltere’nin, gücünü açık bir şekilde göstermesinden öteye geçmiyordu. Bu olay, ülke tarihinde, kralın şahsında ülke halkını küçük düşürücü bir durum olarak algılandı. Öte yandan, Vefd’in İngilizlerin emriyle hükümeti kurarak İngiliz karşıtı duruşunu esnetmesi, milliyetçi çizgide partiye olan güveni sarstı. Bu güven kaybıyla birlikte Vefd, kalabalıkları yönetme ve harekete geçirme kabiliyetini de kaybetmiş oluyordu. Bu da Vefd’in halk tabanından aldığı desteğin azalmasına neden olmuştu. Parti içinde ortaya çıkarılan yolsuzluklar da buna eklenince, İngilizleri ülkeden çıkarmak ve tam bağımsızlığı kazanmak amacıyla kurulan Vefd’in, artık bu misyonunu yürütemediğini, yoksulluk, işsizlik ve hastalıklarla boğuşan kitlelerin özellikle de Vefd’e gönül veren gençlerin çareyi Müslüman Kardeşler, Genç Mısır vb organizasyonlarda aramasında görebiliriz.

Vefd Partisi’nin başarıları ele alındığında iki konuda öne çıktığı görülür. Bunlardan birincisi, kurulduğu andan itibaren kendisini, bütün ulusun sözcüsü ve temsilcisi olarak görmüş ve Mısır toplumunun bütün sınıf ve gruplarının desteğini istemiş ve bu desteği almayı başarmış olmasıydı. 1919 devriminde tüm ülkede organize olabilmesinin altında yatan başarıyı, onun belirli bir takım hedeflerini ve programını ortaya koyan bir parti gibi çalışmasında değil bilakis işgal güçleri karşısında millet adına bağımsızlık mücadelesi vermek için kurulan “temsilci heyet”

⁷¹ Marsot, a.g.e., s.104-5.

olarak teşekkül etmesinde aramak gerekir.⁷² Ülkede başarılı bir biçimde organize olmasının arkasında ise Vefd'in meslek birliklerine, öğrenci birliklerine ve işçi hareketinin çoğuna hakim olması gelir. Efendiler aracılığıyla bürokrasiye, başarılı tüccar destekçileriyle ticaret topluluğuna ulaşarak bu sınıflar üzerinde de etkisini hissettirmişti. Ayrıca Zağlul'un karizmatik milliyetçi cazibesi, kalabalıkların lideri olarak partinin bağları ile tabanına enerji vermiştir. Bu yapı sömürgecilere karşı yeterli mücadeleyi sağlamakta etkisiz olsa da modern ve geleneksel siyaseti akılcı bir biçimde birleştirmesi geleneksel ya da radikal rakiplerinin başaramayacakları bir şekilde gösterileri ve grevleri organize etmesini sağlamıştır.⁷³

Vefd'in başarıları arasında değerlendirilebilecek bir diğer husus ise, işgal güçlerine karşı milli birlik ve beraberliği sağlayabilmiş olmasıdır. Her şeyden önce Vefd, kurulduğu yıllarda, Mısır'da yaşayan tüm çeşitlilikleri bünyesinde birleştirmeyi başaran bir parti olmuştur. Efendileri, çiftçileri, entelektüelleri, İngiliz düşmanı ve İngiliz dostlarını, Alman askerleri İskenderiye'ye yaklaşırken İngiliz düşman birliklerinin tarafında yer alan demokratları, “mavi gömlek” giyen faşistleri, takvalı Müslümanları, Hıristiyanları ve laikleri aynı ülkü etrafında örgütlemeyi başarmıştı.⁷⁴ 1919 devriminde Müslüman ve Hıristiyan unsurlar, daha önce görülmeyen bir şekilde aynı dava için birleşmişlerdi. Örneğin Sa'd Zağlul, kurduğu kabinede iki Hıristiyan ve bir Yahudi'ye yer vermiş ve kendisinden sonra meclis başkanını bir Hıristiyan'dan, seçmişti. Bu devrim sayesinde Vefd, dini ayrımcılığı aşırıp milli birliği sağlayan bir parti olmuştur.

Temsil gücü, tüm sınıfları kuşatıcı vasfı, kısmî de olsa bağımsızlığın gerçekleştirilmesi gibi konularda başarı sağlayan Vefd, özellikle ekonomik ve sosyal konularda aynı başarıyı sağlayamamıştır.

⁷² Jacob M. Landau, **el-Hayatü'n-niyabiyye ve'l-ahzab fi mısır min 1866 ila 1952**, çev. Sami Leysi, y.y., Mektebetu Medbuli, t.y., s.176

⁷³ Cantori, a.g.t., s.419.

⁷⁴ Jean & Simonne Lacouture, **Egypt in Transition**, çev. Francis Scarfe, London, Methuen Co.Ltd, 1958. P.91.

Vefd'in temel politikasını oluşturan seküler dünya görüşü ve yavaş değişime taraftar olması, ekonomik sıkıntılar yaşayan ve acil değişime ihtiyaç duyan halkın desteğinin, farklı dini, sosyal ve siyasal söyleme sahip organizasyonlara kaymasına sebep olmuştur. Vefd'in günden güne azalan gücünün arkasında yatan sebep, ülkeyi kasıp kavuran sosyal ve ekonomik sorunlara çare olabilecek gelişmiş ve kapsamlı bir planının olmamasıdır diyebiliriz. Özellikle II. Dünya Savaşı esnasında durumu kötüleşen ve bu durumu fark eden halk, partiye olan inancını yitirmeye başlamıştı. Pahalılık, fiyatların artması, enflasyon, işçi ve çiftçinin ürettiği yerli malların üretiminin azalması, yönetimin bozulması ve Mısır toplumunda rüşvet ve haksız kazanç gibi kötü alışkanlıkların giderek artması gibi sorunlar karşısında Vefd kalıcı bir çözüm geliştirememiştir. Sosyal ve ekonomik kalkınmanın önünde gerçek bir engel olarak gördükleri İngiliz işgalinden kurtulmak, başarılması gereken öncelikli işlerdendi. Bu nedenle milliyetçi hareket, bağımsızlık hedefine odaklanma neticesinde sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda bir ilerleme kaydedememiştir.

Göze çarpan siyasi gücüne rağmen Vefd Mısır'ın büyüyen sosyal krizlerine tutarlı bir çözüm geliştirmekte ve *tam bağımsızlığı* kazanmakta başarısız olmuştur. Vefd liderleri, kitlelerin desteği ile ulus adına konuşma hakkına sahipti. Ancak bu gücü İngilizlerin geri çekilmesi ya da onlara karşı daha fazla güç kazanmak için kullanamamıştır. Bunun nedenlerinden biri, kendilerini takip eden kitlelere karşı Vefd elitlerinin müphemliği idi. 1919 devriminin tüccarlar ve toprak sahibi kişiler için tehlikeli olabilecek sosyal bir yönü vardı. Kitlesel başkaldırıyı organize etmelerine rağmen İngilizlere karşı savaşmaya gönülsüzdüler. Bu nedenle Vefd, İngilizlerin krala geniş yetkiler tanıyan ve kendilerine de bu sistem içinde çalışmak için yer veren yarı anayasal rejim düzenlemelerine izin verdi. Hakkaniyetli hiçbir seçimi kaybetmeyen Vefd, hiçbir zaman oylarını sürdürülebilir siyasi güce dönüştüremedi. Kral ve İngilizler Vefd'i otoritenin dışına itmişlerdi. 1922'den 1952'ye kadar sadece yedi sene hüküm sürdüğünde ise yetkilerini kullandırtmamak için her türlü çabayı, azletme ya da gözdağı ile engellemiştiler. İngilizlerin bağımsızlık konusunda sürekli tehdit etmesine rağmen Vefd, endişe ve fırsatçı anlaşmalar arasında gidip gelerek oyunu oynamaya devam etmiştir. Bunun bir

neticesi olarak 1936'da, iç özerklikte İngiliz vesayetine imkan veren ve milliyetçi görüşe göre asla kabul edilmemesi gereken anlaşmayı kabul etmiştir. İngiltere karşısında bağımsızlığı kazanmak için kurulan bir parti olan Vefd'in imajına bundan daha da fazla zarar veren şey ise, 1942 yılında İngiltere'nin krala Vefd hükümetini kurdurmasına yönelik tehdidinden sonra Vefd'in bu hükümette yer almasıdır. Mahmud Mütevellî gibi tarihçilere göre Vefd Partisi asıl kırılmasını 1942 yılında yaşanan bu olay sonrasında ve Fuad Seraceddin'in partiye hakim olduğu dönemde yaşamıştır. Öyle ki 1942 sonrasında uygulanan siyaset Vefd partisinde, halkı utandıran, başını yere eğdiren bir siyaset olmuştur. Mustafa Nahhas Paşa'nın Nil Sarayı Meydanı'nda İngiltere bayrağı altında, İngiliz kuvvetlerinin ülkeye girişini kutlamak üzere İngiliz sefiri Lord Gilern'in çevresinde durduğu zaman millet bu durumdan utanç duymuştur. Nahhas Paşa'nın Vefd'i halkın temsilcisi olan Vefd olmaktan çıkararak diğer işi de İngiliz konsolosu ile olan dostluğudur. Nahhas Paşa'nın konsolosa yaslanmış bir şekildeki bir resmi Ahrâm Gazetesi yayınlamakta tereddüt ettiğinde ise Nahhas Paşa resmin birinci sayfada yayınlanmasını istemiştir.⁷⁵

Bu olaylardan sonra kamuoyunda gittikçe büyüyen inanca göre Vefd, artık mücadeleci kimliğinden sıyrılarak işbirlikçi bir kimliğe bürünmüştü. Vefd liderlik saflarında yolsuzluk ve bölünme diğer yandan savaş sonrası Mısır'da büyük bölünmelere neden olan krizleri yönetmekte yetersiz kalmıştır. Vefd, orta ve üst sınıfın desteğini kazanmasına karşılık halkın desteğini kaybetmeye başlamıştır. Böylece Vefd, gittikçe büyük toprak sahiplerine bağımlı hale gelmiştir. Sonunda parti, kazanılmış menfaatlerini korumak isteyen büyük toprak sahipleri ile tabanının sürekliliğini sağlamak için iki grup arasında mücadele eden bir yapıya dönüşmüştür.

Vefd Partisi, toplum nezdindeki itibarını kaybederken aynı zamanda kendi içinde de bölünmeler yaşıyordu. İlk olarak 1921-22 yıllarında Vefd'in Milner Komisyonu ile görüşmelerinde ortaya çıkan fikir ayrılığından dolayı Vefd'den ayrılan üyeler Liberal Anayasacılar Partisi'ni kurmuşlardı. Bundan sonra Vefd'i

⁷⁵ Mütevellî, a.g.e. s.178

destekleyen büyük toprak sahipleri bu partiyi desteklemişlerdi. Partideki ikinci büyük bölünme ise 1937-38 yıllarında Vefd'in en güçlü iki üyesi Ahmed Mahir ve Mahmud Fehmi el-Nukraşı'nın, partiden ayrılarak Sa'dist Parti'yi kurması ile yaşanmıştır. Bu bölünmeler de Vefd'in, ilk kurulduğu günden beri Mısır halkını temsil yeteneğinin azaldığını ve sahip olduğu milliyetçi damarın zedelendiğini göstermektedir.

Vefd, parti içi oluşum yapısı, sınırlı bağımsızlık ve sınırlı demokrasiden dolayı, kalıcı demokratik özellikleri siyasi sisteme aktaramamıştır. Siyasi düşünce ve stratejilerini sadece önde gelen liderlerinin katkısıyla formüle etmiş, tabandan gelen talepleri hatta parti içinde muhalif sesleri dahi dikkate almamıştır. Merkezde yer alması ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra burjuvaziden üyeleri bünyesine katmasıyla, nadir yapılan serbest seçimlerde çoğunluğun oyunu alsa da gençliğin radikal partisi olmaktan çıkmıştı. Başarılı bir şekilde kitleleri, siyasi süreci değiştirecek şekilde harekete geçirmesine ve halkın düşünce ve değerlerini şekillendirmesine rağmen, bağımsız bir siyasi düşünceyi destekleyerek Mısır'da demokratik faaliyet sürecini derinleştirememiştir.

2.2. PARTİ GENEL YAPISI

1918 yılında halkın temsil hakkı verdiği vekalet kampanyasından sonra heyet olarak kurulan Vefd (el-Vefdü'l-Mısrî), bundan altı yıl sonra 1924 yılında siyasi partiye dönüşmüştür (Hizbu'l-Vefdi'n-Niyâbî). Dolayısıyla 1918-1924 yılları arasında Vefd, siyasi bir parti olarak anılmaz. Ancak 1924 yılında kuruluş beyannamesi açıklandıktan sonra Vefd'in siyasi bir partiye dönüştüğü söylenebilir.

Anayasanın ilan edilmesinden sonra 1924 yılında yapılacak olan genel seçimlere katılabilmek için Vefd seçim kanunlarında belirtildiği üzere siyasi parti programını belirlemiştir. 30 Nisan 1923'te resmi gazetede yayınlanan seçim kanuna göre 1924 parlamento seçimleri siyasi partilerin katılımı ile iki aşamalı olarak gerçekleştirilecektir.⁷⁶ Milletvekili seçimleri iki aşamada, senatör seçimleri ise üç aşamada yapılacaktır.⁷⁷ Miladi takvime göre 21 yaşını dolduran her erkeğin Halk Meclisi üyelerini, 25 yaşını dolduran her erkeğin de Senato üyelerini seçebileceği anayasada belirtilmişti.

Anayasaya göre Mısır parlamentosu Halk Meclisi ve Senato olmak üzere ikili bir yapıya sahip olacaktı. Senatonun beşte ikisini kral atayacak, beşte üçünü ise halkın seçtiği vekiller belirleyecekti. Senato üyeliği on yıl sürecek ancak senatonun yarısı beş yılda bir değişecekti. Senato başkanını ise kral atayacak ancak başkanın iki yardımcısı ise seçilerek iş başına gelecekti. Senato üyeleri en az 40 yaşında olmak zorundaydılar. Halk meclisine seçilecek kişilerin ise en az 30 yaşında olması gerekiyordu. Görev süresi beş yıl olacak ve nüfusu 60 bin olan her seçim bölgesinden bir aday seçilecekti. Meclis başkanı ve iki yardımcısını ise meclis

⁷⁶ Yunan Labib Rizk, "Democracy is Born", A Diwan of Contemporary Life, Al-Ahram Weekly, 25-30 May 2000, Issue No: 483, Çevrimiçi <http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2000/483/chrncls.htm>, Erişim 11.02.2016

⁷⁷ James Whidden, **Monarchy and Modernity in Egypt: Politics, Islam and Neo-colonialism Between the Wars**, I.B.Tauris & Co Ltd, London, 2013, p.73

üyeleri seçecekti.⁷⁸ Senato seçilmek yaş, siyasi pozisyon, sosyal ve ekonomik durum gibi sınırlandırıcı şartlar bulunmaktaydı.⁷⁹

1924 seçimlerinde geçerli olan seçim kanunlarına göre kadınların seçme hakkı bulunmamaktaydı. Ayrıca okuma yazma bilmeyen erkeklerin de oy kullanması, seçimlerin gerçek manada demokratik olmadığı yönünde eleştirilmesine sebep olmuştur.⁸⁰

2.2.1. Vefd Yönetimi

Vefd, I. Dünya Savaşı sonrası uluslar arası kongrelerde Mısır'ı temsil etmek iddiasıyla 1918 yılında kurulmuş milliyetçi bir heyettir. Daha önce geçtiği gibi I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra, Sa'd Zağlul, Abdülaziz Fehmi Bey ve Ali Şa'ravi Paşa ile birlikte, İngiliz yüksek komiseri ile Mısır meselesini, uluslararası bir sorun olarak gördükleri için Barış Konferansı'na katılmak için görüşmüşlerdi. Halkın temsilcisi olmadıkları için talepleri reddedilen bu heyet, aynı gün Zağlul başkanlığında el-Vefd el-Mısri'yi kurmuşlardır. Heyetin kurucusu Sa'd Zağlul, kurucu üyeler ise Ali Şa'ravi, Abdülaziz Fehmi, Muhammed Mahmud, Ahmet Lütfü el-Seyyid, Abdüllatif el-Makabbati, ve Muhammed Ali 'Alluba'dır.⁸¹

Kuruluş yıllarında (1918-1924) Vefd Partisi'nin, liderleri ve üyeleri tarafından siyasi bir parti olmaktan ziyade, Mısır milliyetçiliğinin somutlaşmış hali olarak görüldüğünü ifade etmek gerekir. Sa'd Zağlul 20 Eylül 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmada siyasi bir parti olmadıklarını şu şekilde ifade etmiştir:

Bize "programınız nerede?" diye soruyorlar. Biz de şöyle diyoruz: Biz bir parti değiliz. Biz, millet tarafından vekalet edilen ve bize tevdi ettiği konuda isteklerini dile getiren bir heyetiz. Bu konu, tam bağımsızlıktır ve biz sonuna kadar bunun için mücadele edeceğiz. ... Söz konusu bağımsızlık olunca, biz bir milletiz, parti değiliz. Bizim bağımsızlık isteyen

⁷⁸ Mütevelli, a.g.e. s.83.

⁷⁹ Senator seçilmek için gerekli şartlar anayasanın 78.maddesinde belirtilmiştir.

⁸⁰ Mütevelli, a.g.e., s.100

⁸¹ Râfi'î, Sevrâ 1919 Târîhu Mısri'l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921, s.119.

bir parti olduğumuzu söyleyen suç işlemiştir. Çünkü bu, bağımsızlık istemeyen partiler olduğu anlamına gelir. Bütün millet bağımsızlık istiyor, biz bu istekte milletin sözcüsüyüz, biz milletin vekiliyiz.⁸²

1919 devriminde bütün siyasetçiler Vefd içinde yer alıyordu. İlerleyen yıllarda Vefd'in öne çıkan figürleri, ya anlaşmazlık nedeniyle istifa etmişler ya da yönetim tarafından partiyle ilişkileri kesilmişti. Partiden ilk kopuş, Milner Komisyonu ile görüşmeler sonunda Zağlul'un görüşlerine muhalif grubun başını çeken Adli Yeken Paşa'nın el-Ahrâr el-Dustûriyyun (Liberal Anayasacılar) Partisi'ni kurmasıyla başladı. Daha sonra 1936 Mısır-İngiliz Anlaşması'na tepki olarak, Sa'd Zağlul'un savunduğu prensiplerin peşinden gideceğini savunan Ahmed Mahir ve Mahmud Fehmi el-Nukraşi'nin önderliğinde kurulan Sa'dist Parti ile yaşandı. 1942'de Mekram Ubeyd'in parti içi yolsuzlukları yayınladığı *Kara Kitap* sonrasında partiden ayrılan grup Vefdçi blok olarak anıldı.⁸³

Kurulduğu andan itibaren kısa bir süre içinde bütün Mısır'ı kapsayan anti İngiliz hareketin merkezi olmuş ve fakir köylüden zengin toprak sahiplerine, şehirli memurdan entelektüel ve tüccarlara kadar nüfusun her kesiminden destek görmüştür. Büyük toprak sahipleriyle olan ilgisinden dolayı, zenginlerin emrinde köylüleri, Vefd'i desteklemek için örgütlemeleri sayesinde kolayca taraftar toplayabilmiştir. Kırsal bölgelere köy muhtarları (umde) aracılığıyla ulaşabilmesi ve onları harekete geçirebilmesi, siyasi arenada kullandığı en büyük güç haline gelmiştir. Zağlul'un fellah/çiftçi kökenli olması dolayısıyla kırsal kesimin desteğini almasının yanı sıra meslek sahipleri, devlet memurları, küçük burjuvazi ve aynı zamanda şehirde çalışan işçilerin de desteğini almıştır.⁸⁴

⁸² Mahmud Fuad, a.g.e., s.27, 20 Eylül 1923 tarihli konuşması. (Tercüme tarafımıza aittir). The Times, “**Zahgul Pasha Outburst Against Britain**”, September, 22, 1923

⁸³ Goldschmidt, a.g.e., p.84.

⁸⁴ Butman, a.g.e., p. 55-56

2.2.2 Tüzük ve Teşkilat Yapısı

Resim 6 Haç ve Hilalin Bir Arada Yer Aldığı Vefd Parti Amblemi

Vefd'in kurulduğu gün (23 Kasım 1918) 26 maddeden oluşan bir tüzük hazırlanmıştı. Buna göre, Vefd'in kurulmasının tek amacı vardı; barışçıl yollardan yasal araçlarla, Mısır'ın tam bağımsızlığına ulaşmasını sağlamak.⁸⁵ Tüzüğün 4. maddesine göre 'bağımsızlık hedefi'ne ulaşılamadığı müddetçe Vefd, var olmaya devam edecek, ancak bu hedef gerçekleşirse, Vefd kendi kendini feshedecekti.⁸⁶ Ne var ki ülkenin tam bağımsızlığa kavuşması 1952 yılında yapılan askeri darbe ile mümkün olacaktı. Bu durumda Vefd, burada sözünü ettiği gibi kendini feshetmemiş, askeri yönetimin tüm siyasal partileri kapatması neticesinde siyasal faaliyetlerine son verilmiştir. Dikkat çekici olan ise 1983 yılında siyasal parti faaliyetlerine yeniden izin verildiğinde, Fuad Seraceddin başkanlığında 'Yeni Vefd Partisi' olarak Vefd'in devamı niteliğinde yeniden kurulması ve günümüze dek varlığını sürdürmesidir.

⁸⁵ Deeb, a.g.e., s.61-2.

⁸⁶ Ahmed Şefik, *Havliyat Mısır el-Siyasiyye*, Kahire, 1928-1931,c.I, s.154; aktaran, Deeb, a.g.e. s.61; Jacob M. Landau, *Parliaments and Parties in Egypt*, Tel Aviv, Israel Oriantel Society, 1953, p.154.

Tüzüğün 8. maddesine göre eğer Vefd'in yararına olacaksa yeni üyelerin katılımına izin verecekti.⁸⁷

Vefd yönetim kurulu, bir başkan, bir sekreter ve bir muhasebeciden oluşmaktaydı. Yönetim kurulu, komiteler oluşturmak ve bu komitelerin üyelerinin kimlerden seçileceğine ve ne gibi fonksiyonlarda bulunacağına karar vermekle yükümlüydü (12. madde). Tüzüğe göre üyelerden biri, diğer üyelerin dörtte üç çoğunluğunun verdiği kararla görevinden azledilebiliyordu (7. madde). Başkan, Vefd'i temsil etmekte ve üyelerin ve komitelerin işlerini takibinden mesuldü (13. madde). Hiçbir üye konu ve konuşmanın içeriğini, başkana onaylatmaksızın Vefd adına konuşamazdı (20. madde). Bu son iki madde, başkanı yetki bakımından güçlü bir konuma getirmektedir.

Vefd, millet karşısında sorumludur (20. madde). Gücünü Mısır halkının, gerek doğrudan gerekse seçimle iş başına gelen vekiller yoluyla ifade ettiği taleplerinden alır (3. madde). Bir bütün olarak Vefd ya da herhangi bir üyesi olarak hiç kimse, üstlenmiş olduğu temsil sınırlarının gücünü aşamaz (5. madde).

Nisan 1919'da kurulan Vefd Merkez Komitesi, ülkedeki başlıca kuruluştur. 26 Ağustos 1919'da Merkez Komite, vilayetlerde şubeler açmaya karar vermiştir. Büyük ihtimalle bu komiteler, farklı yerlerde Merkez Komite'nin temsilcisi olarak görev yapan yerel üyelerden oluşmaktaydı. Bu komitelerin başlıca görevi, Vefd için bağış toplamaktı. Birinci bölümde ele aldığımız parti tanımlarında ise siyasal bir partinin en önemli özelliği örgütlenme şekliydi ve partiler üyelerinden aldıkları aidatlar sayesinde ayakta durmaktaydı. Vefd'de bundan farklı olarak üyelik aidatı değil, onun yerine varlıklı kimselerin yaptığı bağışların önemli bir yeri olduğunu görüyoruz.

Diğer yandan Vefd, öğrencileri organize etmek ve milli mücadele içinde onlara yer vermek için gayret göstermiştir. Yusuf Nahhas, günlüğünde öğrencilerin

⁸⁷ Şefik, a.g.e., s.155.

siyasi eylemlerde broşür ve genelgeleri dağıtmakta aktif rol oynadıklarından bahseder. 1923 yılında seçim kampanyası başladığında, lise ve üniversite öğrencilerinden oluşan 52 öğrenci tarafından Vefd Seçim Propagandası Öğrenci Teşkilatı kurulmuştur. İdare Kurulu'nu yürütmek üzere 10 öğrenci seçilmiş ve öğrenci komitesi teşkilatı Vefd'in çağrısını her yere ulaştırmak ve Vefd adayları için seçim propagandası yapmak üzere kurulmuştu. Deeb'e göre Vefd'in bu şekilde teşkilatlanmaya başlaması, Vefd'in parlamenter bir siyasi partiye dönüşmesinde önemli bir olaydır.⁸⁸

Vefd Partisi, başkan ve seçilmiş meclis üyelerinden oluşmaktadır. Ayrıca resmi olarak partiye bağımlı olmasa da kadın, öğrenci ve işçi sınıflarıyla ilintili teşkilatlar oluşturulmuştur. Resmi anlamda bir parti üyeliği ve geleneksel olarak ödenen bir aidat bulunmadığı için Hinnebusch'a göre Vefd, Batı parlamenter tarzında bir siyasal parti değildi. Mali desteği, büyük miktarda bağış yapan zenginler kanalıyla sağlanıyordu.⁸⁹ Sıradan üyeler, parti toplantılarına katılmıyor ve siyaset geliştirmede katkıda bulunmuyorlardı.⁹⁰

2.2.3. Programı

Şubat 1922'de Londra parlamentosu açıldığı zaman Vefd, Times Gazetesine İngiliz milletvekillerinin Mısır'daki adaletsizliği telafi etmelerini isteyen bir telgraf göndermişti. Zağlul'un tutuklu olduğu esnada Yasama Meclisi ve Vefd'in kurucu üyesi Hamad el-Basil, Vasif Ghali, Visa Vasif, George Khayyat, Ali Mahir, Alavi Cezzar ve Murad el-Shurai tarafından imzalanmış olan bu telgraf, parti programını ana hatlarıyla çizmektedir. Buna göre, Mısır hiçbir zaman İngiliz imparatorluğunun bir parçası olmamıştır. Ayrıca, Mısır'ın yabancı güçler tarafından yönetilmesi

⁸⁸ Deeb, a.g.e., p.63-5.

⁸⁹ Raymond A. Hinnebusch, "The Reemergence of the Wafd Party: Glimpses of the Liberal Opposition in Egypt", **International Journal of Middle East Studies**, vol.16, no.1, Mart 1984, p.100

⁹⁰ Butman, a.g.e., p. 56-61.

mümkün değildir. Bu, ancak Mısır ve İngiltere İmparatorluğu arasında yapılan bir ittifak ile ele alınabilir. Süveyş Kanalı'nın güvenliği ve tarafsızlığı uluslar arası anlaşmalarla güvence alınmıştır ve Mısır ordusu, Kanal'ın tarafsızlığından mesuldür. Mısır'da bulunan İngilizlerin çıkarları ve ihtilalden önce Mısır'da bulunan yabancıların hakları mahfuzdur. Mısır kamu borcunda hissedar olan İngilizlerin hakları korunacaktır.⁹¹

Daha sonra 26 Nisan 1924 yılında Temsilciler Meclisindeki Vefd taraftarları, Hamad el-Basil'in evinde toplandılar ve Makram Ubaid, Vefd'in kuruluş beyannamesini okudu. Daha sonra el-Vefdü'l Mısri olan heyetin adı *Hizb el-Vefdi'n-Niyabi* olarak değiştirildi. Parti programı, şu esaslara göre oluşturulmuştu: Yürütme komitesi, başkan Sa'd Zağlul ve her vilayetten iki üye tarafından oluşmaktadır. On dört üye seçilmiş ve yeni Yürütme Kurulu, Vefd Komitesi ile birleştirilmişti. Ardından 14 Mayıs 1924'te Vefd Senatosu, Vefd Parti Senatosu oluşturmaya karar vermiştir.⁹²

Vefd 1907 yıllarında kurulan Vatan ve Ümmet Partisi'nin bir sentezi olarak okunabilir. Metod ve şehirli kesimden aldığı desteği Vatan Partisi'ne, ideoloji ve kırsal kesimden aldığı desteği ise Ümmet Partisi'nden ödünç almıştır. Ancak yine de 1919 devrimi Vefd'in kuruluş temelini oluşturduğu için her ikisinden de nitelik olarak farklıdır. Hem köylü hem de şehirli kesimin desteğini almış olması, Vefd'in modern Mısır tarihinde büyük bir siyasi güç olmasını sağlamıştır.⁹³

Vefd Partisi (el-Vefd el-Mısri) programını, dış politika, iç politika, anayasa, yargı, sayıştay, devlet yönetimi, ordu, polis, işçi, çiftçi, eğitim ve öğretim, kamu

⁹¹ Landau, a.g.e., p.156.

⁹² Landau, a.g.e., p.157-8.

⁹³ Deeb, a.g.e, p.3

sağlığı, tarım politikası ve maliye ve ekonomi politikası alanlarında açtığı başlıklar doğrultusunda belirlemiştir.⁹⁴ Bu başlıklar genel olarak şu şekilde ele alınmıştır.

2.2.2.1. Bağımsızlık Algısı

Parti programının öncelikli hedefi, dış politikada belirlenen ve Vefd'in kuruluş amacını da içeren bağımsızlık gayesidir. Bu bağlamda Mısır ve Sudan'ın (İngiltere tarafından) işgaline son vererek, tüm yabancı askerleri bu iki ülkeden çıkarmak ve Nil Vadisi halkının razı olacağı şekilde iki ülke arasında birliği gerçekleştirmek, programın ilk maddesini oluşturmaktadır. İkinci olarak parti, (İngiltere ile) ortak savunmanın her türlüünü reddetmektedir.

2.2.2.2. Dış Politika

Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın ilkelerine bağlı kalarak bütün ülkelerin egemenliğinin eşitlik esasına dayanması gerektiğini savunur (3. madde). Diğer yandan Arap devletlerinin birliğini ve bu uğurda ilişkileri sağlamlaştırıcı adımlar atmayı ve bu ülkeleri çevreleyen yabancı planlarına karşı birlikte hareket etmeyi hedeflemektedir (4. madde). Filistin'in Arap milleti olduğunu kabul eder. Birleşmiş Milletler Kurulu'nun ve Uluslararası Güvenlik Konseyi'nin, Arap mültecilerin vatanlarına dönme ve sahip oldukları mümtelikatı geri alma hakkıyla ilgili kararlarının gerçekleştirilmesi için çaba sarf eder (5. madde). Kuzey Afrika halklarının Nil Nehri üzerinde egemenlik ve bağımsızlık mücadelelerini destekler (6. madde). Diğer yandan Afrika ve Asya Devletler Topluluğu'nu desteklediğini, özgürlük ve bağımsızlık meselelerinde Topluluğun savunmacı siyasetini ve bütün devletlerin egemenlik konusunda eşit olma ilkesini benimsemektedir (7. madde).

⁹⁴ Parti programının Arapça metni için bkz. Mahmud el-Mütevelli, **Mısır ve'l-Hayatu'l-Hizbiyye ve'n-Niyabiyye Kable Sene 1952 Dirâse Târihiyye Vesâikıyye**, Kahire, Dâru's-sekâfe li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1980, s.309-318

2.2.2.3. Sosyal Politikası

Ülke içi siyasette izlediği politikayla ilgili olarak, öncelikle halkın refahı için çalışmak ve toplumsal ve ekonomik adaletin yer aldığı sosyal sistemle halkın terakkîsini temin etmek, Vefd'in iç politikasının bir özeti olarak ifade edilmiştir. Vefd, bahsedilen bu sosyal adaleti gerçekleştirme hedefini, iç politikada sahip olacağı şu ilkelere bağlı kalmak suretiyle gerçekleştirecektir;

- Kadın, erkek tüm vatandaşlara kâfi miktarda gelir temin etmek,
- Ülkenin temel kaynaklarının dağıtımında ve bu kaynakları kullanmada kamu yararını gözetmek,
- Ekonomik düzende, servetin ve üretim araçlarının kamu yararına zarar verecek bir şekilde birikmesine imkan veren bir düzene engel olmak,
- Aynı işte çalışan kadın ve erkeğin eşit ücret almasını sağlamak,
- İşçilerin sağlıklarına ya da kuvvetlerine zarar verici şeyleri önlemek ve küçük yaştaki çocukların sömürülmesinin önüne geçmek,
- Çocukları ve gençleri sömürülmekten ve cehaletten korumak,
- Tüm vatandaşların ücretsiz eğitim hakkını savunmak,
- Sanayi, tarım ve diğer alanlarda çalışan işçileri, ihtiyaçlarını karşılayacak derecede ücretlendirmek.

Vefd'in işçilerle ilgili programında hükümet, işveren ve işçilerin katkısıyla işçiler için sosyal sigorta kanununun çıkarılmasını, işsizlikle mücadele için bu kanunun ülkenin her yerinde uygulanmasını, tedrici olarak devlet işçileri ve daha sonra devlet işçisi olmayanlar için konutlar inşa edilmesini, işçi haklarını koruyan ve işçi-işveren arası ilişkileri düzenleyen yasaların tamamlanmasını, işçilerin ve aile fertlerinin sağlık sigortasıyla ilgili kanunun çıkarılmasını, işçinin işine özen göstermesini gerekli kılan yasanın çıkarılması ile ilgili planlar yer almaktadır.

Çiftçilerle ilgili olarak, tarım işçisinin hayat standardı için uygun olan asgari ücretinin belirlenmesini, aynı işte çalışan kadın ve erkeğin ücretleri arasında eşitliğin sağlanmasını, köy ve belediye meclislerinin yaygınlaştırılmasını, uzmanlık

alanlarının teknolojik ve mali olarak genişletilmesini, Mısır köylerinin en az yirmi yıl içinde yenilenmesini, içme suyunun beş yıl içerisinde tüm ülke genelinde yaygınlaştırılmasını, beş yıl içinde uluslar arası şirketlerin yardımı ve finansmanlığında yapılmış yolların yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir.

Eğitim ve öğretim konularıyla alakalı olarak, çeşitli alanlarda ülkenin ihtiyaç duyduğu açığı kapatmak için genel anlamda eğitime yönlendirmek, dini eğitimi zorunlu yapmak, eğlence sektörünün ve sinema filmlerinin kamu ahlakını koruyan denetimini gerçekleştirmek, içki ve kumarı yasaklamak gibi hedefler yer almaktadır.

Kamu sağlığı alanında ise, tüm hastaların ücretsiz tedavisi, gerekli ilaçları temin edilmesini sağlayan tedavinin kamulaştırılması için gerekli araçları kullanılması, tüberküloz ile mücadele edilmesi, devletin hastaların ailelerini maddi ve toplumsal olarak gözetmesini, devlet enstitüleri kurmak suretiyle tıp ve kimyanın çeşitli alanlarında araştırma yapmayı teşvik etmek, araştırmacı ve uzman yetiştirmek için enstitüler inşa etmek, kamu sağlığını iyileştirici tasarımlarda yer almak üzere sağlık mühendislerinin yetiştirileceği sağlık mühendisliği enstitüsü kurmak, ordu ve muharip kuvvetlerin hizmetine sunulmak üzere göz lensleri fabrika ve enstitüsü kurmak, köy sağlığını iyileştirmek üzere planlanan tasarımları gerçekleştirmek için gerekli olan kanunları çıkarmak gibi hedefleri bulunmaktadır.

Vefd, tarım politikasında, sahip olunan toprak miktarının sınırlandırılması ve tarıma elverişli arazilerin ıslah edilmesinin toplumsal adalet ve sınıflar arası farkları azaltma hedefleriyle uyumlu olduğunu düşünmektedir. Sermaye sahiplerinin, ülkenin fabrikalaşmasına yardım edecek şekilde yatırım yapmalarını da teşvik etmektedir.

2.2.2.4. Anayasal Reform

1922 Anayasası'nın hazırlanmasında Vefd Partisi'nin hiçbir üyesi yer almamıştır. Çünkü Vefd lideri Zağlul ancak halktan ya da halkı doğrudan temsil hakkı bulunan kişilerin anayasayı hazırlamaları gerektiğini savunuyordu. Ancak gene de kendisinin hazırlık aşamasında yer almadığı anayasa doğrultusunda yapılan

seçimlere girmiş ve kurulan yeni düzende siyasi bir parti olarak yer almıştır. Fakat bu durum partinin daha iyi bir anayasa oluşturulması konusunda politika belirlemesine engel olmamıştır.

Anayasaya dair programları çerçevesinde, halkın gerçek egemenlik sahibi olduğunu gösterecek bir anayasal ve parlamenter düzeni desteklemek öncelikli sırada yer almaktadır. Ayrıca sultanın, “yetki mercii halktır” ilkesini gerçekleştirmek için, kralın değil halkın yapacağı bir anayasanın, halk tarafından seçilmiş ve kurucu bir heyet tarafından hazırlanmasını savunmaktadır.

Hâlihazırda kralın emri ile hazırlanan anayasa, kralın onayı olmaksızın herhangi bir düzeltme yapmanın mümkün olmadığı ve kralın geniş yetki kullanmasına olanak sağlayan bir anayasadır. Böylesine geniş yetkilere sahip olan kral, bunun bir neticesi olarak 1928 yılında anayasayı durdurmuş, 1930 yılında iptal etmiş ve yerine yeni bir anayasa yapılmıştır. Daha sonra ilk anayasa yeniden yürürlüğe girmiştir. Böylece kralın emirleriyle parlamenter düzen, sekteye uğramıştır. Dolayısıyla, bu anayasanın iptal edilmesi ve kurucu heyet aracılığıyla doğrudan halkın katılımı ile yeni bir anayasa yapılması gerekmektedir. Bu anayasa, aşağıdaki hususlara dayalı olarak hazırlanması gerekmektedir;

Kralın, Millet Meclisi’ni feshetme ve hükümetin meclisin güvenine sahip olduğu müddetçe istifa ettirilme yetkilerini kısıtlayan,

Meclisin feshedilmesi durumunda herhangi bir kanunun çıkarılmasını yasaklayan,

Meclisin ıkarımış olduğu kanunlara, kralın itiraz hakkını ilga eden ve Halk ve şura meclislerinin her ikisinin de onaylaması durumunda, çıkarılan kanunun yürürlüğe girmesine imkan veren,

Halk Meclisi’nin feshedilmesi ve yeni meclisin anayasada belirtilen süre içerisinde seçilememesi durumunda, feshedilen meclisin, yeni meclis seçilene kadar yasa gereğince görevde kalmasını sağlayan,

Kralın hükmetme yaşını 25’e yükselten,

Kralın ÷lkede cari olan medeni kanunlara tabi olmasını sağlayan ve hem kendisi hem de ailesi için herhangi bir imtiyaz elde etmesini sınırlayan, hem medeni kanun hem de sair durumlarda, kralın, herhangi bir vatandaş gibi yargıya itaat etmesini sağlayan,

Kralın, devlet mallarından herhangi bir şeyi satın alması ya da kiralamasının veya devlet mallarından herhangi bir şeyi satması ya da kiraya vermesini ve herhangi bir ticari ya da mali faaliyete ortak olmasını yasaklayan,

'Kral h÷kmetmez, sahip olur' fehvasınca, kralın ailesine, divanına ya da devlet cihazlarından herhangi biri üzerinde yetki kurmasını yasaklayan ve aynı şekilde bakanlarının onayı olmaksızın devlet işlerinde açıklamalarda bulunmasının ve Dış İşleri Bakanı, yanında olmaksızın yabancı devlet temsilcileriyle iletişim kurmasını engelleyen,

Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen bağımsız bir heyetin oluşturulduğu,

Mısırlı kadınlara seçme hakkının tanınması ilkelerini barındıran bir anayasanın hazırlanmasını desteklemektedir.

Yargı konusunda Vefd, yargının bağımsız olmasını ve hakimlerin g÷revlerini yerine getirirken her t÷rl÷ tesirden uzak kalmasını savunmaktadır.

Diğer yandan sayıştayın g÷revleriyle alakalı olarak Vefd, ekonomi talimatlarına muhalefet eden ya da sayıştayın talep ettiği beyanatı vermekten kaçınan bakanların ya da g÷revlilerin cezalandırılmasını öngören bir kanun çıkarılmasını öngör÷r. Ayrıca, bütçede yer almayan her t÷rl÷ harcamanın ya da beklentilerin üzerinde olan her t÷rl÷ gelirin meclisten alınacak izinle yapılmasını ve meclisin izni olmaksızın harcama yapan bakan ya da g÷revlilerin cezalandırılmasını sağlayan kanun çıkarılmasını parti programına almıştır.

2.2.2.5. Devlet Yönetimi

Devlet yönetimi konusunda ilk olarak adem-i merkeziyetçi yaklaşımı benimseyen Vefd Partisi, bu konuda bu ilkenin gerçekleştirilmesine engel olan

kanunların değiştirilmesi gerektiğini savunur (1,2). İşlerin mümkün olan en kısa sürede yürütülmesini sağlamak için bürokrasinin hızlandırılmasını (3), memurun resmi çalışma saatlerinin üretimi maksimum düzeye getirecek şekilde düzenleyen kanun değişikliği (4) ve mevcut ücret sisteminin yeni bir sistemle değiştirilmesi gerektiğini (5) savunmaktadır.

Orduyla ilgili programa gelince; orduyla ilgili bir kanunun anayasada yer almasını ve ayrıca askeri mahkemelerle ilgili başka bir kanun çıkarılmasını; bütçeden kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmak üzere ülke savunmasına ayrıca bir vergi konulmasını, ordu mensuplarının sayısının artırılmasını, silah mühimmatının güçlendirilmesini, en kısa zamanda harp sanayinin kurulmasını ve yaygınlaştırılmasını, askeri eğitimin genelleştirilmesini, askerlere barınak ve kooperatif kurumlar inşa edilmesini ve ordu ve subaylar için tasarruf sandığı kurulmasını hedeflemektedir.

Diğer yandan polis kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve görevini ifa edebileceği silah ve gereçlerin sağlanması aynen orduda olduğu gibi polisler için de barınak inşası, ordu ve subaylar için tasarruf sandığı kurulmasını öngörmektedir.

2.2.2.6. Ekonomi Politikası

Ekonomi ve maliye politikasında ise, yüksek iktisadi kurulunun yeniden kurulması ve önemli ekonomik meselelerde üyelerinin görüşlerinin doğru ve isabetli olacağı teknik elemanlarla donatılmasını savunur. Ayrıca sermayenin, yer altı kaynaklarının ve özellikle de petrolün çıkarılmasında kullanılmasını teşvik ederken, diğer yandan toplumsal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için zaruri olan tasarıların uygulanmasını ve ulusal tasarrufu teşvik etmektedir. Milli hasılayı artırmak ve dolayısıyla bireylerin gelirlerini artırmak amacıyla üretimi artırıcı tasarıları uygulamaya koymak için girişimde bulunmak da bu politika içinde yer almaktadır. retimi artırıcı tasarılar arasında da ekilebilir alanı artırmak için büyük sulama projesi bulunmaktadır. Herkesin elektriği ucuz bir fiyata kullanabilmesi amacıyla su akışının olduğu her yerde elektrik üretim istasyonlarının

yaygınlaştırılması ve böylece farklı sanayilerin yayılmasını sağlayarak yaşam standardının yükseltilmesini de hedeflemektedir. Ulusal sanayiye desteklemeyi ve tüketicinin menfaatine zarar gelmeyecek şekilde ulusal sanayiye korumayı, ayrıca vergi oranlarını düzenleyerek fazla gelir ve büyük terekelerden, devlet projelerini gerçekleştirebilmek için gerekli olan sermayeyi temin etmek de ekonomik program içerisinde yer alan maddelerdendir. Pamuk üreticisinin pamuğunu, dünya pazarındaki fiyatıyla uyumlu olarak satışını sağlamak, çiftlik hayvanlarının bakımını üstlenmek, turizmin milli gelire olan katkısını desteklemek ve tatil beldelerini iyileştirmek ve özellikle de Halvan'a mahsus projeyi uygulamaya koymak; ticari, deniz, nehir ve hava filosu inşası, devletin içerde ve dışarıda savurgan harcamalarını durdurmak; lüks tüketime artı vergiler koymak; zorunlu malzemeleri temin etmek ve tüketimine sınır getirmek suretiyle pahalılıkla mücadele ve son olarak aşamalı olarak kamu hizmetlerinin kamulaştırılması Vefd'in ekonomi programını oluşturmaktadır.

1918 – 1924 yılları arasında Vefd'in başlıca görevi, tam bağımsızlığı ve bütün Mısırlılar arasında milli birliği sağlamak olmuştur. Bu görevi gerçekleştirebilmek için; a) Vefd liderliğinde din ya da sınıf farkı gözetmeksizin bütün Mısırlıları birleştirmek, b) Mısır'ın yararına olan bu milli amacı gerçekleştirebilmek için kamuoyunu organize etmeyi kendine şiar edinmiştir.⁹⁵

2.2.2.4. İdeolojisi

Vefd Partisi liberal milliyetçi bir partidir. Partinin kurucuları eski Ümmet Partisi'nin kurucuları arasında yer almaktadır. Parti programında ilan edilen ilkeler içinde dini bir söyleme yer verilmemiştir. Bununla birlikte yönetim kadrosunda Kıptî Hıristiyanlar da bulunmaktadır. Parti ambleminde hilal ve haçın kullanılması dini inanç farklılıklarını aşır Mısırlı olma ortak paydasında buluşma mesajı vermektedir.

Vefd'in 1918 yılında oluşturduğu tüzüğün ideolojik olarak iki temel unsuru bulunmaktaydı. Birincisi, Mısır'ın tam bağımsızlığını sağlamaktır. Vefd ideolojisini

⁹⁵ Landau, a.g.e., p.158.

oluşturan ikinci temel düşünce ise gücünün popüler ve demokratik temellere dayandığı inancıdır. Vefd kendisini milletin sözcüsü ya da temsilcisi olarak görmüş ve Mısır toplumunun tüm sınıf ve gruplarının desteğini istemiştir. Bu “evrensel” ideoloji İngiltere’nin Vefd’in temsil kabiliyeti olmadığına dolayısıyla uluslar arası arenada Mısır’ı temsil edemeyeceğine dair iddialarına karşı Vefd tarafından kullanılmıştır.

Diğer yandan Vefd anayasa hazırlık komisyonu üyelerinin, halkın seçeceği millet meclisinden oluşturulması gerektiğini savunuyordu. Adli Paşa’nın kral tarafından atandığı ve dolayısıyla onun tarafından oluşturulacak komisyonun milletin iradesini yansıtmadığı görüşündeydi. Daha sonra resmi olarak ilan edilen anayasayı millet meclisi tarafından seçilen bir komisyonun hazırlamadığını ve dolayısıyla milletin haklarına saygı göstermediği için eleştirmiştir.

Sonuç olarak hem vekaletname kampanyası ile halktan aldığı temsil gücü hem de ilan edilen anayasayı halk tarafından seçilen bir meclis tarafından hazırlanmadığı nedeniyle eleştirmesi, Vefd’in demokratik prensiplere bağlı olduğunu göstermektedir.

2.2.5. Seçim Sonuçları (1924 – 1952)

1922 Deklerasyonundan 1952 Askerî Darbeye kadar geçen sürede Mısır'da 1924, 1925, 1926, 1929, 1931, 1936, 1938, 1942, 1945 ve 1950 yıllarında olmak üzere on kez parlamento seçimi yapılmıştır. Bu seçimlerde Vefd Partisi'nin kazandığı sandalye sayısı ise şu şekildedir.⁹⁶

Seçim yılı	Meclisteki Toplam Sandalye Sayısı	Vefd Partisi	
		Kazandığı sandalye	Oran
1924	214	181	84.6
1925	214	113	52.8
1926	214	172	80.4
1929	235	212	90.2
1931	150	0	0.0
1936	232	180	77.6
1938	264	14	5.3
1942	264	203	76.9
1945	285	0	0.0
1950	317	157	49.5

⁹⁶ Hamied, Ansari. **Egypt The Stalled Society**, State University of New York Press, 1986,s.

2.2.6. Sosyal Yapısı

Vefd'in yüksek komutasında bulunanların çoğunluğu Efendi⁹⁷ ve orta ölçekli toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. 1920'ler boyunca Vefd'in ulusal liderliği temel olarak aynı sosyal yapıya sahip olmuştur. 1920'lerin sonuna doğru otuz kişiden oluşan Vefd lider kademesinin yirmi ikisinin Efendi sınıfına mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı oranla %59 olarak ifade edilebilir.⁹⁸

Vefd, meslek sahipleri, memur, küçük burjuvazi, tüccar, sanayisi ve kent işçilerinin oluşturduğu Efendi grubunun desteğini almıştı. Kırsal kesimde ise Vefd, orta ölçekli toprak sahiplerinin, köylülerin ve bazı geniş ölçekli toprak sahiplerinin desteğine sahipti. Vefd ne derece taraftarlarının ve destekçilerini temsil etmiştir? Vefd'in yönetim kademesi, üç soysal sınıftan oluşmaktaydı. Bunlar Efendiler, orta ölçekli toprak sahipleri ve geniş ölçekli toprak sahipleridir. Benzer şekilde Halk Meclisi'ndeki Vefd Partisi'nin milletvekilleri de aynı sınıftan gelmekteydi. Birkaç üyesi Mısır sanayi ve ticaret burjuvasından gelmekteydi. Diğer bir deyişle şehirdeki işçiler ve kırsal kesimin köylüleri Vefd'in lider kadrosunda ve milletvekilleri arasında temsil edilmemiştir. İşçilerin ve köylülerin temsil edilmemesinin nedeni Deeb'e göre işçi sınıfının bir sınıf bilincine sahip olmamasıdır. Diğer bir deyişle işçiler sosyal ve siyasi ideolojilerini Efendiler sınıfından adapte etmiştir. Aynı şekilde köylüler de bir sınıf bilincine sahip değildi. Köylüler de siyasi farkındalıklarını bağlı oldukları ayanlardan ödünç alıyorlardı. Sonuç olarak Vefd'in sosyal temelleri hem şehir hem de kırsal kesimi kapsıyordu. Fakat asıl güçlü olduğu yer şehirlerdi.

Vefd'in kırsal kesimde, orta ölçekli toprak sahipleri ve çiftçiler nezdinde sahip olduğu muazzam popülaritesine karşın şehirlerde sahip olduğu siyasi gücü daha fazlaydı. Öğrencilerin, avukatların, tüccar ve işçilerin yanı sıra diğer meslek gruplarından kişilerin de Vefd'i desteklemesi, bunun bir göstergesidir. Yalnızca

⁹⁷ Meslek sahibi okumuş kimselere ve devlet memurlarına 'Efendi' deniyordu. Bkz. Hinnebushc a.g.e., p.100

⁹⁸ Deeb, a.g.e. s.69

avukatlar, doktorlar gibi meslek gruplarının değil, ticari dükkan sahipleri, pamuk tüccarları gibi küçük burjuvazinin de Vefd'e destek verdiği görülmektedir. Özellikle büyümekte olan burjuvazinin Vefd'i desteklemesinin en önemli nedeni, ülkenin ekonomik kalkınmasının önündeki engelleri kaldırmak için gerekli olan 'tam bağımsızlık' mücadelesinin Vefd tarafından veriliyor olmasıydı. Çünkü ekonomik bağımsızlık ancak siyasi bağımsızlıkla kazanılacak bir şeydi. Marius Deeb, Vefd'in kırsal kesimde halkın büyük bir desteğe sahip olmasına karşın, şehirli bir siyasi parti yapısına sahip olduğunu söyler ve bunu vilayetlerde ve kırsal kesimde seçilen Vefd vekillerinin orantısını vererek ispatlar.⁹⁹ Temel olarak siyasi bağımsızlık amacını gerçekleştirmek için ortaya çıkmış ve sonradan siyasi partiye dönüşmüş bir hareket olarak Vefd, sadece bu gaye için bile ülkenin her kesiminden destek görmüştür. Peki, Vefd'in yüksek komutasında her sınıftan kesim temsil edilmiş midir? Deeb, 1923-1924 seçimlerinde Vefd lider komutasının, ağırlıklı olarak meslek sahibi Efendiler ve orta ölçekli toprak sahiplerinden oluştuğunu belirtmektedir. Kırsal kesimden köylüler ve şehirde çalışan işçiler, Vefd'in yönetici kadrosunda temsil edilmemişlerdir. Bunun temel nedeni de işçi ve köylülerin, bir sınıf bilincine sahip olmayışındır. İşçiler, Efendiler'in sosyal ve siyasi ideolojilerini, köylüler de, emrinde çalıştıkları ayanların siyasi görüşlerini benimsemişlerdi.¹⁰⁰

Vefd'in tabanını oluşturan sosyal sınıf, Vefd liderlerinin izlediği siyasete göre farklılık göstermiştir. Zağlul'un liderliğinde parti, tüm sınıfların desteğini alan bir partiydi. Zağlul'dan sonra yerine geçen Mustafa Nahhas Paşa ve partinin genel sekreteri olan Fuad Seraceddin, büyük toprak sahibi zengin ailelerdendi. Bu nedenle elit tabakanın menfaatlerini korumak adına ülkenin ekonomik sorunlarına nihai çözümler üretememesi, zamanla partiyi kitlelerin partisi olmaktan çıkarıp burjuvazinin partisi haline getirmiştir.

⁹⁹ Deeb, a.g.e. p.159.

¹⁰⁰ Deeb, a.g.e., p.161-3.

SONUÇ

Vefd Partisi'nin kavramın kabul edilmiş haliyle ne derece siyasal parti olduğu ve bize siyasal parti tanımlarında nasıl bir örnek sunduğu bu bölümde ele alınacaktır. Ayrıca girişte sormuş olduğumuz Vefd Partisi ile ilgili sorular da şimdiye kadar ortaya konan verilerden yola çıkarak yorumlanacaktır.

Vefd Partisi'nin gerçekleştirmek istediği ilk hedef ülkenin bağımsızlığa kavuşmasıydı. Vefd, batılı tarzda kurulu bir parlamenter sistemde belli bir grup veya sınıfın çıkarlarını korumak için kurulan bir siyasal parti değildi. Vefd, kökenleri halk ayaklanmasına dayanan siyasi bir organizasyondan siyasal partiye dönüşmüş siyasal bir oluşumdur. Bu nedenle Vefd'in milli mücadelenin öncüsü olduğu dönem ve bağımsızlık sonrası siyasal bir parti olarak seçimlere girerek iktidara geldiği dönem olmak üzere iki dönemi bulunmaktadır. İlk dönemde düşmana karşı ortak bir tavrın göstergesi olarak toplumun tüm kesimini temsil etmesi açısından onu milli mücadelenin yönlendiricisi olarak tanımlamak gerekmektedir. Bu noktada, girişte belirttiğimiz gibi sokak gösterileri, protesto ve grevler sonucunda ortaya çıkan toplumsal bir başkaldırının daha sonra kurulan siyasi düzende halkı temsil amacıyla resmi bir siyasi parti halini alması nedeniyle önemli bir partidir. Milli mücadele organizatörlüğünden siyasi partiye geçtiği için, örgütlenme biçimi, batılı manada bir siyasal parti teşkilatından farklıdır.

Siyasal partilerin ortaya çıktığı farklı siyasal sistem ve kültürlerde, toplumların farklı tarihsel ve toplumsal arka plana sahip olması 'siyasal parti nedir' sorusuna verilen ortak bir cevaba yüklenen anlamın da farklılaşmasını gerekli kılmıştır. Mısır siyasal sisteminde ortaya çıkan Vefd Partisi'nin şimdiye kadar yapılan tanımlardan hangilerini kapsadığı ve yeni ne getirdiğini özetlemek gerekirse Vefd Partisi'ni, öncelikli hedefi iktidarı ele geçirmek değil bilakis ülkenin bağımsızlığını elde etmek olan ikinci hedefi ise özgür bir ülkede iktidarı ele geçirip halkın çıkarları doğrultusunda hizmet eden, sürekli, belli bir hedef ve program doğrultusunda hareket eden siyasi bir organizasyon olarak tanımlayabiliriz.

Vefd Partisi, birinci bölümde değindiğimiz siyasi parti tipolojilerinden kadro ve kitle partilerinin her ikisinden de ortak özellikler barındırmaktadır. Parti üyeliği ve üyelik aidatının bulunmaması, bunun yerine zengin üyelerin bağışlarıyla idare edilmesi bakımından kadro parti özelliği taşımaktadır. Kitle partilerinin toplumsal tabanlarını, daha çok ekonomik bakımdan güçsüz halk tabakası oluşturmaktaydı. Aynı zamanda kitle partilerinin bir diğer özelliği ise ideolojisinin olmasıydı. Vefd Partisi'nin de kitlelere ve toplumun alt tabakasına hitap etmesi ve onların desteğini kazanması ve aynı zamanda bir ideolojiye sahip olması ise onun kitle partisinin özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

Vefd Partisi'nin doğuşunu hazırlayan nedenleri, siyasi partilerin oluşumu konusunda ileri sürülen kuramlardan LaPalombara ve Weiner'in sahibi olduğu 'kriz teorileri'nden 'meşruluk krizi'ne örnek gösterebiliriz. Bu düşünürlere göre toplumun kimler tarafından yönetileceği konusundaki anlaşmazlıktan meşruluk krizi doğmaktadır. Vefd Partisi, himaye yönetimi yerine halkın kendi kendini yönetmesi için mücadele eden milliyetçi liderlerin kurduğu bir parti olarak, ortaya çıkış sebebi iktidar meşruiyeti krizine örneklik teşkil etmektedir.

Vefd'in en büyük başarısı kısmî de olsa Mısır'ın bağımsızlığını kazanması ve anayasal düzene geçilmesidir. 1923 gibi erken bir dönemde sömürgeleştirilen ya da işgal edilen diğer Arap ülkelerinde görülmeyen bir biçimde seçimlerin yapılması ve halkın oylarını alarak iktidara gelmesi Vefd'in diğer siyasi partilerden ayıran en önemli özelliktir.

Sonuç olarak Vefd, tam teşekküllü bir siyasi parti olmak yerine milliyetçi bir hareket ve siyasi parti olma arasında bir yerde kalmıştır. Ona milliyetçi hareket olma özelliğini kazandıran, 1919 halk ayaklanmasında teşekkül etmesi ve köklerinin bu milliyetçi ayaklanmaya dayanmasıdır. Diğer yandan azalan halk desteğine rağmen girdiği tüm serbest seçimlerde ezici bir üstünlüğü elde etmesi de, ideoloji ve programını iyileştirmesi yönünde engel oluşturmuştu.

Vefd Partisi sömürgeye karşı milli mücadeleyi yönetip yön vererek kesintili de olsa hala günümüzde aktif olan siyasi bir partidir. Bunu I. Dünya Savaşı'nda her karış toprağı düşman tarafından işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türk halkını Kurtuluş Savaşı ile örgütleyen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne benzetebiliriz.

EK I: VEFD PARTİSİ BAŞKANLARI

Sa'd Zağlul Paşa [1859-1927]: Varlıklı ve çiftçi bir ailenin oğlu olarak Ibyana köyünde doğmuş ve ilk eğitimini burada tamamladıktan sonra Ezher Üniversitesi'nde daha sonra da Mısır Hukuk Fakültesi'nde eğitim görmüştür. Urabi Devrimi'nde yer almış ve gizli cemiyetin üyesi olduğu gerekçesiyle tutuklanmış ancak bu suçlamadan beraat etmiştir. Avukat olarak çalışmış ve bir süre Ulusal Mahkemede yargıç olarak görev yapmıştır. Başbakan Mustafa Fehmi'nin kızıyla evlenmiş ve bu evlilik, kariyerinin ilerlemesinde ona avantaj sağlamıştır. 1906 yılında Eğitim Bakanı oldu. Bu görevinde iken yaptığı reformlar arasında, tarım ve teknik okulları kurmak, orta okulların süresini 3 yıldan 4 yıla çıkarmak ve öğretmenlerin eğitimini bir yıldan iki yıla çıkarmak ve kız ortaokulu kurmak gibi işler yer alır. 1910-1912 yılları arasında adalet bakanı olarak görev yapmış ve 1913'te Yasama Meclisi'nde başkan yardımcısı olarak seçilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Yasama Meclisi dağıtıldı, sıkıyönetim ilan edilde ve Hidiv görevden uzaklaştırıldı. Savaş sonrası kurduğu heyetle, Barış Konferansı'na katılmak için Mısır'da bulunan İngiliz yüksek komiserinden izin istemesi üzerine Malta'ya sürüldü. Ülkede başlayan protestolar karşısında yeniden serbest bırakıldı ve Mısır'ın bağımsızlığı için mücadelelerine devam etti. Ülkede oluşan kargaşa ortamının sebebini araştırmak için oluşturulan Milner komisyonu ile ülkenin temsilcisi sıfatıyla görüştü ancak sonuç alınamadı. Başbakan Adli Yeken'in İngiliz otoriteleri ile yürüttüğü görüşmeler esnasında ikinci kez tutuklanarak Seyşeller'e sürgün edildi. Ardından Şubat 1922'de İngiltere, tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsızlığını tanıdı. Nisan 1923'te meşruti monarşiye dayanan anayasanın yürürlüğe girmesiyle serbest bırakılan Zağlul, girdiği ilk seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanarak bağımsız Mısır'ın ilk başbakanı oldu. 1925'te yapılan seçimleri yeniden kazandı ve meclis başkanı oldu. 1927'de ölümü, bütün Mısır'ı yasa boğdu.¹

¹Goldschmidt, **Biographical Dictionary of Modern Egypt, 2004**

Mustafa Nahhas Paşa (1879 – 1965): 1879 yılında Senmud köyünde doğdu, Nasırıyye Medresesi’nde ve Hidiv Lisesi’nde ilk ve orta öğrenimini tamamladı. 1900 yılında hukuk fakültesinden mezun oldu. Yerel mahkemelere hakim olarak atandı ve uzun bir süre hukuk alanında avukat ve hakim olarak çalıştı. Siyasete 1919 yılında Vefd ulusal hareketi ile birlikte girdi. 1921- 1923 yılları arasında Sa’d Zağlul ile birlikte İngilizler tarafından Seyşeller Adası’na sürüldü. Nahhas, 1920’den 1952 yılındaki Hür Subaylar Devrimi’ne kadar, Mısır siyasetçilerinin en önemli ve en popüler figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zağlul başkanlığında kurulan hükümette iletişim bakanı olarak görev yaptı (1924). Zağlul’un 1927 yılında ölümünün ardından Vefd’in başkanı oldu. Farklı tarihlerde başbakan, içişleri bakanı ve dış işleri bakanı olarak görev yaptı. 1936 yılında imzalanan İngiliz-Mısır Anlaşması’na başkanlık yaptı. Ancak bu anlaşmayı 1951 yılında tek taraflı olarak feshetmiştir. 1936- 1939 yılında Filistin’de başlayan devrimde, bölgeyi yatıştırma için Yüksek Arap Kurulu’nu tesis etti. 1942 yılında, İngilizlerin Vefd’i ataması için kralı tahttan indirmekle tehdit etmesinin ardından hükümeti kurdu. Ne var ki bu olaydan sonra Vefd, birçok Mısırlının gözünde milli hareketin öncüsü olmaktan çıkmıştır. 1944 yılında daha sonra kurulacak olan Arap Birliği’nin temelini teşkil eden İskenderiye Protokolü’nü imzalamak için Arap liderlerini bir araya getirmiştir. 1952 devriminde başbakan olan Nahhas Paşa yolsuzlukla suçlanmış ancak hapse girmemiştir. 1965’te ölünceye dek siyasetten çekilmiştir.²

²Michael R. Fischbach, “Mustafa al-Nahhas [1879-1965]” **Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa**, Ed. Philip Mattar. Vol. 3. 2nd ed. New York, Macmillan Reference USA,2004. 1635-1636; “Al-Nahhas Başa”, **Al-Wafd Damîru’l-Umme**, December 23, 2011, (Çevrimiçi) http://alwafdy.blogspot.com/2009/12/blog-post_3450.html?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+blogspot%2FuSpOj+%28%D8%B4%D8%A8%D8%A7%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%88%D9%81%D8%AF+%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82%D9%8A%D8%A9%29,09.06.2013.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Bedevî, Cemal : “Mukaddimâtu Sevra” 1919, **Târîhu'l-Vefd**, yay.haz., Numan Cum'a, ed., Cemal Bedevî, Lum'a el-Mutî'î, y.y., Dâru's-Şurûk, 2003.
- Berque, Jacques : **Egypt: Imperialism & Revolution**, translated by Jean Stewart, London, Faber & Faber, 1972.
- Botman, Selma: **Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952**, New York, Syracuse University Press, 1991.
- Cleveland, William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev.Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.
- Cromer, The Earl of: **Modern Egypt**, c.I, Londra, MacMilan and Co. Ltd., 1908.
- Çam, Esat : **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
- Deeb, Marius: **Party Politics in Egypt: Wafd & its Rivals: 1919-1939**, London, The Middle East Centre St Antony's College Oxford, 1979.
- Duverger, Maurice: **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.
- el-Bişrî, Tarık: **el-Hareke es-Siyasiyye fi Mısır 1945-1953**, Kahire, Dâru's-Şurûk, 2002.
- el-Mütevellî, Mahmud: **Mısır ve'l-Hayatu'l-Hizbiyye ve'n-Niyabiyye Kable Sene 1952 Dirâse Târîhiyye Vesâikiyye**, Kahire, Dâru's-sekâfe li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1980.

- el-Râfi'î, Abdurrahman: **es-Sevratu'l-'Arabiyye ve'l-ihtilâlu'l-İncilîzi**, Kahire, Dâru'l-Meârif, 1983.
- el-Râfi'î, Abdurrahman: **Sevra 1919 Târîhu Mısri'l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921**, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1987.
- Epstein, Leon D. : **Political Parties in Western Democracies**, London, Pall Mall, 1967.
- Fuad, Mahmud: **Mecmûat hutab: Sa'd Başa Zağlul el-Hadîse**, Kahire, Matbaatu Muktataf, 1924.
- Gershoni, Israel - James P. Jankowski : **Egypt, Islam and the Arabs**, Oxford-New York, Oxford University Press, 1967.
- Güler, Filiz Demirci : **Adalet Partisi** Ankara, TODAİ, 2003.
- Hopwood, Derek : **Egypt Politics and Society 1945-1990**, London, Routledge and Kegan Paul, 1993.
- Hourani, Albert : **Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939**, London, Oxford University Press, 1967.
- Issawi, Charles: **Egypt: An Economic and Social Analysis**, London, Oxford University Press, 1947.
- Kapani, Münici: **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.
- Karal, Enver Ziya : **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu: 1797-1802**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, c.VII.

- Kızıltoprak, Süleyman: **Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Lacouture, Simonne & Jean: **Egypt in Transition**, çev. Francis Scarfe, London, Methuen Co.Ltd, 1958.
- Landau, Jacob M. : **el-Hayatü'n-niyabiyye ve'l-ahzab fi mısır min 1866 ila 1952**, çev. Sami Leysi, y.y., Mektebetu Medbuli, t.y.
- Landau, Jacob M. : **Parliaments and Parties in Egypt**, Tel Aviv, Israel Oriantel Society, 1953.
- Marlowe, John: **A History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations 1800-1953**, New York, Preager Publishers, 1954.
- Marsot, Afaf Lutfi Al-Sayyid: **Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Mayer, Thomas: **The Changing Past Egyptian Historiography of the Urabi Revolt 1882-1983**, Gainesville, University of Florida Press, 1988.
- Mikhail, Remzi: "Sevra 1919", **Târîhu'l-Vefd.**
- Özbudun, Ergun : **Siyasal Partiler**, Ankara, A.Ü.H.F. Yayınları, 1977.
- Öztekin, Ali : **Siyaset Bilime Giriş**, Ankara, 2003.
- Palombara, Joseph La: and Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, USA, Princeton University, 1966
- Payashoğlu, Arif : **Siyasi Partiler**, Ankara, A:Ü.S.B.F., 1952.
- Perinçek, Doğu : **Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, Ankara, A.Ü.H.F., 1968.

- Râfî'î: Sevra 1919 Târîhu Mısri'l-Kavmiy min Sene 1914 ilâ 1921.
- Ramazan, Abdülazim Muhammed : **Tatavvuru'l-Hareketi'l-Vataniyye fî Mısır min sene 1918 ilâ sene 1936**, Kahire, Mektebetu Medbuli, 1982.
- Reid, Danold Malcolm : “The Urabi Revolution and the British Conquest 1879-1882”, **The Cambridge History of Egypt : Modern Egypt from 1517 to the End of the Twentieth Century** Ed. By. M.W. Daly, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, vol.2.
- Richmond, J.C. B. : **Egypt 1798-1952 Her Advance Towards a Modern Identity**, London, Methuen Co. Ltd, 1977.
- Sarıbay, A. Yaşar: **Siyasal Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s.122
- Schölch, Alexander : **Egypt for the Egyptians! The Socio-political Crisis in Egypt 1878-82**, London, St. Anthony's College, 1981.
- Şefik, Ahmed : **Havliyat Mısır el-Siyasiyye**, Kahire, 1928-1931,c.I.
- Terry, Janice J. : **Cornerstone of Egyptian Political Power The Wafd 1919-1952**, London, Third World Centre for Research & Publishing, 1982.
- The Times: “**Zahglul Pasha Outburst Against Britain**”, September, 22, 1923
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952.
- Turan, İlter : **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul, Der Yayınları, 1986.
- Vatikiotis, Panayiotis J.: **The History of Egypt from Muhammad Ali to Mubarak**, London, Widenfeld and Nicolson, 1985, third edit.

Whidden, James. **Monarchy and Modernity in Egypt: Politics, Islam and Neo-colonialism Between the Wars**, I.B.Tauris & Co Ltd, London, 2013

Yanık, Murat: **Parti İçi Demokrasi**, İstanbul, Beta Yay., 2002.

Yücekök, Ahmet N. : **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları, 1987.

Makaleler

Hinnebucsh, Raymond A.: “The Reemergence of the Wafd Party: Glimpses of the Liberal Opposition in Egypt”, **International Journal of Middle East Studies**, vol.16, no.1, Mart 1984.

Lockman, Zachary: “Notes on Egyptian Workers' History”, **International Labor and Working-Class History**, No. 18 (Fall, 1980)

İnternet Kaynakları

“Al-Nahas Başa”, **Al-Wafd Damîru'l-Umme**, December 23, 2011, (Çevrimiçi)

<http://alwafdy.blogspot.com/2009/12/blog->

[post_3450.html?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+blogspot%2FuSpOj+%28%D8%B4%D8%A8%D8%A7%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%88%D9%81%D8%AF+%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82%D9%8A%D8%A9%29,](http://alwafdy.blogspot.com/2009/12/blog-post_3450.html?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+blogspot%2FuSpOj+%28%D8%B4%D8%A8%D8%A7%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%88%D9%81%D8%AF+%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82%D9%8A%D8%A9%29)

[09.06.2013.](http://alwafdy.blogspot.com/2009/12/blog-post_3450.html?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+blogspot%2FuSpOj+%28%D8%B4%D8%A8%D8%A7%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%88%D9%81%D8%AF+%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82%D9%8A%D8%A9%29)

09.06.2013.

“El-Ahzâbu's-siyâsiyye fi Mısır”, **Egypt Elections**, 20 Mart 2013, (Çevrimiçi)

<http://www.egypt-elections.com/?p=1163>

“Fuad Seraceddin”, ”, **Al-Wafd Damîru’l-Umme**, December 23, 2011, (Çevrimiçi)

http://alwafdy.blogspot.com/2009/12/blog-post_3450.html?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+blogspot%2FuSpOj+%28%D8%B4%D8%A8%D8%A7%D8%A8+%D8%A7%D9%84%D9%88%D9%81%D8%AF+%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82%D9%8A%D8%A9%29,
09.06.2013.

“Political Parties”, çevrimiçi,

http://www.sis.gov.eg/En/Templates/Articles/tmpArticles.aspx?CatID=259#.VBQVb5R_sVc Erişim, 13.09.2014

Rizk, Yunan Labib. “Democracy is Born”, A Diwan of Contemporary Life, Al-Ahram Weekly, 25-30 May 2000, Issue No: 483, Çevrimiçi

<http://weekly.ahram.org.eg/Archive/2000/483/chncls.htm>

Çevrimiçi,

http://www.marefa.org/index.php/%D8%B3%D8%B9%D8%AF_%D8%B2%D8%BA%D9%84%D9%88%D9%84, Erişim, 14.03.2014

Çevrimiçi,

http://mawdoo3.com/%D8%A3%D8%B3%D8%A8%D8%A7%D8%A8_%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9_1919, Erişim 14.03.2014

Çevrimiçi, <http://vb.eldwly.com/t176722.html>, Erişim, 14.03.2014

Çevrimiçi, <http://nwrcegypt.org/%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-1919-%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%AA%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D9%86->

[%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%8B%D8%A7-](#)

[%D8%B5%D8%B9%D9%88%D8%AF-](#)

[%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A3%D8%A9-](#)

[%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%AF-2/](#), Erişim, 14.03,2014

Çevrimiçi,

<http://www.portsaidhistory.com/ar/topic/%D8%A3%D8%B6%D9%88%D8>

[%A7%D8%A1-%D8%B9%D9%84%D9%89-](#)

[%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-1919-](#)

[%D8%A8%D9%82%D9%8A%D8%A7%D8%AF%D8%A9-](#)

[%D8%B3%D8%B9%D8%AF-](#)

[%D8%B2%D8%BA%D9%84%D9%88%D9%84-](#)

[%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%88%D8%B1-](#)

[%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%AF%D8%B1%D8%A9,](#)

Erişim, 14,03,2014

Tezler

Cantori, Louis J.: **The Organizational Basis of an Elite Political Party: Egyptian Wafd**, University of Chicago, Unpublished phd thesis, 1966.

Güldeş, Dilek: **Urâbi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

Ansiklopedi Maddeleri

Buzpınar, Ş. Tufan: “Suriye, Osmanlı Dönemi”, **DİA**, İstanbul 2009, c. ,XXXVII

Dursun, Davut: “Cezayir, Sömürge Dönemi”, **DİA**, İstanbul 1993, c.VII

Fischbach, Michael R.: “Mustafa al-Nahas [1879-1965]” **Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa**, Ed. Philip Mattar. Vol. 3. 2nd ed. New York, Macmillan Reference USA,2004.

Goldschmidt, Arthur: "Ahmad Urabi [1841–1911]." **Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa**, ed. Philip Mattar. 2nd ed. Vol. 4. New York, Macmillan Reference USA, 2004

_____, **Biographical Dictionary of Modern Egypt**, 2004.

Kavas, Ahmet: “Tunus, Osmanlı Dönemi”, **DİA**, İstanbul 2012, s.XXXXI

Koloğu, Orhan: “Libya, Osmanlı Dönemi”, **DİA**, İstanbul 2009, c.XXVII

Sluglett, Marion Farouk - Peter Sluglett: “Irak, Son Dönem”, **DİA**, İstanbul 1999, c.XIX